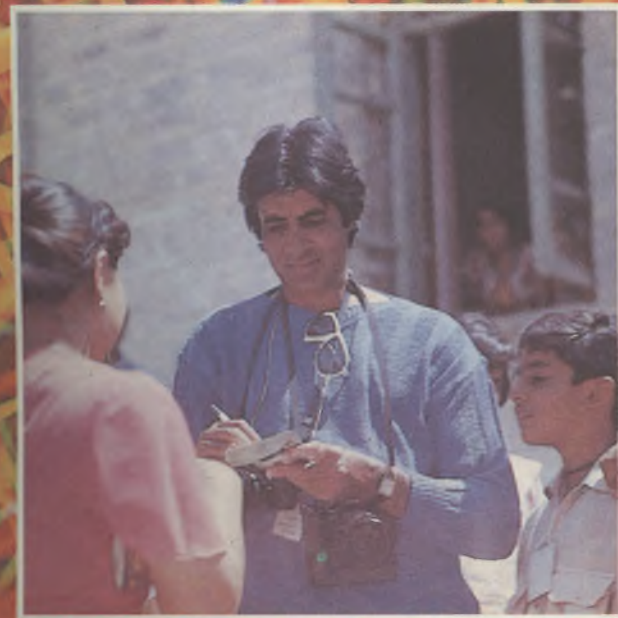

GULISTAN
ГУЛИСТОН
9-10
1992

Жонажон Ўзбекистонимиз мустақиллигининг бир йиллигини нишонлаш арафасида Тошкент шаҳрида ўтаётган Осиё, Африка ва Лотин Америкаси мамлакатларининг XII халқаро кинофестивали оламшумул воқеа бўлди. Биз ҳам ўз саҳифамиздан жаҳоннинг таниқли киносанъаткорларига жой ажратдик. Кинофестивал ҳақидаги мақолани эса ойноманинг ички саҳифаларидан бирида ўқийсиз.

В. ДУБРОВСКИЙ, Л. ГЛАУБЕРЗОН ва В. ЖИРНОВ суратлари

№ 9—10

(511—512)

Мезон — Ақраб

(Сентябр — Октябр)

1992

Ойнома 1925 йилдан
чиқа бошлаган

МУАССИС:
Ўзбекистон жумҳурияти «Шарқ»
нашриёт-матбаачилик концерни
ҳамда «Гулистон» жамоаси.

НОШИР:
Ўзбекистон Республикаси
«Шарқ» нашриёт-матбаа
концерни

Бош муҳаррир:
МИРМУҲСИН

Таҳрир ҳайъати:
Оқилжон ҲУСАН
(бош муҳаррир
ўринбосари)
Абдусанд НУРБОЕВ
(масъул котиб)
Абдураззоқ КАРИМ
ШУКРУЛЛО
Ҳамид ЗИЕЕВ
Эргаш МУҲАММАД
Хуршид ДАВРОН

Бадий муҳаррир
Мирвосил ОДИЛОВ

Техник муҳаррир
Бойназар БОИМУРОДОВ

Манзилгоҳимиз:
Тошкент — П, 700000,
«Правда» рўзномаси
кўчаси, 41.

Таҳририят телефонлари: бош муҳаррир — 33-35-20; бош муҳаррир ўринбосари 33-35-90; масъул котиб ва умумий бўлим — 33-36-02; безатиш бўлими ва мусоҳиҳа — 33-36-58.

С «Гулистон» 9—10, 1992

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ҳўн иккинчи чақириқ Ҳўнинчи сессиясида халқ ноиблари жумҳурият аҳли манфаатларини кўзлайдиган қирқта масалани муҳокама этиб, қарорлар қабул қилдилар.

Суратларда: Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов нутқ сўзламоқда; Халқ ноиблари сессия мажлисларида ҳам, ҳатто танаффус пайтларида ҳам кун тартибидаги масалаларни қизғин муҳокама қилдилар.

БУ СОНДА:

Сафар БАРНОЕВ:

— Эркин фикрланг, — дея тайинларди у, — айтганларимнинг маъзини чақинг. Китобда нима ёзган бўлса, сўзма-сўз ёд олишни ўрганманг. Қуруқ ёдлаш фикрлашни ўлдиради, тилингизни қашшоқ қиладди. Мен фақат сизларга йўналиш бераман, қолганларини ўзингиз мушоҳада қилишга ўрганинг.

Севара ВАФО:

Аллоҳу акбар деб турнам кўзи нам,
Каптарлар патидан тўкилгай оят,
Эзгулик иқлими пойингда хуррам,
Оллоҳнинг уйдан оқди июнат.

ЎЗБЕКИСТОН ПРЕЗИДЕНТИ ИСЛОМ КАРИМОВНИНГ ХЕЛЬСИНКИГА ТАШРИФИ

- Тарихий жиҳатдан аҳамиятга молик
- Энг нуфузли анжуманда
- Ўзбекистон Президенти — Кенгаш ишига раис
- Хельсинкидаги фаол иш

Маълумки, шу йил 8—10 июл кунлари Ўзбекистон Президенти Ислам Каримов расмий ташриф билан Финляндияда бўлди.

Ҳаёт шуни кўрсатаптики, республика Президентининг ҳар бир хорижий давлатга сафари мустақиллигимизни мустаҳкамлашда муҳим қадам бўлаётди. Аммо Ислам Каримовнинг бу галги сафари нафақат сиёсий, балки тарихий жиҳатдан ҳам мислсиз аҳамият касб этди.

Бу — Ўзбекистон Президентининг Хельсинкига иккинчи ташрифи. Ислам Каримовни илк бор Финляндияга шу йилнинг феврал ойида таклиф қилишган эди: у Ўзбекистон Европада Хавфсизлик ва ҳамкорлик кенгашига аъзо этиб қабул қилингани ҳақидаги ҳужжатга имзо чеккан эди.

9—10 июл кунлари эса ана шу нуфузли халқаро ташкилотнинг 17 йил давом этган танаффусдан кейинги дастлабки йигини бўлиб ўтди. Унда Ер юзидаги 51 давлатнинг раҳбарлари иштирок этишди. Улар орасида Жорж Буш, Сулаймон Демирел, Гельмут Коль, Франсуа Миттеран, Жон Мейжор, Лех Валенса каби ҳозирги замон сиёсатининг йирик намояндалари бор эдилар.

Анжуманда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, НАТО, ЮНЕСКО сингари бир қанча халқаро ташкилотлар, шунингдек, Япония ҳукумати вакиллари ҳам кузатувчи сифатида қатнашди.

Учрашув ишини ёритиш учун Хельсинкига Ер юзидаги 40 та энг катта телекомпания, йирик радиостанция ва газеталарнинг мухбирлари, аниқроқ қилиб айтганда, бир ярим мингдан зиёд журналист тўпланди.

Кенгашнинг биринчи куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримов нутқ сўзлади. Иккинчи куни эса Ислам Абдуганиевич анжуман ишига раислик қилди. — Бу — мустақиллик йўлида илк қадамлар ташлаётган Ўзбекистонга, ана шу мустақилликка эришиш ва уни мустаҳкамлаш, республикамизни жаҳондаги энг тараққий этган мамлакатлар сафига олиб чиқиш йўлида бетиним изланаётган Президент Ислам Каримовга кўрсатилган ниҳоятда юксак ишонч эди. Ислам Абдуганиевич уни шараф билан адо этди. Туркия Бош вазири С. Демирел, Россия Президенти Б. Ельцин, Қирғизистон Президенти А. Акаевлар Каримовнинг раислик ва умуман Кенгашдаги фаолиятига юқори баҳо беришди.

Шуни айтиш керакки, Ислам Каримов Хельсинкида фаол иш олиб борди: АҚШ Президенти Ж. Буш, Франция Президенти Ф. Миттеран, Туркия Бош вазири С. Демирел, Финляндия Президенти М. Койвисто ҳамда бир қанча бошқа мамлакатларнинг раҳбарлари билан суҳбатлар олиб борди. Шубҳа йўқки, бу суҳбатлар Ўзбекистон билан жаҳон мамлакатлари ўртасидаги алоқаларни яна бир поғона юқори кўтаради.

Хўш, Кенгашда асосан қандай масалалар ўртага қўйилди? Қизил империя қулаб, «совуқ уруш»га барҳам берилгандан кейин дунёда, айниқса, собиқ СССРнинг бир қанча республикаларида, шунингдек Югославияда этник, миллий ҳамда ҳудудий низолар авж олиб кетди. Анжуманда ана шундай хуружларга барҳам бериш йўллари ҳусусида сўз юритилди.

Айрим давлатларда майда миллатлар қувғин остига олинаётгани куюнчаклик билан қайд этилди, Кенгаш ҳузурида ана шу жиддий масала билан шуғулланувчи олий комиссар вазифаси таъсис қилинди, туб аҳоли ҳақ-ҳуқуқларининг поймол этилишига чек қўйиш зарурлиги таъкидланди. Учрашув иштирокчилари имзо чеккан якуний ҳужжатда ана шулар, шунингдек, кадриятлар, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳақида сўз юритилган, демократия ҳамда бозор иқтисодиётига ўтаётган давлатларга яқиндан мадад бериш ҳар бир ривожланган мамлакатнинг олий бурчи ҳисобланиши алоҳида кўрсатилган.

Анвар ЖУРАБОЕВ
Тошкент — Хельсинки — Тошкент
(ЎЗА)

МУСТАҚИЛЛИК КУНИ

УЛУҒ БАЙРАМ

... Дунёга келган чақалоқ аввал эмаклаб, кейин тетапоя бўлади. Вазият шундай келдики, Мустақил Ўзбекистон туғилган кунидек оёққа туришга, ўзи юришга мажбур бўлди.

Ун иккинчи чақириқ Ўзбекистон Олий Кенгашининг ўнинчи сессиясидаги Ўзбекистон Республикаси Президенти И. КАРИМОВ нутқидан.

Мустақиллик... Истиқлол... Дунёда инсон борки, шу улуг туйғуни дилига жо қилиб, унга интилиб яшайди. Шу буюк, эзгу ниятни амалга ошириш учун жасорат билан курашишга бел боғлайди. Тарихда ўтган авлодларимиз тақдири бунга яққол мисол бўлади. Широқ, Жалолiddин, Темур Малик, Маҳмуд Торобий, Амир Темур... Ватан мустақиллиги, юрт озодлиги учун курашганларнинг улуг байроқдорларидир. Улардан кейин ҳам мустақиллик, тенглик, инсоний ҳуқуқларни талаб қилганликлари учун қанчадан-қанча фидойи аждодларимиз жонларини қурбон қилдилар. Она Туркистон истиқлоли учун курашганларнинг бугун руҳлари шод бўлсин. Чунки ўнлаб авлодлар кўрмай ўтган Ватан мустақиллиги тантанасини биз байрам қилмоқдамиз. Асрий тобеликдан кейин Ўзбекистонни дунё мустақил давлат сифатида тан олмоқда.

Ўтган йили, 31 август куни Ўзбекистон Жумҳурияти Президенти Ислоҳ Каримов Ўзбекистон Жумҳурияти давлат мустақиллигини эълон қилди. Ватан ва халқимиз тарихи ҳамда ҳаётида ҳар жиҳатдан улкан янги давр бошланди. Мустақиллик биз учун тасодиф эмас, у қонуний амалга ошди. Бу маълум омиллар ва аниқ сабаблар натижасида инсон қони тўқилмасдан эришган катта ютуғимиз бўлди. Собиқ СССРнинг инқирози, қабиҳ жамиятнинг чириши, «қи-

зил» империянинг ҳалокати муқаддас озодликни рўёбга чиқарди.

Мустақиллигимиз рост бўлсин! Оллоҳ жафокаш ўзбек ўлкасига озодликни барқарор қилсин!

Мустақилликка, эркинлик ва озодликка эришиш ҳеч қачон осон бўлган эмас. Ўтган бир йиллик давр озодлик йўли, мустақиллик йўли машаққатли ва оғир бўлишини кўрсатди. Мустақилликка эришган қисқа вақт мобайнида ким бизга дўсту, ким душман, ким яхшилик, тинчлик тилайдию кимнинг қўйнида тоши борлигини тобора аниқ билиб олмоқдамиз. Дунёнинг бизга хайрихоҳ бўлган 105 давлати Ўзбекистонни мустақил давлат сифатида тан олди. Ўнлаб давлатлар дипломатик алоқалар ўрнатди. Туркия, Саудия Арабистони, Америка, Россия, Ҳиндистон, Хитой ва бошқа мамлакатлар билан кенг кўламда иқтисодий, маданий алоқалар йўлга қўйилди. Кўп соҳаларни қамраб олган битимлар имзоланди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 46 сессияси илк мажлисида яқдил овоз билан Ўзбекистонни БМТга қабул қилди. Инсониятнинг жаҳоншумул муаммоларини ҳал қиладиган энг нуфузли халқаро ташкилот биноси олдида Ўзбекистон байроғи ҳам ҳил-пирай бошлади.

Ўзбек халқининг шаъни ва кадр-қиммати-

ни таъминлайдиган мустақиллик энди бизга бегона бўлмасин! Жумҳуриятимизнинг озодлиги ва мустақиллиги йўлида жабр тортган боболаримиз руҳи бизга мададкор бўлсин!

Сиёсий-инсонийлик ва эзгулик қонунларига асосланган мустақил Ўзбекистонимизнинг келажаги порлоқдир. Юртимизда Ўзбекистон халқларининг фаровон яшаши учун, етук мамлакатлар сафидан ўрин олиши, умуминсоний тараққиёт йўлига тушиши учун дастлабки ишлар қилинди. Зеро, жумҳуриятимиз, эл-юртимиз бой, жуда катта имкониятларга эга. Энди эркин ва барқарор, тўқин ҳаётни тиклашимиз учун жипслашимиз, юртнинг асл фидойиси бўлишимиз лозим. Президентимиз Ислоҳ Каримовнинг ташаббуси билан маънавий қадриятларимизнинг тикланаётганлиги, ислом маданиятига қайтилаётганлиги халқимизни бениҳоя шод қилмоқда.

Ўзбекистон Жумҳурияти Олий Кенгашининг 1 сентябрни байрам ҳамда дам олиш куни — Ўзбекистон Жумҳуриятининг Мустақиллик куни деб эълон қилиш тўғрисидаги Қарори халқимизнинг асрий орзуси амалга ошганлигининг аниқ исботидир.

Ватанимиз, миллатимиз, халқимиз учун, 1 — сентябр улуг тарихий кундир.

Бу улуг байрам абадул-абад барқарор бўлсин!

Мухбир: Абдуолим ака, мана, сиз қатор йиллардан буён Сурхондарё вилоятидаги йирик шаҳарлардан бири ҳисобланган Денов шаҳар ижроқўмида масъул лавозимларда ишлаб келаяпсиз. Айтинг-чи, сиз ишлаган даврда шаҳарда қандай ўзгаришлар юз берди?

Абдуолим Бўриев: Бевосита Денов шаҳри хусусида тўхталадиган бўлсам, бу шаҳар турлитуман халқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган саноат корхоналари билан вилоятимиздаги йирик саноат шаҳри ҳисобланади. Ҳозирги кунда бу ерда 100 дан ортиқ завод-фабрикалар ва маданий-маиший муассасалар фаолият кўрсатмоқда. Айниқса, пахта тозалаш, ўсимлик ёғи заводи ва салқин ичимликлар заводи ҳамда пахтани қайта ишлаш фабрикаси, нон комбинати шаҳримиз саноатининг асосий тармоқларидир. Ҳозирги кунда шаҳарда 54 мингдан зиёд аҳоли истиқомат қилади. Уларнинг яхши яшашлари ва ишлашлари учун зарур шарт-шароитлар яратиб беришга ҳаракат қилаёпмиз. Жумладан, 158 та шаҳар кўчасининг бешдан тўрт қисмига қувурлар орқали сув олиб келинган, 26 қақирим узунликдаги канализация шохобчалари ишлаб турибди. Хонадонларнинг ярмидан кўпроғи газ билан таъминланган.

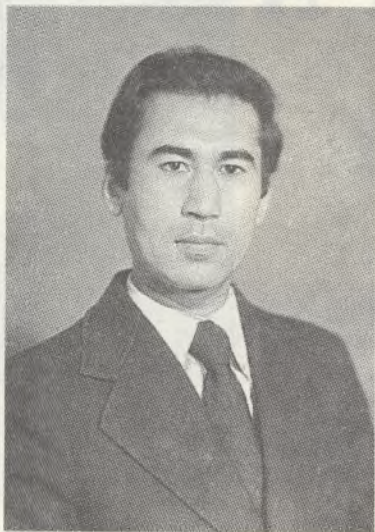
Мухбир: Узоқ йиллар давом этиб келган уй-жой муаммосини ҳал этиш мақсадида Ўзбекистон жумҳурияти Президенти Ислоҳ Каримов «Жумҳурият фуқароларини уй-жой ва шахсий томорқа хўжаликлари билан таъминлаш» ҳақида фармон чиқарди. Шу қарор асосида шаҳарда қандай тадбирлар амалга оширилаётир?

А. Бўриев: Фуқароларга шахсий томорқалар учун ер берилиши халқимизга нисбатан қилинган савоб ишлардан биридир. Президентимиз фармонини амалда бажариш учун шаҳримизда бир қатор ижобий ишлар қилинмоқда. Чунончи, шаҳар ижроқўми томонидан ишлаб чиқилган лойиҳа асосида 57 гектар ер ажратилиб, 902 кишига шахсий томорқа учун ер берилди.

Бундан ташқари, сўнгги йилларда ҳаммаси бўлиб 1 минг 454 оилага мўлжалланган уйлар қурилди. Шахсий томорқаларни биринчи навбатда уй-жой учун узоқ вақт навбатда турганларга, давлатимиз томонидан турли хилдаги имтиёзларга эга бўлганларга, кўп болали оилаларга ҳамда бошпанага муҳтож ўқитувчиларга беришга қарор қилдик. Жумладан, уй-жойга муҳтож маориф ходимларидан 42 таси шахсий томорқалар билан таъминланди. Бундан ташқари турли жамоа ва давлат хўжаликларининг ерларидан яшаш шароити оғир бўлган 1000 дан зиёд шаҳарлик фуқароларга томорқа учун ер ажратиб берилди.

Бошпанага муҳтож оилаларга ер бердик. Бу яхши албатта. Лекин фуқароларнинг уй-жой қуришлари учун зарур бўлган қурилиш материаллари топишда

анчагина қийинчилик сезилиб қолди. Негаки, ҳозирги кунгача барча қурилиш жиҳозлари (ёғоч-тахта, шифер ва ҳоказолар) бизга Россиядан келтирилар эди. Бугунга келиб эса россияликлар бизга зарур бўлган қурилиш жиҳозларини етказиб беришмаяпти. Жумладан, уларнинг нархи ҳам бир неча ўн баробар ошиб кетди. Бу ҳам иморат тиклаётган фуқароларга маълум қийинчиликлар туғдирмоқда.

Денов шаҳар ҳокимининг биринчи ўринбосари Абдуолим БҮРИЕВ билан суҳбат

ЯХШИ

ЯШАШГА

КАФОЛАТ

Мухбир: Шаҳар марказига жойлашган ва унинг ҳуснига ҳусн қўшиб турган мадраса менинг диққатимни ўзига тортди. Илтимос, шу мадраса хусусида бир оз тўхталсангиз.

А. Бўриев: Ўзининг кўркамлиги ва жозибадорлиги билан шаҳримиз меҳмонларининг диққатини тортган бу бино XVI асрда қурилган Саид Оталиқ мадрасасидир. Бу муқаддас мадраса тарихий ёдгорликлар китобида, кейинчалик «Меъмор» романида ҳам алоҳида эътибор билан тилга олиб ўтилган. У вилоятимизда ягона бўлган диний билим маскани ҳисобланади. Аммо бу аждодларимиздан қолган тарихий ёдгорликка жумҳуриятимизнинг айрим давлат раҳбарлари томонидан «эскилик сарқити» деб қаралиши унинг ташландиқ ҳолда қаровсиз қолишига сабаб бўлди. Мадраса биносидан ҳар хил — автомашиналар сақлайдиган гараж, сўнгра рассомлар устaxonаси каби мақсадларда фойдаланилди. Натижада, нафақат ташқи қиёфаси, балки ички қисмлари ҳам емирилди. Охириги ўн йил ичида эса уни таъмирлаш учун кўпгина уринишлар бўлди,

лекин бирон-бир ижобий натижа бўлмади.

Ниҳоят, 1990 йилда бухоролик ажойиб уста ва меъмор Исмат ака Маҳсумов мадрасани таъмирлаш ишларига қўл урди. Шаҳримиз аҳолиси ўртасида эса уни таъмирлаш учун алоҳида марказ ҳам тузилди. Турли корхона ва ташкилот раҳбарлари ва фуқаролардан йиғилган 350 минг сўмдан зиёд пул шу марказнинг жамғарма ҳисобига ўтказилди.

Шу ўринда аччиқ бир ҳақиқатни айтиб ўтишим керакки, у ҳам бўлса мадраса биносини шундай аянчли ҳолга тушишида тоталитаризм «булоғи»дан сув ичган аввалги маҳаллий раҳбарларнинг ҳам айблари йўқ эмас. Чунки уларнинг айблари билан мадраса шу кўйга тушди.

Ҳозирги кунда эса мадрасанинг икки қавати ҳам тўлиқ таъмирланиб, диний маросимлар ўтказиладиган гавжум жойга айлантирилди. Чунончи, Ислоҳ динига эътиқод қилган, эски ўзбек ёзувини ва араб тилини ўрганишга иштиёқманд талабалар ҳозирда бу даргоҳда сабоқ олмоқдалар. Бир сўз билан айтганда, Саид Оталиқ мадрасаси шаҳримиз кўрки ҳисобланади.

Шаҳримиздаги тарихий ёдгорликлардан яна бири — аждодларимиз томонидан бир неча юз йиллар олдин паҳса деворлардан қурилган Каттақўрғондир. У ҳам ўзининг осмонўпарлиги ва жозибадорлиги билан ажралиб туради. Биз бундай тарихий ёдгорликларни асраб-авайлашимиз зарур. Чунки булар ўтмиш ҳаётимиздан садо бериб туради. Уларга бўлган ҳурмат муқаддас динимизга ва маданиятимизга бўлган эҳтиром-

дир. Қолаверса, уларнинг қадрига етиш ҳар бир имон-эътиқодли кишининг муқаддас бурчидир. Бу нарсани кўпчилик ҳамшаҳарларимиз аллақачон тушуниб етганлар.

Мухбир: Ҳозирги кунда шаҳарда ўз ечимини кутаётган муаммолар ва келгусида қилинажак ишлар ҳақида тўхталсангиз.

А. Бўриев: Бугунги кунда шаҳримизда юзага келган муаммо, яъни қурилиш жиҳозларининг етишмаслиги хусусида юқоридаги фикримда ҳам тўхталиб ўтган эдим. Маълумки, шаҳар иссиқ иқлимли ҳудудда жойлашган. Саратон қуёсининг тафтини қайтаришда эса дарахтлар муҳим аҳамиятга эга. Шу мақсадда шаҳримизни янада ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш зарур. Бу эса ҳар жиҳатдан шаҳар кўркига кўрк қўшади. Чунки шаҳримиз гўзаллигини унинг равон кўчалари, ёдгорликлари, боғ-роғлари, дарёлари, фавворалари ва спорт майдонларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Бу хусусда бир қанча ишлар қилинди. Жумладан, шаҳримизни янада ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш мақсадида 1991—1995 йилларга мўлжалланган бош режаси тузилди. Мазкур режа асосида ҳозирги кунгача шаҳар коммунал хўжалиги ходимлари 160,8 минг сўмлик ҳар хил ободонлаштириш ишларини бажарди. Жумладан, 1992 йилда 80 мингга яқин мевали ва манзарали дарахт кўчатлари экилди. Аҳоли ўртасида ҳар ойнинг охириги шанба кунини ободонлаштириш куни, охириги сешанба куни эса табиатни муҳофаза қилиш куни деб эълон қилинди. Қисқаси, шаҳримизнинг обод ва кўркам бўлиши учун атроф-муҳитимизни мусаффо қилишимиз, еримизни тозалашимиз ва кўкаламзорлаштиришимиз зарур. Шундагина аҳолининг саломатлиги яхшиланади, булоқларимиз тоза, тупроғимиз заҳарли кимёвий моддалардан холи, ҳавомиз эса мусаффо бўлади.

Энди келгуси режаларимиз хусусида тўхталадиган бўлсам, замонавий кутубхона, 700 ўринли маданият саройи, 140 ўринли болалар боғчаси, 844 ўринли иккита мактаб, «Бахт уйи», спорт комплекси ва қатор кўп қаватли уй-жойларни қуриш ишлари бошлаб юборилган. Яна аҳолининг талаб-эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда, йилига 10 минг тонна совун ишлаб чиқарадиган корхона ва бир йилда 3 минг тонна маҳсулот тайёрлайдиган қандолат фабрикасини қуриш ишлари ҳам жадаллик билан олиб борилмоқда. Бу корхоналарни шу йил охиригача ишга туширишга ҳаракат қиламиз. Яна 40 хонадонга мўлжалланган 4 та кўп қаватли иморат, 10 минг аҳолини алоҳида телефон билан таъминлаш учун телефон станциясини ҳамда уч қаватли меҳмонхонани қуриш ишлари жадаллик билан олиб борилмоқда. Буларнинг ҳаммаси ҳамшаҳарларимизнинг яхши, маданий яшашлари учундир.

Мухбир: Мазмунли суҳбатингиз учун раҳмат.

Суҳбатдош
Тўрамурад РАҲМОНОВ

Мурод қасри

Достон

Йўқ экан-да, бор экан, ҳақнинг йўли тор экан, боз устига қор экан, кўкка боқсанг дор экан, ерга боқсанг ор экан. Биров ўтга, биров сувга, биров бир бурда нонга, биров бир қатра меҳрга зор экан. Дарёю тоғи билан офтоб, юзида доғи билан ой, дарду ғамлари билан фалак чархи тинимсиз айланар, кўҳна тарих занжирига ҳар куни бир ҳалқа бойланар экан.

Кунларнинг бирида борлиқни қуюқ туман, кўнгилларни гумон қоплабди. Замин Осмонни, инсон инсонни кўрмас, ҳеч ким ҳолинг не деб сўрмас эмиш. Туманли кун келганда мўл келибди, бу ҳол кўпларга қўл келибди. Биров билиб, биров билмай кунини ўтказар, қоронғу аралаш бир-бирига бол деб оғу тутқазар, орадан оқибатни кетказар инсонлар ҳам кўп экан. Одам кўнган қоронғу кунларга Само билан Ер кўнмабди. Бир-бирига мангу ташна икки азобли кунларга қолибди. Заминнинг бағри тўла ғам, Осмоннинг кўкси тўла алам эди. Зеро, интилишлар ҳаминша қўшиқ билан қоришиқ бўлар экан:

ОСМОН:

*Диллар хира, йўлларимиз туман аро қолибдир,
Еруғ ўн беш қачон ўтди, ўн беш қаро қолибдир.*

ЗАМИН:

*Хира фақат дилинғмидир, хира фақат дилимми,
Бир хиралик аро букун ўзи дунё қолибдир.*

ОСМОН:

*Бу не тақдир, меҳробимиз остонага айланмиш,
Манглаймиз қўйган эдик, ўрни яро қолибдир.*

ЗАМИН:

*Юлдузларнинг чеҳраларин беркитмишдир бул туман,
Битта юлдуз юрагимда менинг аммо қолибдир.*

ОСМОН:

*Ўзгаларга хосиятсиз эрур балки бу зулмат,
Дунёнинг бор эркинлиги икки жонга қолибдир.*

ЗАМИН:

*Икки ошиқ жони асли битта жондир, Осмоним,
Битта жонга икки дунё дарди танҳо қолибдир.*

ОСМОН:

*Бекин, эй дил, адаш, эл дил, бу туманли чоғ аро,
Ки қўрқ, ҳоли ошкорингга туман даво қолибдир.*

ЗАМИН:

*Туманли тун қаро тортмиш яноғдаги ҳиндудан,
Ул ҳиндудан битта армон дилимда жо қолибдир.*

ОСМОН:

*Ҳунарини бошлабдим, яноғдаги ул қотил,
Отма, девдим, отган ўқи бир дилда бо қолибдир.*

ЗАМИН:

*Уша ўқни излаб кўксим, минг йилдирки, ёнамен,
Фош бўлмақни истабдики, ўққа шайдо қолибдир.*

Эй-й, Осмон, нега юзингни бекитиб олдинг? Ой юзингни кўрсат, юлдуз кўзларингни чарақлат, висолингдан бенасиб этма мени! Нега жимсан, не-г-а-а, не-г-а-а?!

Замин Осмон рухсорига боқолмай қийналибди. Унинг ҳар тўлғо-нишидан вулқонлар отилар, дарёю денгизлар кўкка қараб сапчир,

баланд-баланд иморатлар қулар, миноралар оғар, минг йиллик чинорларнинг япроқлари сочилиб, илдизлари очилиб кетар эди.

Етти қат қабрлар бузилибди, ғамлар тизилибди, руҳлар эзилибди. Ушбу тўфондан сесканиб, энг аввало Бибиҳоним (аёл қалби сезгир эмасми) ва унинг садоқатли канизақлари уйғонибдилар. Регистон майдони узра тизилишибди, бир-бирларига сузилишибди. Кўрсаларки, Ернинг белбоғи эшилган, Самонинг кўкси тешилган, яхшию ёмон қўшилган, бировлар ҳайрон, бировлар бийрон, тоза кўнгиллар вайрон эмиш. Осмону Заминни висол боғига, МУРОД ҚАСРИГА элтадиган бирор очик йўл, бирор мард, бирор ботир дил йўқ эмиш...

Бибиҳоним қаср тикламоққа эви бор, тадбиркор аёл эмасми, дарҳол канизақларига бир сўз деб турган экан:

*Бошингизга оқ рўмолни ёпинглар,
Бул фалакнинг тўрт буржига чопинглар.
Тўрт фаслидан тўрт унсурни топинглар,
МУРОД ҚАСРИН тикламасак бўлмайди.*

*Туман тарқалмаса ёмон бўладир,
Рангу рўйлар заҳил, сомон бўладир,
Еру Осмон рақиб томон бўладир,
МУРОД ҚАСРИН тикламасак бўлмайди.*

*Меҳр истаб титрамасин Еримиз,
Осмон йиғлаб қуримасин шўримиз,
Мангу очик қолмасин-а, гўримиз,
МУРОД ҚАСРИН тикламасак бўлмайди.*

Бибиҳоним тўрт канизагини йилнинг тўрт буржи йўлларига тўрт унсур (сув, олов, ҳаво, тупроқ)ни келтирмоққа йўллабди, оппоқ ойдин йўллар тилабди. Ўзи эса қурилажак қасрга жой танлаш ниятида Регистонни айланибди, кўҳна Самарқандни кезибди. Хаёллари тўрт томонга тўзибди, вайрон бўлаётган мадрасаларни кўриб, армонлари бағрини эзибдир.

Шу тобда суюкли набираси Улуғбек Мирзо қурдирган расадхона-ни томоша қилгиси келиб қолибди. Воҳ-ҳей! Тўрт қабатли бинодан чалаярим вайроналар изи бор, расадхона хору зор, ҳар қалай устурлоб жойида экан. Канизақлари ушбу асбоб бирла сайёралар ҳаракатини кузатиша бошлабдилар.

Соҳибқирон Амир Темурни жангга йўллаб, то кўринмай қолгунларича шу тепалиқдан кузатиб турганлар, Улуғбекнинг ширин ва бурро тили, ёқимли қилиқлари эсига тушиб, кўнгли алланечук бўлиб турган Бибиҳонимни канизақлари сўроққа туттишибди:

— *Биби! Нега тинмай чарх ургайдир ер,
Бағри тилка-тилка, пешонаси шўр?*

— *Поёнсизу юксак бўлса ҳам осмон
Рўмолининг гирди нега қизил қон?*

— *Мангулик ўт ичра ёнса ҳам қуёш,
Нега чархи каждан олиб кетмас бош?*

— *Гоҳо ёруғ чеҳра, гоҳо эгик ёй,
Нечун ҳар ўн бешда бир озади ой?*

Бибиҳонимни канизақлари билан ўз она Самарқандига қўяйлик-да, тўрт унсурни излаб кетган тўрт канизақ изидан борайлик, ҳол-аҳволини сўрайлик.

БУРЖИ ОБИЙ — БАҲОР ФАСЛИ ЕКИ СУВНИНГ ТОПТАЛГАНИ ҲАҚИДА

Бибиҳонимнинг тилли-жағли, кўркли-боғли, бир гапириб, ўн куладиган, яхши-ёмоннинг фарқини биладиган, кеккайганга осмондан, энкайганга ердан келадиган Қасида номли канизаги фалакнинг сувли-ёмғирли фаслига сув келтириш учун йўл олибди. Зеро, Мурод Қасрини тикламоқ, лойини қормоқ учун сув зарур экан. Агар сув тоза бўлмаса, деворлар шўрлар, оқариб тўрлар, вайроналик чор атрофга ўрлар экан.

Қасида қиз Орол энадан тоза сув тилашга аҳд қилибди. Унинг ҳимматидан умидвор бўлиб, дили орауларга тўлиб, йўлдан йўлга ўтибди, элдан элга етибди, дилдан дилга кетибди ва ниҳоят буржи обийга етибди. Бир замонлар бувиси Бибиҳоним ва қирқин қизлар билан келганларида, Орол энанинг кўзлари тиниқ, кўзлари ёниқ, сўзлари тўлиқ, бағри бўлиқ гўзал жувон бўлгич эди. Чеккаларида кулгич эди. Қадамида гул очиларди, оғзидан дур сочиларди.

Уни ҳамма кўргиси, аҳволини сўргиси, ёнида тургиси, биргалашиб юргиси келарди. Бири биридан ширин ва шўх ўғиллари бағрида тўлқин уриб ўйнардди...

Ҳозир Қасида рўпарасида юзи буришган, пешонаси тиришган, сочлари тўкилган, қадди букилган, кўнгли эзилган ва бузилган кампирни кўриб юзларига ишонмабди. Момони зўрға танибди, кўк-сида бир ўт ёнибди:

*Мен кўрганда кўзларингиз чўғ эди,
Пешонада тузларингиз йўқ эди.
Кўнглингиз ҳам кемтик эмас, тўқ эди,
Орол эна, айтинг, Сизга не бўлди?*

*Утган кимса бир қайрилиб боқарди,
Чаккангизга баҳор гуллар тақарди.
Қилиғингиз дала-тузга ёқарди,
Орол эна, айтинг, Сизга не бўлди?*

*Саҳроларни чаманларга боғлаган,
Ташналарнинг димоғини чоғлаган,
Қай зот бўлди кўксингизни доғлаган,
Орол эна, айтинг, Сизга не бўлди?*

— Ай-й, қизим, дафтаримни варақлаб нетасан, сўрайсан-да, кетасан, ёнар дунёмга ўчоғимни титма, деб Орол эна ушбуни айтиб турган жойи экан:

*Эслайсанми, етти ўғлим бор эди,
Тўнғичим оқ эди, исми Қор эди.
Шўхлигига қирғоқларим тор эди.
Кўрганмидинг, етти ўғлим бор эди?*

*Дўлворгина ўғлим номи Дўл эди,
Парвонаси райҳон эди, гул эди.
Ҳотами Той, саховати мўл эди,
Эсингдами, етти ўғлим бор эди?*

*Оқар эдим қўшиқ айтса Сел болам,
Юксаклардан келар эди дил болам.
Ҳар чаманга, ҳар гулшанга эл болам,
Эсингдами, етти ўғлим бор эди?*

*Ўғлим ёмғир қандай ширин куларди,
Чопиб қолса жон-жаҳоним тўларди,
Муз боламга тегажаклик қиларди,
Билармидинг, етти шўхим бор эди?*

*Буг боламнинг манглайдан ўпардим,
Шўр ўғлимнинг кўнглин кулиб топардим.
Шулар билан иззатимни топардим,
Кўрганмидинг, етти мардим бор эди?*

Ув, қизим-а, бу одамзод деганнинг хизматини ўзим ҳам, етти кўрар кўзим ҳам йўқ демай қилардик. Қаерда чорласа, ўша жойни меҳроб деб билардик. Ҳар чўпини ниҳол этдик, ҳар уругини меваю гулга айланттирдик, баҳорига гуллар тутдик, хизматига тўққиз думалаб чопдик, очик жойи бўлса, майсалар билан ёпдик. Бари бир одамнинг кўзини тўйдира олмадик. Улар етти асов тойларимни нўхталаб олишди, не-не кўйларга солишди. Асрий чўлларга етаклаб гулга айланттир, дейишди. Оқмас кўлларга, қинғир йўлларга бошлашди. Тарҳи тоза ўғилларимнинг ошига захар қўшиб хандақларга ташлашди. Эҳ-ҳе, оқкўнгил жигарбандларим қўли билан не-не ифлосликларни ювишмади...

Бу ноҳақликларни, зулму хиёнат кўтаролмай болаларим тилдан қолишди. Тилсиз ёвга айланишди. Сел болам бешикларни оқизди, уйларни бузди, Дўл болам ўзи кўкартирган ниҳолу майсаларнинг бошини олди. Муз ўғлим инсон юрагига чанг солди. Қор ўғлим нажот истаб осмонга қочди. Буг болам меҳр истаб куёшга кетди. Шўр болам бўм-бўш бағрини қучди, Емғирим булутдан-булутга учди.

Болаларимнинг қалби ўчга тўлди, инсофу мурувват ўлди, ёлғиз қолиб бўларим бўлди.

Етти суянчининг доғида қолган она қандай яшасин, қандай кулсин? Хору зорлигимни билди. Эгамнинг раҳми келди, етти ўғлим етти йўлга кетгач, менга биргина қиз берди...

Шу пайт суҳбат устига ранглари сариққина, нимжону ориққина бир қиз йиғлаб-хўнграб кирибди. Қасидага ҳам йиғи аралаш салом берибди. Орол энанинг кўкси тарам-тарам сўкилиб, кўзидан чўнг ёшлари тўкилиб, қизи Томчибонудан сўрабди:

— Сенга нима бўлди, эркатойим, танҳо ойим, тезроқ айтақол! Томчибону сўзлабди. Қўшнилари бўлмиш қуриган Ариқ кампир, пешонаси ёриқ кампир қўшни қизларнинг барини меҳмонга чақирибди. Қизлар келишгач, акаси бор қизлар тўрға ўтирсин, акаси йўқ қизлар кулга ўтирсин, дебди. Акалик-укалик қизлар тўрға ўтиришибди, ҳеч кими йўқ учун Томчибону мунғайибгина кулга ўтирибди. Ўзидан ўтганини ўзи билибди, манглайининг доғини кўзи билибди. Шу пайт шум кампир қизалоққа қараб:

— Сенинг бир эмас, етти аканг бор, тўрға ўт, қизим. Улар сен туғилмай туриб уйларингдан чиқиб кетишган,— дебди.

Бу сўзни эшитган Томчибону этагининг кулини қоқиб шахт ўрнидан туриб, онасининг ёнига югуриб келган экан, онасига таъналар билан ушбу сўзни деган экан:

*Оқтовларда йилтираган қормиди,
Гулпушталар чақнаб сувга зормиди,
Қиз туққанинг уятмиди, ормиди,
Ўғилларинг лочинмиди, сормиди,
Ростини айт, акаларим бормиди?*

*Акаликлар тўрға чиқиб ўлтирди,
Оғзи қийшиқ сўйладию кулдирди,
Яккалим кўкайимни тилдирди,
Бул дунёда ёлғиз қизлар хормиди,
Мен шўрликнинг акаларим бормиди?*

*Кўринг, акасизнинг кўзда ёшини,
Таловчилар кўп бўларкан ошини,
«Силовчилар» кўп бўларкан бошини,
Орқа тоғи йўққа дунё тормиди,
Она, менинг акаларим бормиди?*

*Очкўз девлар сўрайдилар қўлимни,
Ялмоғизлар пойлаб ётар йўлимни,
Тушунмайди имонсизлар тилимни,
Яйрар жойим дарёмиди, формиди,
Онажоним, акаларим бормиди?!*

— Акаларинг борлигини айтсам, излаб йўлга тушишингдан кўрқардим...

— Менинг бир эмас, етти акам бор экан, нега етти қат ер остига кўнглимни чўктириб юборибман? Уларни топмасдан қайтмайман,— дея Томчи қиз ортига бурилмай йўлга тушибди. Орол энанинг яна кўкси ғамга, кўзи намга, оёғи лойга ботиб, оғзи қуриб, шўрға кириб, энг сўнгги томчисидан ҳам айрилиб, умидлари қайрилиб қолаверибди... Бир қултум сувга зор бўлиб инграбди:

*Ёлғизлик шамлари ёқди танимни,
Олиб кетолмадим йироқларга бош.
Ёриб чиқолдим у замин бағрини,
Аммо, оёғимдан тутиб қолди тош.*

Ҳабиб АБДИЕВ

Тандан кетди дармоним-а, болам-ов,
Юрак тўла армоним-а, болам-ов,
Аҳволимдан хабар олинг, мардларим,
Гумон қайтиб кўрмоғим-а, болам-ов.

Кучим борда ҳар кунларга ярадим,
Сувларимни минг эгатга тарадим.
Бугунликда тинкам қуриб борадир,
Болаларим, бир қатра сув сўрадим!

Давлатимда бир-бирдан ўзганлар,
Еруғ-ёруғ юлдузини узганлар.
Кемаларда чайқалишиб сузганлар,
Бир қултум сув келтиринглар, тойларим!

Минмоғимга ёғоч отим шайланди,
Етмиш икки томирим ҳам бойланди,
Бир коса сув келтиринглар, алларим,
Қуриётган кўксимда тош айланди...

Орол эна ҳолсизланиб бошини ерга қўйибди, дили куйгандан куйибди. Қасида чархи кажрафторнинг бир бурчида оби ҳаёт хор бўлганини, Орол энанинг ўзи биргина томчига зор бўлганини батафсил айтиб бериш учун Регистонга қараб чопибди!

БУРЖИ НОРИЙ — ЕЗ ФАСЛИ ЕКИ ОЛОВНИНГ ТОПТАЛГАНИ ҲАҚИДА

Кунқиз кундай кулиб, ойдаи тўлиб, йўлни гоҳ билиб, гоҳ билмай, оташпарастлар буржига йўл олибди. У олов олиб келиши керак экан. Бошини офтоб, оёғини ер куйдириб, саратон жонидан тўйдириб кетаверибди. Йўлнинг учдан бирини ўтганда, тоғлар билан ўралган юртга етганда қуриган чашмани, куйиб ётган балиқларни, кўксидан бир ҳовуч кул тўзғиб ётган ғалати одамларни кўрибди. Жуманбулбулнинг момоси Тилла кампир тандир бошида, юзми, мингми ёшида, Нуротанинг йўлида, дўмбираси қўлида шундай деб турган экан:

Буванг қани, қомати тик, эл сўраган,
Отанг қани, белбоғини қўш ўраган,
Аканг қани, Алпомишдан тўраган,
Воҳ, элининг йигити йўқ синглим-а!

Момонг қани, пешонангни силаган,
Онанг қани, иқболингни тилаган,
Опанг қани, синигини улаган,
Воҳ, элининг аёли йўқ синглим-а!

Жуман бобонг булбулдан тор сўраган,
Машраб бобонг номус деб дор сўраган,
Аёл эмас, давлатмас, ор сўраган,
Воҳ, элининг улуги йўқ синглим-а!

Юзи қора ўз элингдан чиқдими,
«Тақдир» деган сўз элингдан чиқдими,
Нонкўр еган туз элингдан чиқдими,
Воҳ, элининг тириги йўқ синглим-а!

Кунқиз нега Тилла кампир бунча нола қилапти, деб ён-верига боқса, ҳув пастликдаги дарада бир қизча дод деб ўзини ҳар тарафга урар, бутун вужуди олов ичида ёнар, бирор киши қутқарай демас эмиш. Йўлдан ўтиб қолган эркаклар ҳам қизча тарафга қарамай ўтарканлар.

Кунқиз воқеани Тилла кампирдан сўраб билиб олибди. Вазифаси элни ёвдан, ноҳақликдан ҳимоя қилиши лозим бўлган Қора посбон қўшнисининг ўн уч ёшли қизчаси номусини ўғирлаган экан. Ўғри бошию катталардан ҳақиқат топмаган, бор-йўқ бойлиги — номуси топталган қизча нажотни оловдан топмоқчи бўлиб, ўзига ўт қўйган экан.

Қизчани ҳимоя қилгич бирор эркак борми-йўқми, билмадим-ов, лекин ёшлигида Тилла кампирнинг сувини ташиган, офтобрўяга чиқса бошини қашиган, эран-қаран унинг ўланларини эшитиб юрган, ҳозир ўтгиз икки тишидан айрилган, ияги осмонга қайрилган, оқ дей деса, сочи йўқ бир кампир бор экан. Ул дарчасидан чиқиб, кўнглидагини тўкиб, юзиқора посбонни қарғаб, бир сўз деб турган экан:

Қизчанг билан йўнаб турган қизчани,
Кўнглинг бўлди маржонини узгани,
Қўлинг борди йўнини бузгани,
Худо урсин, сендай феъли ўзгани.

Кўз ўнгида кулаётган ой эди,
Еши ўн беш бўлаётган ой эди,
Орзулари кулаётган ой эди,
Ойни узмай кексирдагинг узилсин!

Баланд тоғдан оқиб тушган сой эди,
Тўлқинлари арқоқ эшган сой эди,
Қишлоғингга чирой қўшган сой эди,
Сойни буздинг, пес бўл, танинг бузилсин!

Тўй қилсанг, одамлар аза деб келсин,
Моғам тутсанг, дўстинг маза деб келсин,
Мулкингмас, ақлингдан оз-а, деб келсин,
Эрта айрил, етолма ҳеч ақлингга!

Душманларинг жондай жўрангдан чиқсин,
Бўри тўйиб сенинг қўрангдан чиқсин,
Йўқолган мол чуқур ўрангдан чиқсин,
Ўлгунингча қўшилолма халқингга!

Ҳой, юртингга иснод келтирмай ўл, кучинг етса ўзингни кў-кайингни тил, дея юзи қоранинг паҳсасига ҳассасини дўқ этказиб урди, боши айланиб бир муддат турди. Ор-номус ҳимояси момоларга қолганини кўриб, қуёш қизара-қизара тоғлар ортига ўтиб кетди...

Кунқиз йўл давомида отилиб ётган олов вулқонига кўзи тушибди. Вулқон ҳар тарафида қирқ чақирим йўлни ёқиб ётар, унинг учқунлари сачраган жойда уруш, ур-йикит бошланармиш.

Кунқиз кўрган-кечирганларидан лолу ҳайрон, бағри қон бўлиб, тўрт тарафи олов олиб ётгани бу жазирада кимга аҳволини айтишини билмай қолибди. Шу пайт кўзи култетада ўтирган, қошу кипригини йитирган, бадбуруш кампирга дуч келибди. Унинг ёнига яқинлашишдан чўчиб, бир сўз айтиб турган экан:

Кулишлари гулдан бўлган моможон,
Тепалиги кулдан бўлган моможон,
Тўқсон кунлик йўлдан толиб келаман,
Бу сирларга ҳайрон қолиб келаман.

Қасри Мурад учун олов излайман,
Тиклайлик деб чора, қалов излайман,
Жоним момом, бунча олов, кул қайдин,
Кетиб олай, кетмоғимга йўл қайда?

Кампир Кунқизнинг «жоним момо»сидан кўнгли ийиб, зору нола-ларини бир муддатга қўйиб, қизга айтибди:

Келавер, тарзингдан айлансин момонг,
Айтавер, арзингдан айлансин момонг,
Олов ўглин суйган момонг бўламан,
Шўхлигидан куйган момонг бўламан.

Куйган момо дерлар менинг отимни,
Асл мўғуллар билар менинг зотимни,
Саратонга содиқ сингил бўламан,
Аламлардан куйган кўнгул бўламан.

Қизим, яқинроқ келавер, менинг қиёфамдан қўрқма, юзим қора бўлса ҳам кўнглим оқ, ҳеч кимга ёмонлигим йўқ. Бир тола мўйим бўлмаса ҳам меҳру шафқатим бор... Кунқиз Куйган момонинг ёнига келиб, таъзим қилибди, салом берибди. Ер юзининг жаннати бўлмиш улуг юрт Самарқанддан келаётганини, Бибиҳоним йўллаганини, Замин ва Осмон туфайли бир-бирларига етиша олмай азоб чекишаётганини, уларнинг ғам-ғуссалари туфайли зилзила, тўфон, бўрон уйғониб, тирик жонзотлар ҳалокат ёқасига келиб қолганини айтибди. Бу юртларга олов сўраб келдим, моможон, дебди.

— Болам, ўт сўрама, кул сўра мендан,
Гулшан боғ сўрама, чўл сўра мендан,
Бекларни сўрама, кул сўра мендан,
Ҳасратли уммону кўл сўра мендан,—

деганча, Куйган момо дил дафтарини очибди... Агар билсанг, меҳри улуг қуёш ўз бағридан бир парча оташни юлиб одамзодга ҳадя этаркан, унинг бахтини тилаган, нурли эртасини ўйлаган эди. (Бу оташ парча юлиб олинган жойдан ҳали-ҳамон сахар ва шом қуёш бағри қонаб туради). Одамзод ҳам оловни беш минг йил табаррук билиб сиғинди, исинди. Олов ўчоққа кирса, қорни тўйди, кучоққа кирса, бағри тўлди, кўзга ўтса сеҳр, дилга ўтса меҳр бўлди... Кун келиб одам оловнинг хизматларини унутди, кўнгилини ҳасадга берди, ўзини ўтга-чўққа урди. Оташни эса кўнгулдан, кўздан, меҳробдан ҳайдадилар. Чимилдикдан олов, оловдан келин-куёвни айлантирмай қўйишди.

Меҳр бериб, меҳр кўрмаган оташ нафратга айланди. Боғу роғларни, уй-жойларни кул қилди, вулқон бўлиб отилди, кўз ёшларга қотилди. Инсон бари бир ҳаддини билмади. Ҳазабга минган олов унинг иймонини, гурурини куйдирди. Мен ўтирган култета иймони куйганларнинг дилидир. Сен йўлда кўрган Қора ўғрининг ҳам иймони куйган, унга қарши бирор сўз айта олмаган эркакларнинг гурури куйган. Улар бир-бирининг молидан, ҳақидан ҳазар қилмайди. Олов топталган юртнинг нимасидан олов тилайсан, қизим!

Кунқиз куйиб-ёниб, Куйган момо билан хайрлашибди. Бибиҳоним ҳузурига бир ҳовуч кул билан кириб келибди...

Самарқанд

ИСЁНКОР ШОИР

Бобораҳим Машраб XVII—XVIII асрда яшаб ижод этган ўзбек классик адабиётининг йирик намояндаси, таниқли исёнкор шоир ва мутафаккирдир. У яшаган давр Мовароуннаҳрда иқтисодий-сиёсий ва маданий соҳада феодал тузумнинг чуқурлашуви, халқ ҳаётида бирмунча тушқунлик рўй берган вазиятга тўғри келади. Бек ва хонларнинг ички ўзаро урушлари халқ ҳаётининг ёмонлашувини, муҳтожлик, жабр-зулмнинг кучайишини авж олдирди. Тенгсизлик, жамиятдаги разолат, адолатсизликлар кенг томир ёйган давр, табиийки, омманинг синфий норозиликка сабаб бўлади. Бу ҳолат халқ орасида тушқун кайфият, умидсизлик келтириб чиқаради. Бундай ҳолат баъзан таркидунёчилик, дунёдан этак силкиб, унинг лаззат ва фароғатларидан воз кечишга мажбур этади. Бобораҳим Машраб ижоди ва унинг қарашларида шу феодал жамиятнинг анчайин мураккаб ва зиддиятли кўриниши ўз аксини топди.

Афсуски, Бобораҳим Машраб ижоди, узоқ вақт ўрганилмади, ҳатто унга таъна тошлари отилди. Адабий меросга юзак қаралиши оқибатида гўёки Машраб динни ва унинг ақидаларини оёқ ости қилувчи сифатида қораланди, дин пешволарининг ва тарғиботчиларнинг ашаддий душмани деб саналди. Минг шукрларким, ниҳоят, «Шоҳ Машраб қиссаси» ўтган йили китобхонлар қўлига етиб келди.

Олтмишинчи йилларнинг бошида бир гуруҳ ўзбек олимлари Машраб ижодига қўл уриб, унинг узоқ йиллар сочилиб-йўқолган шеърларини тўплаб, китоб ҳолига келтириш учун анча меҳнат қилдилар. Адабиётшунос олим А. Абдуғафуров ўзбек тилида илк марта 1963 йили унинг кичик ҳажмдаги шеърий девонини тузди ва ўзбек китобхонларини Машраб ижодидан баҳраманд этди. Кейинчалик А. Абдуғафуров Машрабнинг янги топилган шеърларини тўплаб, китобни бирмунча тўлдириб, 1971 йили янги нашрини тайёрлади. Бу иккинчи журъатли уриниш эди. Яна бир адабиётшунос олим В. Раҳмонов эса тадқиқот ишлари олиб бориб, изланишлардан сўнг Машрабнинг учинчи марта шеърий девонини 1980 йил китобхонлар шукмига ҳавола этди.

Хатирчилик машрабшунос олим, ўрта мактаб адабиёт фани ўқитувчиси Ж. Юсупов Машраб ижодини мукамал ўрганиб чиқди. Ниҳоят, 1990 йили «Меҳрибоним, қайдасан» деб номланган Машраб ижодиётидаги барча шеърларни ўз ичига олган каттагина тўпламни нашр эттирди. Бу нашр Машраб ижодиётини ўрганишдаги энг катта уриниш ва салмоқли шеърий мажмуанинг юзага чиқишига сабаб бўлди.

Ж. Юсупов Машраб ижоди бўйича изланишни давом эттириб, уч асрдан буён рад этиб келинган «Мабдаи нур» (Нурнинг ибтидоси) ва «Кимё» (Боб) асарлари ҳам Бобораҳим Машраб ижодига мансуб эканлигини илмий равишда далиллар билан исботлаб берди ва унинг нусхасини топиб, ўзбекча шаклини нашрга тайёрлади. Бу асарлар ҳам яқин ойлар ичида китобхонлар томонидан илиқ кутиб олинишига ишончимиз комил.

Тасаввуф (сўфизм) маслаги узоқ тарихда бир неча асрлар мобайнида адабиёт ва фалсафада жуда катта ўрин эгаллаган маслакдир. Бу маслакнинг илдизи ҳатто ислом дини майдонга келмаган даврдан бошланади. Кейинчалик ислом дини шарқ мамлакатларига тарқалгач, у янада ривожланади, маълум тартибот шаклини олиб, бир қанча шохобчаларга эга бўлган фалсафий оқимга айланади.

Бу таълимот илк марта шарқда машҳур бўлган Афлотун (Платон), Арасту (Аристотель) фалсафаси ва дунёқарашида кенг шаклланган эди. Зеро, Арасту фалсафаси унинг устози бўлган Торфирий таълимоти — тасаввури билан суғорилган эди.

Тенности (IV аср) тасаввуфининг моҳияти Худого интилиш эса-да, худо билан бирлашиш заруриятини ташвиқ этади. Бу таълимотни соф маънода худони дилга жо қилиб, у билан (худо билан) бирлашиб инсониятга тафаккур ғоясини ташвиқ этиш деса бўлади. Бу таълимот VII—XI асрларда фанга бир қатор илғор, ўз ғояси, мафкураси билан инсоният йўлига чароғдон бўлган машҳур мутасаввуфларни майдонга чиқарди. Булар ўз даврида халқ дарди ва интилишларини ифода этувчи асарлари билан юзага чиқар ва машҳур бўлиб халқни ҳур фикрга ундар, аммо халқ оммасининг аввалги қарашларга эътиқоди устунлиги туфайли кучли ҳоким табақа тазйиқи ва ғояси қурбони бўлиб кетар эдилар.

Тарихда ўз ғоясининг қурбони бўлган шарқнинг илғор эрксевар алломалари — тасаввуф маслаги вакиллари Робия, Иброҳим ибни Адҳам, Фаридуддин Аттор, Ҳасан

ал-Басрий, Ҳасан ал-Бастомий, Абдугамим Куфий, Боязид Тайфур ал-Бастомий, Абубакир аш-Шиблий, Абумансур ал-Ҳусайн ал-Ҳаллож, Саид Имомиддин Насимий ва Бобораҳим Машраб эдилар. Булар Худони инкор этмаганлар ҳолда, ўз ғоялари ва эътиқодлари билан ўзларини Худого етишган деб санаган авлиёсифат аллома эдилар. Айни ҳолда ўз ғояси учун «Аналҳақ» (мен худо) деганликлари учун ҳукмрон синфнинг шахсиятини Аллоҳга тенглаштириш инсон учун шаккоклик деган тушунчаси туфайли (Худонинг барҳақлигини тан олсалар-да) улар дорга осиб ўлдирилганлар, терилари шилинган, ўтда қуйдирилганлар, кўзларига мил тортилиб, ваҳшийларча йўқ қилинган зотлар эдилар.

Тасаввуф, содда қилиб айтганда, бу дунё лаззатларидан, гўзалликларидан воз кечиш, узлатда гўшанишилик билан машғул бўлиб ёки тарки дунё этиб, ҳузур-ҳаловатдан кечиш яшаш, диний ва дунёвий билимлар билан шуғулланиб, шу билан Худонинг васлига етишиб, унинг олдида ўз зуҳурини (тимсолини) кўришдан иборатдир. Бу таълимотнинг ғояси яратган Аллоҳга содиқлик ва у билан ҳамфикрлик деганидир. Тасаввуфда тўрт босқич — шариат, тариқат, маърифат ва фано мужассамдир. Биринчи босқич — шариатда: диний меросимларни ва шариат ақидаларини бажариш, Худого ибодат қилиш билан белгиланади. Тариқатда шайх ёки дарवेशга шогирд тушиб, ер юзидаги лаззатлардан воз кечиш, нафсни тийиш кўзда тутилади. Маърифат ва фанода ҳам борлик ва худо йўлида ҳақиқатни тан олиш ғояларини тарғиб қилиш бош вазифа ҳисобланади.

Бобораҳим Машрабда шу — юқоридаги ҳамма босқичларнинг у ёки бу кўриниши мавжуд эди. Мутасаввуф Ғазолий бадан муваққатий, руҳ, жон эса абадийдир, деб ҳисоблаган эди. Аҳмад Яссавий ва Сулаймон Боқирғонийлар таълимотини, Баҳовуддин Балогардон Нақшбандий, Хожа Убайдулло Ахрори вали мафкурасидаги тасаввуфни эса Алишер Навоий ва Заҳириддин Муҳаммад Бобурлар ривожлантириб бойтидилар.

Ҳирот подшоси Малик Ҳусайн Нақшбандийни ўз ҳузурига чорлаб, зиёфат бериб, хилма-хил таомга таклиф этганида, у подшога журъат билан, подшолар дастурхони подшонинг ўз кучи билан эмас, ҳақсизлик йўли билан тўлдирилган, деб ундан емайди.

Бобораҳим Машраб ҳам шарқ мамлакатларида кенг тарқалган тасаввуф диний-фалсафий оқимининг йирик вакили эди. У тасаввуф оқимининг намояндаси йўлидан борди. Моддий ва фоний дунёни бирдай тушуниш, дунёни англаб етмоқ, шу асосда ижод ва маслак юритиш тасаввуф намояндаси қарашларининг мазмунини ташкил этибгина қолмай, балки халқ оммасини ёруғликка элтувчи йўл ҳам эди.

Бобораҳим Машраб тасаввуфдаги тўрт амалдан бири қалаңдария тариқатига амал қилди. Қалаңдарлик ўша даврда Мовароуннаҳрда кенг тарқалган оқим бўлиб, улар турли мамлакатларни кезиб, жулдур хирқага ўралган ҳолда жаҳонгашталиқ билан ўз маслакларини халққа билдириб, унинг кўнглига йўл топиб, хайр-эҳсон ҳисобига кун кўриб, умр ўтказишдан иборат эди. Қалаңдарлар ўз дунёқарашларини кенг халқ оммасига, ҳеч иккиланмай ва таҳликасиз ҳукмрон синф табақалари орасига ёя олар эдилар. Бу билан улар мудом иззат-ҳурмат билан кутиб олиниб, уларга чуқур мурувват кўрсатилар эди.

Машраб ва қирқ қалаңдар ҳақида бизга етиб келган «Тазкираи қалаңдарон»да, Машраб замондоши Исҳоқ Боғистоний асарида айтилишича, бу оташнафас шоир тарки дунё этиб, дарवेशлик, қалаңдарлик йўлини танлаб, қирқ қалаңдар билан бутун Мовароуннаҳрни кезиб чиққан ва ўз ортидан мазлум халқ оммасини эргаштира олган. Машрабнинг тутган обрўси ҳатто шоҳларнинг эътиборини ҳам ўзига қаратган. У тўғри сўзлаб, доно фикрлари билан одамлар қалбидан жой олар эди. «Дили тиги ситам-

дан пора бўлган халқни кўрдим», деган шоир оташин ғазаллар ўқиб, ҳеч иккила-нишсиз ҳар қандай жойда пайдо бўла олган ва одамларни ўзининг ҳур фикрига ром эта олган:

*«То кишига дард тегмай,
бўлмади бағри кабоб,
Дилда дардинг бўлмаса,
дарди саримни кавлама»,*

деган шоир қаландарликни танлади:

*Риёзатсиз бўлай десанг,
танзим озод юрай десанг,
Жаҳонни сайр этай десанг,
қаландар бўл, қаландар бўл.
Бу тақводин кечай десанг,
хонақоҳдин қочай десанг,
Ҳақиқатни очай десанг,
қаландар бўл, қаландар бўл.*

У дунё кезиб, ҳар жойда овора халқни кўрди, ситам ва жабр-зулм ҳамма вақт меҳнаткашни зуғум остига олиши Машраб қалбини пора-пора қилди. Шоир дунёни кўҳна работга ўхшатади. Умрини тариқат йўлига бахшида этган Машраб туғилганидан бери ҳузур-ҳаловат кўрмай, роҳат нималигини билмай, умри ғам-ғусса билан ўтаётганлигини, гадо, дарвеш, қаландар бўлиб ҳар хонадон олдида зиё улашиш билан бирга, ўз дарду изтиробини куйлаб яшаётганлигини ошкора шундай изҳор этади:

*Онадин туғмиш куним
рўзе ҳаловат кўрмадим,
Бу роботу кўҳнада мен
истиқомат кўрмадим,
Ғарқ бўлдим неча бор меҳнатга,
роҳат кўрмадим,
Ғуссадан ўлдим даме хоби
фароғат кўрмадим,
Хона бардуши гадо бўлган
кишидан дард сўранг.*

«Дард кўп, ҳамдард йўқ, душман кўп, толеъ забун», деган шоир дунёни дарбадар кезди. У фалакнинг берган қисматидан нолийди, унинг жисми макони, ошиёни йўқлигидан изтироб чекади. Бунинг устига ота-она, яқин кишиларининг йўқлиги шоир қалбини руҳан эзади:

*Хонавайронман букун,
жисмида жоним йўқ менинг,
Дарбадардурманки бир ерда
маконим йўқ менинг,
Чугзи бевайронадурман,
ошиёним йўқ менинг,
Тосарим устида турган
соябоним йўқ менинг,
Дилраболарни бу тупроғ
ичра жо қилди фалак.*

Тасаввуф илмининг энг кўзга кўринган йирик арбобларидан бири Баҳовуддин Нақшбандийнинг авлоди, Бухоро диний фалсафасининг машҳур билимдони Махдуми Аъзам набираларидан бири йирик шайх Офоқ хожа Қашқарда диний ва дунёвий илмлар билимдони сифатида жуда катта нуфузга эга эди. Шу билан бирга, бу кароматгўй шайх, беҳисоб ер-сув, мулк эгаси ҳам эди. Унинг овозаси ва ўткир илми Туркистонда ҳам шуҳрат топган. Машрабга илк савод бериб, сўнгра билими ўзидан ўтиб кетган шогирд олдида ҳийла эсанкираган устоз Вазор охунд ёш Машрабни Қашқар сафарга — Офоқ хожа хонадонига йўналтиришга мажбур бўлган эди. Шайхнинг етти йил хизматини қилган шоир бу хонадонда рўшнолик кўрдими, йўқми — бу ҳақда гапни мухтасар қиламиз. Аммо манбалар бўйича кичик гуноҳи — ички канизакларидан бирига ишқий муносабати туфайли шайх хонадонидан (душманлари қутқуси билан) қувилган Машраб пири комили Офоқ хожа ҳақида, бизга маълум бўлган буткул ижодиётини таҳлил этиб кўрганимизда, у зоти олий пир ҳақида салбий фикрда бўлган эмас.

ТАБАРРУК ТУТ

Суратда: Машраб ўтказган тут дарахти.

Машраб бичилганидан сўнг Офоқ хожа хонадонига яшаётган, васлига етолмай қолган маъшуқаси хаёли билан кун кечиради. У худди Мажнундек сахрою водийларда севгилисини ўйлаб кўз ёши тўкади. Хаёли-руҳияти паришон шоир ёрнини соғиниб саргардон юрт кезади, пари рухсорли малакваш ишқиде юраги ёнган шоир уни эслайди ва шу билан ўзига таскин беради:

*Жамолинг соғиниб шому саҳар мен
зор йиғларман,
Жунун саҳросида девона
мажнунвор йиғларман.
Сенга рози дилим изҳор этиб
сўйлар мажолим йўқ,
Паришон ҳолу саргардону дил
афғор йиғларман.
Кўзимдан мавж уриб
селоли ишқим тўла қон оқди,
Агар ёдимга тушсанг,
эй пари рухсор йиғларман.*

Тасаввуфда салмоқли ҳурфикр тарғиботчиси Бобораҳим Машраб ижодини фақат бир томонлама талқин этиш туфайли уни кейинги етмиш йиллар давомида барча адабиётларда масжид, қуръон, Макка ва Ислом ақидаларини танқид этиб келди, деган тушунчани унинг шахсига ёпиштириб келдилар. Аслида ундай эмас. Адабиётшунос олим И. Абдуллаев олиб борган илмий тадқиқот шуни кўрсатадики, Машраб Каъбани зиёрат этиш бахтига муяссар бўлган шоир экан. Эҳтимол, баъзи ғазалларида риёкор шайх ва уламолар ҳақида Каъба ва Маккага тил теккизса-да, аммо у Худони, дини Исломни ва мусулмончиликни унутган эмас. У Офоқ хожага мурид сифатида эътиқод қўйиб, унга ихлос қилади ва бир ғазалида Машраб (маслак, маслакдош) тахаллусини Офоқ хожа қўйганлиги билан фахр этади.

*Қуддусаро азиз Хожам
Машраб отимни қўйдилар,
Қошгару Ерканд ичида
соҳибу гуфтор ўзум.*

Ўтган йили меҳмон сифатида Тожикистон жумҳуриятининг Қабодиён туманида истиқомат қилувчи Рислик бобо хонадонига бўлган эдим. Кечқурун у кишининг хонадонига йигирмадан ортиқ меҳмон ва мезбонлар тўпланишди. Сухбатимиз турли мавзуларда давом этиб, кўпроқ ҳассос шоир Бобораҳим Машраб ҳақида бўлди. Шунда Рислик бобо шоирнинг Қабодиёнда ҳам қадамжойи мавжуд эканлиги, Машраб экан тут дарахти ҳали ҳам ўсиб турганлиги ҳақида гапириб қолди.

Дарҳақиқат, Бобораҳим Машраб таржимаи ҳолига доир тарихий асарларда унинг Қабодиёнда бўлганлиги ҳақида аниқ маълумотлар бор.

Мен Рислик бободан Машраб ўтказган тут дарахтини кўрсатишни илтимос қилдим. Машҳур тут Қабодиён туманининг Бештемир деган қишлоғида катта ва кўҳна қабристон ичида салобат билан қад ростлаб турарди.

Жўра РАҲИМОВ,
филология фанлари номзоди

Машраб Навоий ва Бобурга нисбатан бизга яқинроқ вақтда яшаб ўтди ва шу боис бўлса керакки, унинг тили ва услуби бизга яқин. Умуман, шоирнинг тили ва услуби содда. Машраб айниқса классик тур ғазалчилик жанрида сермаҳсул ижод этди ва уни ривожлантирди. Шоир ғазаллари бениҳоя нафислиги, жўшқинлиги билан ўқувчини ўзига ром этади. Унда бениҳоя руҳий ҳолат тасвири ва ички ҳиссиёт аниқ ифода этилади. Ижоди халққа яқинлиги боис унинг ғазаллари қўшиқ бўлиб халқ қалбидан чуқур жой олган. Шоир шеърлятида муҳаббат мавзуси алоҳида ўрин тутди. Машраб наздида фидоий ошиқ сифатида у ҳусни баркамол, жозибали маъшуқа сари интилади. Чунки маъшуқада ҳусн ва назокат шунчалик юксакки, у ҳур ёки филмонми — ошиқ шоир уни ажрата олмайди, билолмайди:

*Малаксан ё башар, ё ҳуру филмонсан,
билиб бўлмас,
Бу ҳусну, бу назокат бирла
сендан айрилиб бўлмас.*

Биз Машрабни исёнкор дедик. У халқ учун, замондош фуқаролар учун ҳеч нарсадан қайтмай ҳукмрон синф юқори табақалари намояндалари билан мулоқотда бўла олди. Уларни ўткир сўзи, журъатли, ҳайқариқли, хитобли ғазаллари билан инсоф ва адолатга чақирди, баъзида улардан устун келса, баъзида мағлуб бўлди, дарвеш шоирдан баъзи шайх ва уламолар Аҳраман дедан қочгандек қочадилар:

*Мани кўрса қочадур
шайхулислом Аҳраман янглиғ,
Нечун: бўйнимга зулфи
тори чирмашган туморим бор.*

Машраб кажрафтор замондан баъзида қаттиқ нолийди, сабаби замона ҳокимлари у қайси юртда бўлмасин, шоирнинг талабидегидек ҳукмронлик қила олмасликлари уни қаттиқ ранжитди ва улар уни бир ерда

барқарор умр кечиршига имкон бермайдилар. Чунки Машраб уларни аямасди, газалларида ҳеч қўрқмасдан ҳажв қилар ва меҳнаткаш халқнинг фикрини, қарашини замона зўравонлари ва адолатсиз амалдорларга нисбатан ўзгартира олар эди.

Машрабдаги исёнкор руҳ халқ қалбига тезда етиб борарди. Бундан ҳокимият огоҳ топиб, шоирни тезда халққа ёмон кўрсатишга уриниб, уни ҳайдашга, юртларидан чиқариб юборишга ундар эдилар:

*Халойиқлар мени қувлар,
ёмон деб ҳар шаҳар борсам,
Ажаб мардуд, ажаб маржум,
ажаб сангсора Машрабман.*

Қалби мажруҳ шоир қаерда бўлмасин, ўз фикри ва эътиқодидан бир зум бўлса-да, қайтмади. Уни Ватан соғинчи ва она юрт тупроғи, ундан келган ҳар бир хабар кўнглини кўтарарди. Юртни қўмсаш ва дарбадарона ҳаёт ҳам юксак эътиқодларга хизмат қилади. Ватан туйғуси Машрабга малҳам ва қувват бағишлади:

*Наманган шаҳридан, дўстлар,
мани ёронларим келди,
Ота бирлан онамни билгувчи
меҳмонларим келди.
Шижоат бобида ҳар қайси
бир Рустами Сухробдир,
Адолат тахтига минган
бу кун султонларим келди.*

Падари бузрукворини эъзоз ва эҳтиром этган шоир: «То отанг рози эмас, тавбанг қабул бўлмас сени», деб оқил фарзандларга ўғит беради. Зеро, Машраб мафкураси бўлган тасаввуфда ота ва онанинг табаррук сиймоси, улар олдидаги фарзандлик бурчи беқиёс даражада устун туради. Машраб ахлоқи шу қадар юксакки, у падари бузрукворини ҳамма улуг сиймолар қаторига қўяди, бинобарин, Ислоҳ мафкурасида ҳам ота шахси баланд қўйилган. У айтадики, кечакундуз тақводорлик билан машғул, ҳотамдек саховатпеша бўлсанг-да, минг бор Қазбани зиёрат этганинг ҳам беҳуда, отангни рози қил, дейди.

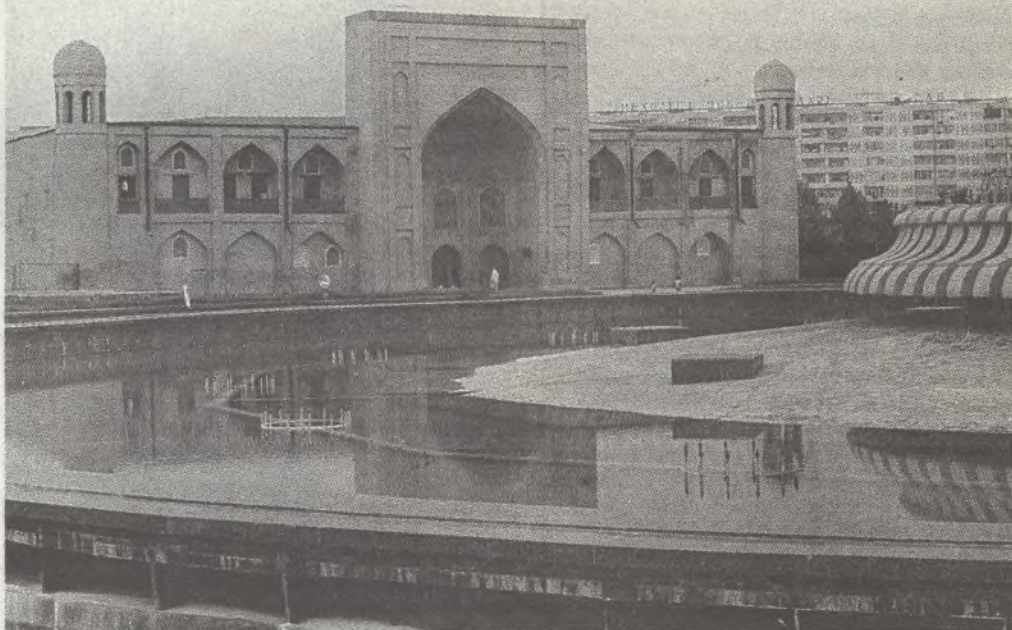
*Кечау кундуз агар
қурғон тиловат айласанг,
Шабни рўз айлаб мудом
тақвойи тоат айласанг,
Мисли Ҳотамдек бўлиб
хайри саховат айласанг,
Қазбаи мақсудни минг бор
зиёрат айласанг,
То отанг рози эмас,
тавбанг қабул бўлмас сенинг.*

Машраб кажрафтор фалак ва яшаган даври қарама-қаршиликларига нисбатан тасаввуф намояндаси ва шоир сифатида муносабатда бўлди. У халқнинг ночор аҳволини кўриб, жабр-зулм ва мамлакат ички зиддиятларига, синфий кураш ва юқори табақа гоёларига ўз фаол дунёқараши билан жавоб бера олди.

Машраб ҳақиқат ва адолат қидирди, елкадош, орқадош халқига омонлик тилади. Шу гоёси йўлида Боязид, Шиблий, Аттор, Халлож каби ўзи ҳам қурбон бўлди. У яшаган давр одамлари ва кейинги уч асрдаги авлодлар ўз эътиқоди учун курашган авлиё даражасидаги қаландар шоирни ҳамон қалблари тўрида сақлаб, у қолдирган маънавий меросни эъзозлаб келмоқдалар.

Зеро, биз ҳам буюк оташнафас, исёнкор, пок қалбли сиймо меросини асрлар оша кейинги авлодларга етказа олсак, эҳтимолки, унинг руҳи олдидаги бурчимизни оз бўлса-да, бажарган бўлар эдик.

Ҳайдар АЛИҚУЛОВ,
фалсафа фанлари доктори, профессор
Мўмин ҲОШИМХОНОВ,
А. Қодирий номли Жиззах Давлат
муаллимлар тайёрлаш институти
руҳшунослик кафедраси ўқитувчиси

Тошкентдаги Абулқосим мадрасаси.

ЁРДАМГА МУҲТОЖ ОБИДА

Ўтган асрларда зукко меъморларимиз томонидан қурилиб, чинакам меъморчилик ёдгорлиги сифатида бизгача етиб келган Қўқалдош, Бароқхон, Абулқосим ва бошқа кўплаб мадрасалар Тошкент шаҳрининг тарихий шаҳарсозлик қиёфаси сифатида унинг ҳуснига ҳусн қўшиб турибди. Нечанча тарихий воқеалар ва қонли урушлар шоҳиди бўлган бу улугвор ва маҳобатли ёдгорликлар халқимизнинг маданий бойлиги, фахри ва гуруридир. Жумҳуриятимизнинг турли ҳудудларида қад кўтариб турган ана шундай кўҳна ёдгорликларнинг ҳар бири ўзининг бетакрор тарихига эга.

Шаҳримизда тарихий ва мемориал-архитектура ёдгорликларидан энг каттаси ҳисобланган Абулқосим мадрасаси эски шаҳарнинг жанубий қисмида қадимий Бешёғоч даҳасидаги Қўрғон дарвоза яқинида жойлашган бўлиб, пойтахтимизнинг ўрта аср охирларидаги ўтмиш маданий меросини ўзида намоиш этган.

Абулқосим мадрасасининг тарихи ҳамда қурилиш даврини аниқлаш борасида олиб борилган кўп йиллик илмий изланишлар, қадимги ҳужжатлар ва шу даҳалик нуруний қарияларнинг берган маълумотларига қараганда, унга XIX асрнинг бошларида асос солинган.

Абулқосим шахси тўғрисида Н. П. Остроумов ўзининг сартлар, яъни ўзбеклар ҳақидаги этнографик кузатишларида («Сарты. Этнографические материалы. Общий очерк». Т., 1908 г.). Абулқосимни ўз замонасининг ақлли, зукко ва билимли кишиларидан бири деб таърифлаб, саводли ки-

шиларни ўта ҳурмат қилиши, шу билан бирга бир неча хорижий тилларни яхши билишини алоҳида ҳурмат билан таъкидлайди. Бундан ташқари, Н. П. Остроумов Абулқосимнинг уйида икки бор меҳмон бўлиб, узундан-узоқ турли мавзуларда қизиқарли суҳбатлашгани, шаҳарнинг Бешёғоч қисмида мадраса қуриш учун 30 минг сўм пул сарфлаганини ҳамда мадрасада ҳар йили 150 нафар муллавақчаларни ўқитиш ва уларнинг эҳтиёжи учун маблағ бериб тургани ҳақида ҳикоя қилади. Абулқосим Бешёғоч даҳасидагина эмас, балки бутун шаҳар ва унинг атрофидаги қишлоқлар миқёсида танилиб, ўз маърифий ишлари билан кўпчилик ҳурматида сазовор бўлган алломадир.

«Туркестанские ведомости» газетасининг 1892 йил 42-сонида хабар қилинишича, Тошкент шаҳрида тарқалган ўлат эпидемияси оқибатида Абулқосим 1892 йил 4 июлида вафот этади.

Ўз замонасининг билимдон кишиси бўлган Абулқосим томонидан бунёд этилган мадрасанинг Тошкент шаҳрида рўй берган кучли зилзилалар, турли даврларда ҳар хил мақсадларда аямасдан фойдаланишлар натижасида ўтмишдаги қиёфаси анчайин ўзгариб кетади. Жумладан, тарихий ҳужжатларга қараганда, 1987, 1907, 1966 йиллардаги зилзилалар, айниқса, 1946 йилнинг 2 ноябрдан 3 ноябрга ўтар кечаси бўлиб ўтган кучли «Чотқол» зилзиласи натижасида мадраса пештоқи, мезаналари ва иккинчи қават ҳужралари қаттиқ шикастланиб, вайронага айланади.

Меъморий шакли ва геометрик ўлчам жиҳатидан шахримиздаги обидалар ичида энг йириги бўлган Абулқосим мадрасаси ўтмишда «Қорихон эшон», «Маъдихон қози», «Абулқосим шайх», «Абулқосим эшон» ва кейинчалик ҳатто шу обидадан олтидан ўтувчи кўча бўлмиш «Янги маҳалла» каби қатор номлар билан аталиб келинган.

Мадраса биноси таркибига кирувчи Хонақои Мўйи муборак эса 1820 йилги Абулқосимнинг отаси ҳаётлик чоғларидаёқ бунёд этилганлиги аниқланди. Ўрта аср меъморчилигининг кўп йиллик тажрибалари, ютуқлари ва қонуниятларига кенг таяниш асосида 1855 йилга келиб Хонақои мўйи муборакка муайян ва узвий боғлаб Абулқосим томонидан олди икки қаватли, қолган томонлари бир қаватли қилиб мадраса биноси қурилади. Кейинчалик ёдгорликнинг жануби-шарқий томонига икки қуббали қилиб ҳаммом, шимолий томонига эса уч хонадан иборат синчкор масжид солинади. Булардан ташқари, бош пештоқи ҳовузли кенг майдонга чиқилган обиданинг жанубий ғарб томонида усти гумбаз қилиб беркитилган ёпиқ сув ҳавзаси — сардоба қурилган. Шу тариқа ўрта асрлардаги шаҳарлардагига хос меъморий ансамбл таркиб топган.

Мадрасанинг жанубий томонидаги ҳаммом ва сардоба асримизнинг 40-йилларига қадар халқимизга хизмат қилиб, кейинчалик бузилиб кетган. Ҳозирги кунда ҳаммом ва сардобанинг пойдеворлари сақланиб қолган. Энг ачинарли ҳоллардан яна бири — мадраса дарвозасига 1855 йилда ишланган, ўртатепалик уста Ҳасанбой томонидан дид билан бажарилган нақшиндор эшик 1940 йили Муқимий номидаги мусикали драма театр биносига кўчириб ўрнатилган.

Шаҳримизнинг тарихий-меъморий ва шарҳозлик қиёфасини белгиловчи Абулқосим мадрасасининг тархи тўғри тўрт бурчак шаклида бўлиб, унинг ташқи томонлари 46×55 метр, ички ҳовлиси эса 22×28 метр-дир. Меъморлар мадрасани узокдан кўзга яхши кўриниши учун икки қаватли қилиб, бинони безашда асосий эътиборни бош пештоққа қаратишган. Мадраса бош пештоқи шарққа қаратиб икки қаватли қилиб, пишиқ тўрт бурчак шаклидаги мусулмон ғиштидан қурилган. Бош пештоқни безаш мақсадида икки қават баландлигида тўрт марказли ёйсимон равоқлар ҳар хил чуқурликда қатор равоқлар орқали симметрик ҳолда нозик дид билан бажарилган. Пештоқнинг ўрта қисмида мадраса девори сатҳидан 1,82 метр бўртириб чиқариб, баландлиги 16 метрли нафис пештоқ қурилган. Кўркам бош пештоқнинг икки ёнига ташқи томондан тиргак сифатида ишланган айлана шаклидаги буржлар гўёки мадраса сочилиб кетишдан сақлаётгандек кўриниб, унга салобат бағишлаб туради. Буржларнинг тепа қисми гумбазли мезаналар билан якунланган.

Ҳашаматли пештоқнинг кириш қисми дарвозаси, чуқур ярим саккиз қиррали бўлиб, уч ёнига икки қаватли ёйсимон равоқлар ишланган. Пештоқнинг олд ва ён томонлари — деворнинг кунгурадор оддий тўрт бурчак шаклидаги пишиқ ғишт билан текис қилиб ишлаб чиқилган, унинг юқори қисми эса шарафа ҳамда китоба билан безатилган. Мадрасанинг қолган уч пештоқнинг меъморий кўриниши оддий, силлиқланган пишиқ ғиштан ишланган.

Кўкалдош мадрасаси сингари бунда ҳам дарвозадан кирверишда чапда дарсхона, ўнгда масжид, тўрда эса Хонақои мўйи муборак жойлашган. Дарсхона ҳамда масжид чордора-чортоқ шаклида қурилган бўлиб, томлари ўзаро кесишадиган равоқлар устига

гумбаз қилиб ишланган. Ҳовлининг ғарбий ва шарқий томонларида пештоқчалар мавжуд бўлиб, бу пештоқлардан бири Хонақои Мўйи муборак ҳисобланади. Унинг пештоқидаги китобасида форс тилида қирма қилиб: «Оллоҳнинг ҳукми билан шу масжиднинг таъмирига киришдик. Яхши кунда тамомига етказгай», деган сўзлар сақланиб қолган. Хонақои мўйи муборакнинг ичидаги равоқли меҳроб (саждагоҳ) тепасига ишланган китобасида эса араб тилида: «Бу арк каби бинода Расулнинг латиф мўйи бор», каби сўзлар битилган.

Абулқосим мадрасаси ўз замонасида муллавақчалар таҳсил оладиган олий ўқув юрти ҳисобланиб, унда маҳаллий аҳоли болаларидан ташқари, қирғиз, татар, қозоқ ва бошқа миллат фарзандлари ҳам ўқиган. Бу илм даргоҳида Ислоом дини қонун-қоидалари, шариат ақидалари билан бирга дунёвий фанлар — араб ва форс тили грамматикаси, адабиёт, одоб-ахлоқ, математика, геометрия, астрономия каби фанлар ҳам ўқитилган.

Ўздан ортиқ хонадан иборат мадрасанинг муллавақчалар истиқомат қиладиган ҳужраларида икки нафардан то беш нафаргача талаба истиқомат қилган бўлиб, унда даҳлиз, юз-қўл ювадиган обреш—ҳаник, қишда исиниб ўтириш учун танча, мўрили ошхона ва ўрин-кўрпа йиғиб қўйиш учун сўри бўлган. Булардан ташқари, мадрасада мударрис, мутавалли, имом, ҳалфа, домла, муаззин, фаррош, қоровул ва бошқа хизматчилар учун махсус ҳужралар ажратилган. Вир йўла 150 нафар муллавақчалар таълим олган мадрасада дарслар асосан уч босқичда: бошланғич (адно), ўрта (авсат) ва юқори (аъло) босқичда олиб борилиб, унда араб ва форс тилида ёзилган китоблар ўқитилган. Абулқосим мадрасаси фақат меъморчилик аҳамиятидаги ёдгорлик бўлмадан, балки тарихий ва сиёсий қимматга ҳам эгадир. Бу ерда инқилобга қадар атоқли ёзувчи, ўзбек романчилигининг асосчиси Абдулла Қодирий таҳсилни шу илм даргоҳида олган. Қодирий Дарҳон маҳаллалик Усмонқори домладан араб тили сарф-наҳви ва форс тилидан сабоқ олган.

1979 йилдан бошлаб ўтмишдан бизга мерос бўлиб қолган Абулқосим мадрасаси устида Ўзбекистон Маданий ёдгорликларини таъмирлаш илмий-тадқиқот ва лойиҳалаш институти томонидан ёдгорликни ҳар томонлама чуқур ўрганиш, илмий таъмирлаш, лойиҳа ишлари олиб борилди. Кўп илмий-тадқиқий изланишлардан кейин болорамиз томонидан яратилган мадрасанинг дастлабки ҳақиқий қиёфаси тўла-тўқис қайта тиклашга муваффақ бўлинди. Таъмир лойиҳаси асосида тошкентлик усталар билан бир сафда кўқонлик, бухоролик, самарқандлик ва андижонлик таъмирчилар ҳам самарали меҳнат қилдилар. Бу борада тошкентлик уста Анвар Солиҳов, бухоролик уста Аҳроп Асроров, кўқонлик усталар Ҳошимжон Нишоннов, Одилжон Полвонов, андижонлик уста Абдуманноп Қодиров ва бошқаларнинг хизматлари бениҳоя катта бўлди.

Ўзининг иккинчи умрини бошлаган Абулқосим мадрасаси халқ меҳнати, ақлаковати билан яратилиб, юз йил давомида илм маркази бўлган. Бу ерда таъмирлаш ишлари ниҳоясига етказилди, энди қадимий илм-маърифат маскани халқимизнинг амалий ва тасвирий санъат асарлари намойиш этиладиган маданий даргоҳга айлантирилиб, кишиларни миллий руҳда тарбиялашда халқимизга хизмат қилмоқда. Шу кунларда Абулқосим мадрасаси биносида Ўзбекистон тарихий ва маданий ёдгорликларни сақлаш жамиятининг «Тарғибот уйи» очил-

ди. Ҳозирги вақтда бу ерда маърузалар, концертлар, турли соҳаларда беллашувлар ўтказилмоқда, келувчилар доимий кўргазмалар билан мунтазам танишмоқдалар.

«Тошбошрежа» лойиҳалаш олийгоҳи меъморлари Абулқосим мадрасаси жойлашган майдон бош тархини лойиҳалаш вақтида мадраса биносини меъморий ёдгорлик сифатида сақлаб қолишни кўзда тутмай, уни буткул тағ-туғига қадар бузиб, ўрнига манзарали-кўкаламзор боғ, теварак-атрофни гулзор, олдига эса замонавий услубда энг катта фаввора қуришни афзал кўрганликларига ҳайрон қолади киши. Наҳотки улар тарихий ва меъморий ёдгорликларни сақлаш ҳақидаги қонунни билишмаса! Билишганда ёки аждодларимиз руҳини оз бўлса-да, ҳурмат қилишганда кўҳна шахримизнинг кўрки ҳисобланган Абулқосим мадрасасининг бузилишига олиб борадиган хомхатала лойиҳа яратмаган бўлардилар. Ахир, фавворани бир оз нарида ёки бошқа ерда қуриш мумкин эди-ку! Лекин меъморлар негадир майдон кенг бўлишига қарамай, илмий томондан чуқур ўйламасдан фавворани мадрасадан бир неча қадам нарига ўжарлик билан жойлаштиришди.

1979 йилнинг биринчи ярмидан бошлаб 35 метр баландликка отиладиган фаввора қуриш ишлари бошлаб юборилди. Уни қуриш учун чуқур ва кенг қилиб хандақ (котлован) қазилиб, унинг ичига темир-бетон пойдеворлар, устунлар тикланди, турли ўлчамдаги темир қувурлар ётқизилди. 1980 йилнинг бошларига келиб эса бу фаввора битиб, ишга тушадиган бўлса, пойдеворсиз бунёд этилган мадраса биноси тагига сув кетиб охир-оқибатда эса қандай фожеалар вужудга келиши кенг жамоатчиликка маълум бўлиб қолди. Бу ҳолнинг олдини олиш учун биринчи галда шу даҳалик нуроний қариялар, Ўзбекистон тарих ва маданият ёдгорликларини сақлаш жамиятидаги бир неча жонкуяр кишиларнинг саъйи-ҳаракатлари натижасида қурилиш ишлари тўхтатиб қўйилди.

Қарийб ўн йилдан (1980—1992) ортироқ вақтдан буён қурилиш ишлари тақа-тақ тўхтаган фавворада бажарилган ишлар учун тахминий ҳисоб-китобларга кўра давлатимиз томонидан икки миллионга яқин маблаг сарфланган эди. Шу ўтган йиллар давомида хандақ ичига ётқизилган турли ўлчамдаги темир-қувурлар, арматуралар, темир-бетон пойдевор ва устунлар очик ҳолда қолиб, ёмғирли ва қорли кунлар натижасида яроқсиз ҳолга келиб қолди. Энг ачинарлиси эса кейинги йилларда фаввора учун қазилган хандақ мадраса атрофида яшовчи аҳоли томонидан ахлат ташланадиган ерга айлантирилди.

Ҳозирги энг асосий вазифа фаввора қурилишини зудлик билан тўхтатиб, уни ер ости гаражи ёки бошқа мақсадлар учун мослаштириш зарурдир. Фаввора қурилишини эса бошқа ерга кўчириш керак, деб ўйлаймиз. Акс ҳолда маълум бир вақт ўтгач, она шахримизнинг тарихий қиёфасини белгиловчи меъморий хазинаси Абулқосим мадрасасидан ажралиб қолишимиз ҳеч гап эмас. Келинг, азиз ҳамшаҳарлар, заҳматкаш отабобларимиз томонидан бунёд этилиб, бизнинг давримизгача етиб келган, меъморий ёдгорлик асрлар оша шахримиз ҳуснига ҳусн қўшиб туриши учун вақтимиз борида ҳаракат қилиб, уни сақлаб қолайлик!

Абдуҷаббор ЯҲҲЕВ,
Ўзбекистон Маданий ёдгорликларни
таъмирлаш илмий-тадқиқот ва лойиҳа-
лаш билимгоҳининг бош меъмори

Сафар БАРНОЕВ

Қалъа

Ҳикоя

Ҳамма иш еттинчи «А» синфига янги раҳбар келиши билан бошланди. Сўнги кўнғироқ чалинишига ҳали бир оз вақт бор эди. Синф эшиги очилиб, илмий бўлим мудирини Сора опа билан оқ кўйлак кийган, сочи бир томонга силлиқ таралган ўттиз-ўттиз беш ёшли бир йигит кириб келди. Утирганлар гурр этиб ўринларидан турдилар. — Утиринглр,— буюрди илмий мудир. Болалар бирин-кетин ўтиришгач, Сора опа Омон акага юзланди:

- Дарсингизни бўлмадимми?
- Йўқ, йўқ, бемалол.

Омон ака бармоқларидаги бўр юқини артар экан, гапингизни айттаверинг, дегандек, илмий мудирга қаради. Аслида эса, дарс пайтида кириш шартмиди, деган ўй бор эди унда. Бармоқларини безовта ишқалаб, нима дейишаркин, деган маънода қараб тураверди.

Тарих ўқитувчиси Омон ака баъзиларга ўхшаб кўнғироқдан кўнғироқча дарс ўтмас, кириши билан ўтган дарсни бир-икки ўқувчидан сўрар, янги мавзунини қисқа қилиб тушунтирар, асосан, ўқувчиларни эркин фикрлашга, мушоҳадали бўлишга ўргатар эди.

— Эркин фикрланг,— дея тайинларди у,— айтганларимнинг мағзини чақинг. Китобда нима ёзган бўлса, сўзма-сўз ёд олишни ўрганманг. Қуруқ ёдлаш фикрлашни ўлдиради, тилингизни қашшоқ қилади. Мен фақат сизларга йўналиш бераман, қолганларини ўзингиз мушоҳада қилишга ўрганинг.

Шунинг учун бўлса керак, Омон ака дарсга кириши билан синф сув қуйгандек жим, қилт этган товуш эшитилмас эди. Дарс охирида савол-жавобларга ҳам вақт қоларди.

Сора опа синфга кирган пайтда Омон ака мавзунини энди яқунлаб бўлиб, эркин фикрлашга вақт қолдираётган эди.

— Гап бундоқ,— деди илмий мудир гажагини силаб.— Мана бу акаларинг бугундан бошлаб сизларнинг синф раҳбарларинг бўлади. Исмлари Саиджон. Қоида бўйича Саид Мадиевич деб мурожаат қиласизлар. Марҳамат, Саид Мадиевич, синфни қабул қилинг.

Сора опа янги синф раҳбарини қолдириб чиқиб кетди. Саид Мадиевич дам Омон акага, дам ўқувчиларга тикилганча жим қолди. Бу орада ўқувчиларнинг қулоғига хуш ёқадиган кўнғироқ чалинди. Омон ака аллақачон китобдафтарини йиғиштириб ушбу дақиқани кутарди. У янги синф раҳбарига халақит бермаслик учун эшик томон йўналар экан, ўзини кузатаётганларга сўз қотди:

— Душанба кунини эсон-омон кўришгунча хайр, болалар.

Ўқувчилар, бизга ҳам жавобми, дегандек кўзғалишганди, Саид Мадиевич, шошманглр, маъносида қўл кўтарди.

— Олдин бир танишиб олайлик, сабр қилинглр. Сизларни менга мактабнинг энг интизомли синфи деб таърифлашганди.— У синф рўйхат дафтарини очиб, бир бошдан болаларнинг исм-шарифини ўқий бошлади...

Йўқлама ярмига етганда Саид Мадиевич: — Кечирасизлар,— деди болаларга,— шошиб бир хатоликка йўл кўйибман. Мен фақат

сизларни эмас, ота-оналарингнинг қаерда ишлашини ҳам билиб олишим зарур. Бу эса тарбиявий ишимизни энгиллаштиради.

— Оббо,— деди сўнги партада ўтирган Наримон.— Шу шартми?

— Шартлиги учун сўраяпман-да.

— Мана, менинг отам нафақахўр. Козимнинг отаси дўкондор.— У партадошини туртди.— Мана буники эса...

— Жим, жим...— қўлини кўтарди янги синф раҳбари.— Навбатинг келганда ўзинг айтиб берасан. Ҳозир эса ҳар ким ўзи учун...

Саид Мадиевич йўқлама давомида баъзи бир ўқувчиларнинг ота-онасининг иш жойини, касби-корини ён дафтарчасига ёзиб олди.

— Тартиб бундай,— деди сўнгра,— ҳозир ҳамма мактабларда бир хил қоида мавжуд. Қиз бола билан ўғил бола бир партада ўтириши керак. Қараб турсам, сизларда бошқачароқ экан.

Ўқувчилар бир-бирларига қараб олдилар.

— Гап ўқишдами ёки бир партада ўтиришдами?— сўради Нозима.

— Катталарнинг гапини бўлма,— унинг сўзини бўлди Наримон.— Қоида бор деяптилар-ку.

Саид Мадиевич Нозимадан сўради:

- Сенинг фамилиянг нима эди, қизим?
- Қодирова.

— Қодирова Нозимахон, гап қоида устида кетаяпти. Мендан сўраб бу ишни қилишмаган-ку.

— Барибир унинг онаси қўймайди,— жавоб берди Наримон.— Улар эски шаҳарда яшашади. Эски маҳалладагилар бунга кўнишмайди.

— Нега бундай ҳукм чиқараяпсан?— сўради янги синф раҳбари.

— Рост-да,— деди Наримон,— эски шаҳардагилар— қадимий одамлар. Янги шаҳарда яшаётганлар эса янгича фикрлайдилар.

Саид Мадиевичнинг юзи тундлашди:

— Сенга бу гапларни ким ўргатди?

Наримон ҳушёр тортди. Энди гапдонлигини тўхтатмаса бўлмаслигини сезиб, ночор елка қисди.

— Бунақа ажратишга чек қўйиш керак,— деди синф раҳбари.— Шаҳар битта. Унда яшовчилар ҳам бир қоидага бўйсунди. Ҳозир алмашиб ўтирасизларми ёки душанбадан бошлаймизми? Ихтиёри ўзларингга бераман, ўйлаб кўринглр.

— Ҳозир, ҳозир,— синфда ғала-ғовур бошланди,— ҳозир деганларнинг кўпчилиги асосан ўғил болалар эди. Қизлар эса болаларга ўқрайишди.

— Йўқса биринчи партадан бошлаймиз,— давом этди синф раҳбари.— Қани, ўз ихтиёри билан бу ишни ким бошлаб беради? Бир-бирларингни еб қўймайсизлар. Бўлақолинглр.

Саид Мадиевич синф бўйлаб юрар экан, болаларга жой кўрсатар, қизларни: «Она қизим, мана бу ерга ўтир», деб эркаларди.

— Хўш, Нозима билан ким ўтиради?— синф раҳбари унинг ёнидаги бўш жойни кўрсатди.

— Мен,— дея ўрнидан турди Наримон.

— Қани,— Саид Мадиевич унга йўл бўшатар экан, хаёлидан бир фикр ўтди. «Синфнинг

серкаси шу экан. Бу билан алоҳида иш олиб бориш керак. Йўқса, боягидек савол беравериб, ишни бузади. Болаларни чалғитади».

Наримон жилдини елкасига ташлаб, кўрсатилган жойга ўтаётганди, Нозима ўрнидан туриб унинг йўлини тўсди.

— Саид Мадиевич, мен бу билан бирга ўтирмайман.

— Хўш, ким билан ўтирасан, қизим?

Нозима Очилдини кўрсатди. Болалар, қизлар бир-бирларига сирли қараш қилишди.

— Ихтиёрий дедим-ку,— синф раҳбари Очилдини чақирди.— Ука, унда сен буёққа ўт.

Наримон ҳам, дедию жилдини орқа ўриндиққа улоқтирди. Нозима томон келаётган Очилдининг оёғини босиб олиб, биқинига бир туртди. Саид Мадиевич буни сезган ҳолда индамади. Ҳали ўйлагани тўғри эканига яна бир карра ишонди. Очилди Нозиманинг партасига бориб ўтирди.

— Наримон, сен унинг ўрнига бориб ўтир,— деди синф раҳбари.— Мана, келишиб олдик. Қолган гапларни аста-секин биргаликда ҳал қиламиз. Ишқилиб, бир-биримизга ишонсак бўлди. Ишонч йўқолган жойда бирлик бўлмайди. Энди ҳаммаларингизга жавоб.

Синф раҳбарининг изидан ўқувчилар ҳам сиқилиб-сурилиб эшикдан чиқишди.

Очилди жин кўчага бурилиши билан орқасидан Наримон ҳаллослаб етиб келди. Очилди тўхтади.

— Билиб қўй, сен Нозима билан бир партада ўтирмайсан!

— Нима учун?— ҳайрон бўлиб сўради Очилди.

— Утирмайсан, тамом! Йўқса, ҳамма ишларинг сочилди бўлади.

Очилди индамай қараб тураверди.

— Сенинг кимлигини фақат мен биламан,— деди Наримон.— Агар айтсам, тамом... Билдингми... Сен анчадан бери синфимизга доғ тушириб келаяпсан. Агар онаси ҳам, ўзи ҳам нон сотади, деганимда, Нозима билан сени ўтқазмасди. Душанба кунини барибир айтаман.

Очилди Наримоннинг ёқасига чанг солди.

— Бор, ҳозир айт!

— Қўйвор ёқамни,— унинг қўлига ёпишди Наримон.— Қўйвор, нафасим тиқилиб кетди. Бўғма деяпман.— Очилди унинг кекирдагини панжалари орасига олди.— Бўғма, ўлиб қоламан.

— Улсанг ўлавер!

— Ҳой, ўлсам, қамалиб кетасан. Қўйвор ёқамни!

Очилди Наримоннинг кекирдагидан қўлини олди. Теварак-атрофга олазарак қараб, қўлга илинадиган нарса излади. Наримон довдираб қолди.

— Ҳой, жинни-пинни бўлдингми?

Очилди Наримонни бўйи баравар кўтариб, ерга қўйдию кетига бир тепди.

— Мана сенга! Бор энди, кимга айтсанг айтавер.

Наримон: «Жинни, жинни!», деганча орқасига қарамай ўзини чап кўчага урди. Очилди Наримоннинг қораси ўчгунча унинг изидан мушт ўқталиб тураверди.

Оёғини қўлига олиб уйига етиб келган Наримон Очилдидан қандай қилиб аламини олиш йўлини ўйларди.

— Исқирт,— деярди ичида,— ҳали сенга кўрсатиб қўяман! Нонфуруш! Узим сени тутиб мелисага топшираман! Яна аълочи Нозима билан бир партада ўтирармиш. Тенг тенги билан, тезак қопи билан!

Отаси Тўхтавой ака ҳар кунини Наримон дарсдан келиши билан ёнига ўтқазиб, ўз билгича тарбия беради. Бугун ҳам шундай бўлди:

— Мана, сен ўқувчисан... Ҳа, айтмоқчи нечанчи синфда ўқияпсан?

— Еттинчи «Б» да.

— 7 «А» сиям бордир-а?

— «Г»сиям бор, ота.

— Менга деса «Ч»сиям бўлмайдим. Гапинг бердисини эшит. Биласанми, менинг каллам жуда яхши ишлайди.— Тўхтавой ака тақир бошига шапатилаб урди.— Бу калла пишиқ калла. Ичи фикр-фикр ақл. Билиб қўй, шохли Искандардаям бунақа калла бўлмаган! Мана, сен ўқувчисан, ўқитувчи зотини яхши биламан.

Танлаб-танлаб баҳо қўяди. Ана унақаларнинг болаларига,— Тўхтавой ака шипни кўрсатди,— биз эса бунақамиз, ерда юрамиз. Сен ҳаммасини ёзиб бор. Биласанми, мен ўзимга қарши турганларни ёзиб-чизиб йўқотганман. Ким билан келишолмасанг, хатосини топиб ёзиб бо-равер. Пайти келса ана ўша ёзганнинг жонингга аро киради.

Отаси гапира туриб сандиқ орқасига қўлини чўзди.

— Ие, кимдир олибдимми,— у энгашиб яна қаради.— Хайрият-ей, ҳўв, ана, кимдир суриб қўйибди.

Тўхтавой ака бир-икки уриниб, бурчакка тиқилиб қолган тугунчани тортиб олди.

— Хайрият, ҳеч ким очиб кўрмабди.— У тугунни тиззаси устига қўйиб очди.— Мана, ўша айтганларим. Қаерда ишлаган бўлсам, дафтлар тугунман. Мана буниси эса,— ишшайди отаси,— онангнинг қилган ишлари ҳақида. Битта-битта ёзганман. Неча марта тоға-холаларинг келган, қанақа овқат пиширилган... Неча марта амма-амакиларинг келишган. Рўзгор учун бу зарур. Жанжал чиқса, дарров кўрсатаман... Мана, қўшнилари устидан ёзганларим ҳам бор.— Отаси кир дўпписини олиб, дўппи астарига ёпишиб ётган қоғозни кўрсатди. Мана, мана шу қоғоз тилга кирса бўлди-да, ўғлим.

Наримон отасининг гап-сўзларига ҳар доим индамай қулоқ солар экан, негадир кўз олдига синфдоши Очилди келарди. Очилдининг нон сотишини ўз кўзи билан бир эмас, бир неча марта кўрди. Эҳтимол, тарих ўқитувчиси Омон ака ҳам кўргандир. Лекин ана шу савдогар болани ҳаммадан кўра Омон ака ўзига яқин тутарди. Билмаганларини тузатиб, юқори баҳо қўяди. Бу ерда бир сир бордир? Балки нонни Омон акага текинга берар? Наримон айниқса шу тобда отасининг тақир калласи ишлашига тўла ишонди.

— Ўғлим,— дейди Тўхтавой ака ҳар гал,— яна битта маслаҳатим бор. Тўқ одамга яқинлаш. Осилсанг баланд дорга осил. Энди кичкина эмассан. Ҳозирдан бирор бадавлатроқ оиланинг қизини кўз остинга олсанг, кўрибсанки, қозон ҳам мой, чўмич ҳам мой...

Агар ҳозир Тўхтавой ака бўлганида яна бир бошдан ўзининг гап халтасини очарди. Наримон шунинг илинжида бозорга чиқиб кетган отасини кутди...

... Очилди эшикдан нохуш кириб келди. Айвон бурчагида ўтириб олиб нон ёпаётган онасига зўрға салом бериб, болохона зинасига оёқ қўйди.

— Ҳа, болам, кўринишинг бежо?— сўради онаси.

Очилди миқ этмай юқорига кўтарилди. Хадича хола ўғлини чарчаганга йўйиб, ўз ишини давом эттирди. Ўғли ҳадеганда тушавермагач, ўзи болохонага чиқди.

— Ҳа, болам?

Очилди миқ этмади. Онаси хамир юқи қўларини бир-бирига ишқалаб тушунтирди:

— Намозгарда нон тез кетади, болам. Атиги бир тоғора хамир қолди. Юр, қарашиб юбор. Эрта бозор, кўпроқ пиширамиз.

Очилди онасига беҳол эргашди. Хадича хола эркалаганнамо ўғлининг елкасига қоқди:

— Болам, бугун мен нон ёпаман, сен эса сотиб келасан.

Очилди биринчи марта онасининг сўзига қарши борди.

— Энди мен нон сотмайман.

— Нега, болам, бунинг нимаси ёмон?

— Ўртоқларим кўрса, масхара қилишади. Хадича хола тандирдаги оловдан кўз узмай сўзларди:

— Болам, бунинг бариси муҳтожликдан. Бир сўм-ярим сўм рўзгорга қоладими, деб шу ишни қилаяпман. Ризқи-рўз топиш учун меҳнат қилиш— уят эмас. Она сутидек ҳалол. Олиб сотарлар уялсин. Мен-ку, оби-оташга кириб нон ёпаман. Қўлини совуқ сувга урмай халқни алдаётганлар уялсин.

Хадича хола Очилдига чакични узатди:

— Кел, ёйганларимни чакичлаб тур.

Очилди эриниб қўлига чакични олди. Хадича хола тоғорадан хамирни муштдек-муштдек юлиб олар экан, дам у қўлига, дам бу қўлига олиб чамалаб кўриб, кейин урвоқни

супра бўйлаб тера бошлади. Очилди онасининг бу ҳаракатини кузатиб турди.

— Қўлларим тарозу,— кулди Хадича хола,— ноннинг оғирлиги бир хил бўлиши керак. Сотиб олган одам ҳам рози бўлсинда. Шапаракдек қилсам, одамларнинг қарғишига қоламан. Иккинчи марта менинг нонимни ҳеч ким олмай қўяди.

Очилди онасининг хамир қоравериб, ўрик дарахтининг қуриган шохларига ўхшаб кетган бармоқларига разм солди. Қорайган бармоқлар зувала ёйган сари қирс-қирс этар, онасининг қадди бир маромда тебранар, тандирдан чиққан иссиқ ҳовур эса иккаласининг юзига баравар уриларди...

Очилди бир сават нонни елкасига қўйиб бозорга чиқди. Ҳаш-паш дегунча сотувчилар растасига кириб борди. Унинг қулоғига: «Иссиқ нон, жиззали нон, еганлар дармонда, емаганлар армонда», деган бақириқ-чақириқлар у ер-бу ердан эшитиларди. Очилди растанинг бир чеккасига саватини қўйди. Жингалак соч, ироқи дўппи кийган бола Очилдига кўзи тушиши билан, шошмай тур, ишорасини қилди. Очилди ён-атрофга қараб олди. Сават тўла нонни бу боланинг ёнига суриб қўйиб, ўзи секин бир чеккага чиқиб турмоқчи бўлди. У Наримоннинг келиб қолишидан хавотирда эди. Бари бир Наримон тепкининг жавобини қайтаради. Бир гал ҳам ана шу бақи-роқ бола уни ўз ҳимоясига олганди. Очилди бир сават нонни раста чеккасига омонат қўйиб билан елкасига ола хуржун ташлаб олган мўйловли амаки унинг олдига келиб, дастурхоннинг чеккасини очди.

— Болам, нонинг неча пул?

Очилди ҳали оғиз жуфтлашга улгурмасданок, бақи-роқ бола жавоб берди:

— Етмиш тийин, амаки, етмиш тийин.

— Ҳой, санларда инсоф борми ўзи?

— Инсофнинг ўзи йўқ, амаки, олмасангиз йўлни бўшатинг.

— Бай, бай,— деди амаки,— қулоқ-миямни еб битирдинг-у, ҳеч бўлмаса, иккитасини бир сўм қил.

Очилди майли, демоқчи эди, бақи-роқ бола унинг этагидан тортиди.

— Кеп қолинг...

Мўйловли амаки иккита нонни хуржунига солди.

— Қани, пулдан чўзинг, амакижон,— деди бақи-роқ бола.

— Э, қойил, э, қойил,— бошини қимирлатди амаки,— юлдузни бенарвон урадиган бола экансан-да.

— Оладиганингиз иккита нон-у, амакижон, гапингиз кўп экан,— деди бақи-роқ бола.— Ўриснинг боласи кўпайсин, денг.

— Ҳой, нега бунақа валдираяпсан, эсинг жойидами?

— Жойида, амакижон, жойида. Билмасангиз, билиб қўйинг, ўрис суриштирмай олиб кетаверади. Бошқалар одамни хит қилади.

Амаки ёқасини ушлади.

— Э, қойил, э, қойил!

— Бозорбой,— чақириб қолди раста чеккасидаги қорақош аёл,— бўлдингми?

Бақи-роқ бола, ҳозир ишорасини қилиб қўлини силкитди, кейин Очилдига юзланди:

— Олдин ҳам нон-пон сотганмисан? Ҳа, майли, бозорда пишасан.— У Очилдининг қулоғига шивирлади.— Танишиб олайлик. Рози бўлсанг нонингни мен сотиб бераман. Эллик тийиндан кўтара оламан. Фақат сен етказиб турсанг бас.— Кейин ўтган-кетганларга имо-ишора қилди.— Анавинақа амакилардан кўра, мана бунақа тилла соч холаларга сотганинг яхши — улар орқа-ўнгига қараб ўтирмайди.

Очилди билан Бозорбойнинг танишуви ана шу тариқа бошланди. Бақи-роқ бола ҳаш-паш дегунча бир сават нонни сотиб, Очилдига тегишлисини санаб берди.

— Мана бу ёғи сенга, бугинаси менга.

— Чаққон боламдан айналай,— деди Хадича хола остонада ўғли кўриниши билан.— Бозоринг чаққонга ўхшайди.

Очилди бир сиким пулни хонтахта устига қўйди. Онаси уни санаб кўрар экан, шошиб сўради:

— Болам, қанчадан сотдинг?

— Э-э... эллик тийиндан,— жавоб берди Очилдининг сўзлари қовушмай.

— Вой, болам, ўттиз тийиндан сотсанг ҳам бўларди.

Хадича холанинг бу сўзлари Очилдининг қулоғига деярли кирмади. У сават тўла нонни кўтариб яна бозор томон югурди. У растага яқинлашар-яқинлашмас, уни янги таниши пешвоз чиқиб кутиб олди.

— Келдингми?

Очилди онасининг сўзини бақи-роқ болага қандай айтишни билолмай турганида, ёнгинасида Наримон пайдо бўлди:

— Салом, нонфуруш!

Очилди талмовсираб қолди. Бақи-роқ бола — Бозорбой Очилдига қаради:

— Бу таъвия ким?

— Узинг таъвия,— деди Наримон.— Мен бу нонфурушнинг синфдоши бўламан.

— Ҳа-ҳа,— кулди Бозорбой,— синфдош эмиш.— Қани, туёғингни шикиллат. Бу ерни бозор дейдилар. Мактаб эмас. Бу ерда ҳам-манинг ихтиёри ўзида.

Наримон яна бир нима демоқчи бўлган эди, Бозорбой унинг бошини силади.

— Қани, пишт-пишт. Харидор йўлини тўсма. Ё бошқа тилда гапирайми? Гудбай.

Ёмон бўлмади. Бозорбой унинг оғирини енгил қилди. Онаси ҳам чаққон болам деб ундан хурсанд бўлди. Аммо бари бир Очилдининг дили хира эди. Эртага синфга қадам қўйиш билан Наримон дийдиёсини бошлади.

Худди унинг ўйлаганидай бўлди. Очилдини эшикда кўриб-қоқ Наримон бор овози билан бақирди.

— Кеп қолинг!..

Очилди индамай жойига бориб ўтирди. Болалар бўлса Наримоннинг бақирғини унинг навбатдаги ҳазили деб тушунишди. Лекин Наримон ўзича Очилдининг тилини қисиб қўйганидан хурсанд эди. Бугун кечаги тепки учун қасос оладиган пайт келди, деб ўйлади. Бари бир уни ҳеч ким ҳимоя қилмайди. Наримон бекорга пойлаб юрмапти. Янги синф раҳбари эса жиддий одамга ўхшайди. Бақи-роқ бола айтганидек: «Хайр мактаб, салом бозор», деб кетиши мумкин...

Очилди индамай Нозиманинг ёнига келиб ўтирди. Кўп ўтмай янги синф раҳбари жуғрофия харитасини кўтарганча, очик эшикдан синфга кириб келди.

— Салом, болалар! Қани, ўтиринглар!

Наримон синф раҳбаридан кўзини узмасди. У бўладиган томошага жуда-жуда интиқ эди. Синф раҳбари жойлашиб ўтиргач, ярим кулги аралаш сўз бошлади:

— Мен тартиб-интизом ҳақида сизлар билан танишган кунимда гаплашиб олгандим. Аммо бундан ҳам муҳимроқ иш чиқиб қолди.— У қора муқовали дафтари ўтирганларга кўрсатди.— Мана буни менга ўртоқларингдан бири эрталаб қўлимга тутқазди. Унда анча-мунча гаплар ёзилган экан.

— Уша бола бизнинг синфданми?— дея қўлини кўтарди Нозима.

— Буёғи шарт эмас. Буни кейинроқ айтарман. Лекин барибир ўтирганлар эшитиши керак. Бир замонлар ана шундай ёз-ёзлар кўпайиб, не-не одамлар қақшаганини эшитгандирсиз?— Синф раҳбари ҳар сўзлаганда Наримон юрагини ҳовучлаб ўтирарди. Борди-ю, дафтар эгаси кимлигини айтиб юборса-чи?— Билиб қўйинглар,— бармоғини бигиз қилди синф раҳбари,— аҳил одамларнинг қалъаси мустаҳкам бўлади. Ноаҳиллик қалъани емиради. Бўйнимизга ҳалқа солиб етаклаб юрвчилар шуни истайдилар. Мен синф раҳбари сифатида барчангизни аҳилликка чақираман. Шу билан бирга, бу қора дафтари кўз олдиларингда ёқиб юбораман. Бу эса, бамисоли исриқ тутунидек, синф ҳавосини тозаловчи бир тутатқи бўлсин. Ҳиди аччиқ бўлса-да, нияти яхши...

Синф раҳбари гугурт чақиб, дафтарининг чеккасига тутди. Бир пасда синф хонасини куйинди ҳиди қолади. Наримон ўзининг ёнаётган дафтарига, Саид Маъдиевнинг кўзига қарамасликка уринарди. Очилдининг қулоғи остида эса бақи-роқ боланинг чақирғини эшитилгандек бўлди:

— Кеп қолинг!..

Туркона дорилар кўпайсин

Бир вақтлар Ўзбекистонни жаннатга қиёс қилишарди. Юртимиз чиндан ҳам шифобахш булоқлари, минг дардга даво гиёҳлари, ширин-шакар мевалари билан оламга машҳур бўлган. Зукко ва билимдон олимлари, кураги ерга тегмаган Алпомиш келбатли полвонлар, рухсори ой билан талашган Барчинойлар шу заминда ўсиб-улғайишган, меҳнат қилишган, соғу омон, безавол, тўкис турмуш кечиришган.

Лекин узоқ давом этган мустамлакачилик сиёсати заминимизга жуда катта маънавий ва моддий зарар келтирди. Ўзбекистон хом ашё базасига айлантирилиб, унинг чинакам sanoatлаштирилишига аҳамият берилмади. Керагидан ҳам ортиқроқ ҳосил олиш ниятида қишлоқ хўжалигида пестицид сингари кимёвий

дорилар ҳаддан зиёд қўлланилди. Машғум режалар асосида қурилган sanoқсиз кимёвий корхоналар мўриларидан чиқаётган захарли тутунлар ўлкамиз ҳавосини ифлослантирди, ўсимликлар дунёсини, борлиқ набототни ҳалокат ёқасига олиб келиб қўйди. Шу билан биргалликда бу бало, бу офат инсонлар саломатлигига ҳам тажовуз солди. Турли хил юқумли касалликларга чалиниш кескин ортиб кетди. Айниқса сариқ касаллиги қишлоқ аҳолисининг тинка-мадорини қуришиб юборди. Бу айтилганлар ўн гулдан бир гули очилмай нобуд бўлаётган гўдаклар, қирчиллама қирқ ёшига етмай касалликдан қадди дол бўлган эркаклар, чечакдай саргайган келинчақлар мисолида ўз тасдиғини топмоқда.

Поездларда қишлоқлардан Тошкентга дардига даво излаб келаётган тўп-тўп беморларни кўриб юрак-бағринг эзилиб кетади. Афсуски ҳозир ҳам қишлоқ хўжалиги экинларига йилга 1,3—1,4 миллион тонна минерал ўғит, зараркунандаларга қарши курашиш ва бошқа тадбирлар учун 80 тоннадан ортиқ захарли моддалар ишлатилмоқда. Нитратга тўйинган қишлоқ хўжалик маҳсулотларидан тотинган аҳоли янада кўпроқ касалликка чалинмоқда. Турли касалликлар хуружи олдида тиббиёт ожизлик қилиб қолмоқда.

Дард устига чипқондек иқтисодий таназзул барча соҳалар каби табобатни ҳам ўз домига тортмоқда. Касалхоналарда табобат анжомлари етишмаётми, дорихоналарда касалларнинг дардига малҳам бўлувчи дорилар анқонинг уруғи. Борларининг нархи ҳам ўн баробар, юз баробар ошиб кетган.

Ўзбекистонда дорилар етишмаётганлигига асосий сабаб доридармон ишлаб чиқарадиган корхоналарнинг йўқлиги. Жумҳуриятимиздаги кимё-фармацевтика заводи дори-дармонга бўлган талабни асло қондира олмайди. Заводда бор-йўғи қирқдан ортиқ турдаги — у ҳам мукамал бўлмаган дорилар ишлаб чиқарилади.

Аваллари асосий дори-дармонлар четдан олиб келтириларди. Қардош жумҳуриятлар билан алоқаларнинг бирмунча издан чиқиши табобат соҳасидаги аҳволни янада чигаллаштириб юборди. Юзага келган аҳволни бартараф этиш учун яқинда Ўзбекистон Президенти ҳузуридаги Вазирлар маҳкамаси «Республика аҳолисини дори-дармонлар ва тиббий ашёлар билан таъминлаш борасидаги кечиктириб бўлмайдиган тадбирлар тўғрисида» қарор қабул қилиб, халқимиз дардини енгиллаштириш тадбирларини ишлаб чиқди.

Бу қарор албатта бугунги кун нуқтаи назаридан қарасак, жумҳурият аҳолиси манфаатларига анча мос бўлиб тушди. Зеро, шифокорлик муассасалари томонидан аҳолини бепул даволаш учун дори-дармонлар сотиб олиш харажатларини қоплаш учун жумҳурият бюджетидан 1992 йил учун 1,5 миллиард сўм ажратилгани нур устига ағло нур бўлди.

Бундан ташқари, Вазирлар маҳкамасининг ушбу қарорида уқдириб ўтилишича, юқумли касалликларни камайтириш, ундан аҳолини муҳофазалаш мақсадида бактерия ва вирусга қарши дориларни сотиб олиш ва эмлаш ишларини ўтказиш учун давлат бюджетидан 50 миллион сўм ажратилибди. Бу маблағ эса ўтган йилига қараганда 46,5 миллион сўм кўп демакдир.

Мана бу гиёҳлар ҳам бехосият эмас.

— Вой-бўй, ер ёрилибди-я!..
— Ҳойнаҳой, шу ерда ҳам доривор гиёҳларнинг илдизи бордир?

Иқтисодий қийинчиликларни бошидан кечираётган аҳолининг турмуш шароитини ҳисобга олиб, халқимизга мадад берилиши жуда ўринлидир. Тошкент вилояти дорихоналар бошқармаси нархлар бўлимининг бошлиғи Рихситилла Бойматовнинг таъкидлашича, кўпгина дорилар, ўз нархидан арзон нархда сотилаётми. Масалан, 50 сўмлик какарбоксилаза 13 сўмдан, 4 сўм 70 тийинлик анальгин 2 сўмдан, 16 сўмлик новакаин 6 сўмдан аҳолига тарқатилаётми.

Маълумки, юртимизда қадим-қадимдан табобат ниҳоятда юксак даражада ривожланган. Отабоболаримиз табобатда асосан гиёҳлардан фойдаланганлар. Ҳали ҳам жумҳуриятимиз ҳудудида минг турли гиёҳлар ўсади.

Шунинг учун ҳали ҳам бўлса гиёҳлардан тиббий малҳамлар тайёрлашни кенг йўлга қўйсак, оз бўлса-да, дори-дармонларга кўп ҳам зориқавермас эдик. Дард-кашлар эса дардларига малҳам излаб овора бўлмас эдилар.

Инсон ҳаётида ҳеч қачон дардга чалинмасин, дори-дармонга иши тушмасин, деймиз-у, лекин начора...

Маъмуржон ҚИЕМОВ

МУСТАҚИЛЛИК

ИСТИҚБОЛЛАРИ

Ўзбекистон жумҳурияти Фанлар
академиясининг президенти
МАҲМУД САЛОҲИДДИНОВ билан
суҳбат

МУХБИР: Мустақил Ўзбекистоннинг бундан буёнги тақдири, ривожланиши, тараққиёти кўп жиҳатдан фанга, малакали мутахассислар тайёрланишига боғлиқ. Шу ўринда жумҳурият мустақилликка эришгандан сўнг фан соҳасида қандай ишлар амалга оширилди?

М. САЛОҲИДДИНОВ. Ниҳоят Академик фан ҳам мустақиллик касб этди, айниқса олий малакали илмий мутахассислар тайёрлашнинг кенг истиқболлари очилди. Мустақилликка қадар докторантура очиш ва академиянинг аъзоларини сайлаш учун керакли жойлар собиқ СССР ФА билан келишиб амалга ошириш лозим бўларди.

Ҳозирги вақтда 21 институтда 27 ихтисос бўйича шунча докторантура очилди. Докторлик диссертациялари ёқлаганларнинг ўртача ёши 48, номзодлариники эса 34 ёшни ташкил этди.

Хорижий илмий марказлар билан илмий алоқалар сезиларли даражада кенгайди. 70 дан зиёд етакчи илмий ходимлар халқаро симпозиумларда, конференцияларда қатнашдилар, тажриба алмашдилар.

Шунингдек, АҚШ, Туркия, Германия, Франция ва бошқа мамлакатларнинг илмий марказлари билан мустақам илмий алоқалар ўрнатилди.

Академик фан илмий фаолиятида ўзини ўзи бошқармоқда, натижада фундаментал илмий тадқиқотлар ўтказиш учун энг муҳим ва истиқболли илмий муассасаларни тузиш мумкин бўлди. Масалан, Академиямиз таркибида Сув муаммолари институти, Экология-генетика институти, ўғитлар институти тузилди. Тил ва адабиёт институти иккита мустақил — Тилшунослик ва Адабиётшунослик институтларига айлантирилди.

М: Жумҳуриятда илм-фаннинг пойдевори мустақам десак, янглишмаган бўламиз. Кўпгина ўзбек олимларининг илмий фаолияти хорижликлар эътиборига ҳам тушган. Айтинг-чи, ҳозир фаннинг қайси соҳалари бўйича олимларимиз фаоллик кўрсатишга япти?

М. С: Ҳа, худди шундай. Илгаридан бизнинг кўпгина фундаментал ва амалий тадқиқотларимизга хорижий олимлар алоҳида эътибор бериб келишган. Айниқса ҳозир кўпгина илмий ва ижодий жамоалар, марказлар ва фирмалар ЎзР ФА фаолиятига, унинг тузилмасига ниҳоятда қизиқиб қараптилар.

Илмий ишларни бажариш учун 1991 йил-

нинг ўзида 24 та хорижий мамлакатларга 63 олим 7 кундан 8 ойгача сафарга жўнатилди (ҳаммаси бўлиб 152 киши сафарда бўлишди). Ўзбекистон олимлари билан АҚШ, Хиндистон, Франция, Германия, Хитой Халқ Жумҳурияти, италиялик ва етакчи мутахассисларнинг биргаликда олиб борган тадқиқотлари самарали бўлмоқда.

ЎзР ФА олимларининг материалшунослик ва радиоактив изотоплар ҳамда радиоиммун наборларнинг янги турларини яратиш; юқори қувватлар физикаси; математиканинг бир қатор йўналишлари; ўсимлик моддалар кимёси; Қадимги Шарқ фани ва бой маданий мероси; Марказий Осиёда Қадимги ва Ўрта аср шаҳарлари ролининг ўсиши ва бошқа соҳалардаги оқилона илмий фаолиятлари МДҲга кирувчи давлатларда ва хорижда кенг эътироф этилди.

М: Жумҳуриятимизнинг бозор иқтисодиётига ўтиши, иқтисодий таназзуликлар фаннинг ривожланишига тўсиқ бўлаётirmi?

М. С: Маълумки бозор иқтисодиёти муносабати туфайли вужудга келган таназзуликлар биронта соҳани четлаб ўтмагани каби илмий жабҳаларнинг ҳам ривожига бир мунча салбий таъсир кўрсатмоқда. Бинобарин бозор муносабатларига ўтилаётган шароитда материаллар ва фан учун керакли асбоб-ускуналарга эркин нархлар белгилаётганлиги туфайли Фанлар академиясида олиб борилаётган тадқиқотларни зарур моддий манба билан таъминлашда қийинчиликларга дуч келяпмиз. Реактивлар, тажрибага мўлжалланган жониворларга, ихтирочилик ишларига, илмий хизмат сафарлари ва ҳоказоларга сарф-харажатлар эса илгариги ҳажмда сақланган бўлса ҳам бу миқдор нарх-наво ошиб кетган бозор шароитида асло етарли эмас.

Республика халқ хўжалигини ривожлантиришга қаратилган асосан фундаментал, илмий изланишларга оид ҳамда амалий тадқиқотларгина давлат бюджетидан маблағ билан таъминланади.

Республика Президенти ва Ҳукумати ҳозирги қийинчилик ва бюджет танқислигига қарамай фаннинг ривожини сусайтирмаслик, олимларимизнинг ижтимоий ҳимоясини таъминлаш мақсадида баҳоли қудрат бир қатор амалий чораларни кўрди. Академияга мустақиллик берилди. Бюджет маблағи қисқартирилмади. Ходимлар ойлик маошлари сурункасига оширилмоқда.

Илмий тадқиқот ишлари олиб бориш учун

буюртмачилар билан тузилган шартномалар ҳажми 1992 йилда ҳам 1991 йил даражасидан кам бўлмади.

Лекин сарф-харажатлар кескин тарзда ортиб кетганлиги туфайли корхоналар ва ташкилотлар илмий-тадқиқот ишларини маблағ билан таъминлаш имконига эга бўлмай қолдилар.

Илгари тузилган хўжалик шартномалари илмий ходимлар меҳнатини рағбатлантириш, ишланмаларни халқ хўжалигига жорий этишдан моддий манфаатдорликларини ошириш имконини берган бўлса, энди материаллар, асбоб-ускуналар, хизматларнинг нархлари, шунингдек қўшилган қиймат учун бюджетга тўланадиган ҳақ жуда ошиб кетган ҳозирги шароитда бундай ишлардан мутлақо фойда олинмаётир.

М: Фанимизни юқори босқичга, яъни жаҳон мезони даражасига кўтаришимиз давр талаби бўлиб қолди. Шу катта ният йўлида Академия тизимидаги илмий муассасаларда қандай ишлар амалга оширилаётир?

М. С: ЎзР ФАнинг илмий муассасарида ижодий фаолият кўрсатаётган олимлар ҳозирги вақтда 49 та илмий йўналиш доирасида 633 та мавзунини ишлаяптилар. Микроэлектроника, ядро физикаси, энергетика, янги материаллар ва буюмлар олиш, молекуляр биология ва биотехнология, ўсимлик моддалари кимёси, истиқболли технологияларни, ҳисоблаш техникаси воситаларини тузиш ва уларнинг дастурий-математик таъминланиши ва бошқа соҳаларнинг устивор йўналишлари бўйича тадқиқотлар ўтказилмоқда.

Минтақавий тусдаги энг муҳим муаммолар, шу жумладан гелиотехника ва энергиянинг ноанъанавий манбаларидан фойдаланиш, иншоотларнинг сейсмик динамикаси ва машиналар механикаси, кам чиқитли технологиялар яратиш, ғўза генетикаси ва ген муҳандислиги бўйича фундаментал ва амалий тадқиқотлар қилинмоқда. Илмий жамоалар инсон ва атроф-муҳит учун зарарсиз юқори самарали ўғитлар, пестицидлар, дефолиантлар, тиббиёт ва қишлоқ хўжалиги учун биологик фаол бирикмалар яратиш устида меҳнат қиляптилар. Ўрта Осиё литосфераси таркибининг тузилиши ва эволюциясини, республика минерал хомашё ёқилги-энергетика базасининг илмий асосларини ўрганиш бўйича иш олиб борилмоқда.

Ижтимоий ва гуманитар фанлар соҳасидаги тадқиқотлар меҳнат ва табиий заҳира-

лардан оқилона фойдаланишга, республикани хўжалик юритишнинг янги шароитларига ўтказишга, Урта Шарқ маданияти, инсон қадриятлари ва бошқа муаммоларни ишлаб чиқишга йўналтирилмоқда.

Ҳозирги даврда энергиянинг қайта тикланган манбаларини ўрганиш, ёқилғи-энергетик, минерал-хомашё ресурсларини ва улардан оқилона фойдаланишнинг илмий асосларини ишлаб чиқиш соҳасидаги ишлар, пахта мажмуининг илмий асослари соҳасидаги тадқиқотлар тез ривожланиб бормоқда. Усимлик ва синтетик биобошқарувларни кимёвий ва биологик ўрганиш тадқиқотлари, тиббиёт, озиқ-овқат саноати ва халқ хўжалигининг бошқа тармоқлари учун препаратлар ишлаб чиқиш устун даражада ривожлантирилмоқда.

Ижтимоий-гуманитар фанлари долзарб вазифалари яқинда бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикасининг мустақиллигини мустаҳкамлашга бағишланган махсус илмий сессияда аниқлаб олинди.

Яқинда бўлиб ўтган Ўзбекистон, Тожикистон, Туркменистон, Қирғизистон, Қозоғистон ва Озарбойжон Фанлар академиялари президентларининг учрашувида академияларо тадқиқотларнинг устивор йўналишлари ишлаб чиқилди. Шундан тўрттаси бўйича ЎзР ФА мувофиқлаштирувчилик қилмоқда. Булар қуйидагилардир:

— замонавий пахта мажмуининг илмий асосларини яратиш ва ривожлантириш, экологик ва ижтимоий-иқтисодий муаммолар;

— минтақа давлатларининг ишлаб чиқарувчи кучлари ривожланишини белгилаш ва уларнинг структурасини такомиллаштириш;

— энергиянинг қуёш ва бошқа анъанавий манбаларидан атрофлича фойдаланиш;

— демографик жараёнларда Урта Осиё, Қозоғистон ва Озарбойжон республикаларининг меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланиш.

Академияларо мувофиқлаштириш кенгаши, шартнома тузилди, унинг бажарилиши ягона илмий маконни сақлаш ва бойиштида, биргаликда куч-ҳаракат қилиб, илмий кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва аттестациядан ўтказиш, ҳужжатларни тенглаштириш, ноёб илмий-техникавий объектлар барпо этиш, улардан фойдаланиш ва ҳоказоларда кўмаклашади.

М. Жумҳуриятимизда Президент Фармони билан Олий аттестацион комиссия ташкил этилди. ОАКнинг илм-фандаги бундан кейинги роли ҳақида тушунча берсангиз?

М. С: Фанни ривожлантиришда ЎзР ОАК алоҳида ўрин тутаяди. Энг аввало илмий мутахассисларга бериладиган дипломларнинг эътироф қилиниши учун ЮНЕСКОда мақомни тенглаштириш лозим. ОАК тузилиши фан ривожидан ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга, чунки илмий тадқиқотлар, юқори малакали мутахассислар тайёрлаш даражасини белгилаш Ўзбекистон Республикасида фундаментал ва амалий тадқиқотларнинг устивор йўналишларини ҳисобга олган ҳолда ўтказилади.

Энг муҳими шундаки, илмий фаолият натижаларини баҳолашда адолатлиликл ва ҳолисликка эришиш, ОАК ишига ҳар қандай шаклда таъйиқ кўрсатиш ва аралашидан сақланишидир.

М. Жумҳуриятимиз маданиятига улкан ҳисса қўшаётганлар сафида, ёзувчиларнинг ҳам алоҳида ўрни бор. Уларнинг бир қанча си ҳаётлик чоғларида Фанлар академиясининг аъзолари эдилар. Лекин, афсуски, кейинги даврларда шу анъана давом эттирилмади. Келажакда халқ севган қалам аҳллари академияга аъзо бўлишадими?

М. С: Академия ташкил қилинган даврда (1943 йил) академиянинг аъзолари қилиб катта олимлар қатори машҳур ёзувчилар ҳам сайланган. Бу анъана 70-йилларгача давом этиб келди. Ҳозирги пайтда йирик ёзувчи ва адабиётшунослар Республика академияларининг низомларига, шу жумладан бизнинг Низомга ҳам академия-

га аъзо бўлиш учун фан доктори илмий даражасига эга бўлиши тўғрисида модда киритилган. Шу сабабли академиянинг май ойида бўлиб ўтган йиллик Умумий мажлисида докторлик илмий даражасига эга бўлмаган катта ёзувчи ва шоирларимизни академиямизнинг фахрий аъзоси қилиб сайланиши мумкинлиги тўғрисида қарор қабул қилдик.

М: Илғор мамлакатларнинг фан соҳасидаги ибратли томонларини ўзлаштириш фойдали бўлиши шубҳасиз. Сиз яқинда Америка Қўшма Штатларига бориб келибсиз. У ерда олган таассуротларингиз ҳақида гапириб берсангиз.

М. С: Ҳа, ҳақиқатдан ҳам 1992 йилнинг май ойи ўрталарида Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг делегацияси АҚШда илмий сафарда бўлди.

Делегация таркибига қуйидагилар киришди: мен, ЎзР ФА вице-президенти, академик Асқар Холмуродов ва ЎзР ФА Ядро физикаси институтининг директори, профессор Веход Иўлдошев. АҚШ га мазкур ташриф Вашингтон университетининг (Сиэтл шаҳри, Вашингтон штати) таклифига кўра амалга оширилди, шу университет билан Ўзбекистон Фанлар академияси орасида 1990 йилда илмий-техникавий ҳамкорлик тўғрисида расмий шартнома тузилган.

Сафардан мақсад Ўзбекистон Фанлар академияси ва Вашингтон университети олимлари ўртасида илмий алоқаларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш, қўшма тадқиқотлар ўтказиш, олимларни, илмий маълумотлар ва адабиётлар алмашиш юзасидан кенг масалалар доирасини муҳокама этишдан иборат бўлди. Бундан ташқари Сиэтл, Беркли, Вашингтон ва Нью-Йоркда бўлиш вақтида илмий, амалий ва жамоат ташкилотларининг вакиллари билан учрашувлар ўтказилди.

Сиэтлда Вашингтон университетининг раҳбарияти билан самарали муҳокамалар ўтказилди, шу университетда олиб борилган тадқиқотлар билан танишилди, мазкур олимлар ва жамоат арбоблари, Ўзбекистондан стажировкага келган мутахассислар билан учрашувлар ва суҳбатлар ўтказилди. Ўзбекистонда фаннинг аҳволи ва ривожланиш истиқболлари ҳақида маърузалар, шу жумладан махсус семинарларда математика, биология ва физиканинг долзарб муаммолари бўйича маърузалар қилинди.

Умуман Вашингтон университетига ташриф ниҳоятда фойдали ва самарали бўлди. Университетнинг турли департаментлари билан илмий алоқаларни жиддий мустаҳкамлаш ва кенгайтиришга, ўзаро манфаатли соҳаларни аниқлашга ва Ўзбекистон Фанлар академияси билан Вашингтон университети орасидаги алоқаларни янада кенгайтириш тўғрисида бир қанча битимлар тузишга муваффақ бўлинди.

Биродарланган Тошкент ва Сиэтл, Самарқанд ва Олимпия шаҳарларининг намунаси, шунингдек ЎзР ФА Ядро физикаси институти билан Вашингтон штатининг табиий ресурслар департаменти ўртасида олиб борилган қўшма ишлар, бундай алоқалар нечоғли фойдали ва ўзаро манфаатли бўлиши мумкинлигидан далолат беради.

Делегация Сиэтлда бўлган вақтда «Боинг» авиасозлик компанияси заводига ташриф буюрди, компания Ўзбекистон билан амалий алоқалар ўрнатилишига жуда қизиқмоқда. Жумладан, мазкур фирма халқаро савдо бўлимининг директори Питер Эренволд биз билан суҳбатда Ўзбекистоннинг авиасозлик заводлари ва авиакомпаниялари билан узоқ муддатли мўлжаллаб ҳамкорлик қила олиш мумкинлигини таъкидлади.

Шунингдек, «Шеврон» нефть компаниясининг вакили, МДХ мамлакатлари ишлари бўйича бош менеджер Дэн Жонс билан суҳбат бўлди. Д. Жонс таъкидладики, Ўзбекистонда яқинда очилган нефть конларига «Шеврон» жуда қизиқмоқда ва яқинда Қозоғистон билан Тенгиз нефть конларини

бирга қазиб тўғрисида имзоланган шартномага Ўзбекистон компанияси ҳам шубҳасиз, қизиқиб қарамоқда.

Бизнинг профессор-офтальмолог, жаҳонда машҳур «учиб юрадиган» «Орбис» кўз клиникасининг вакили Стивен Мау Кайтис билан учрашувимиз айниқса катта эътиборга лойиқдир. Маълумки, бу халқаро ташкилот яқинда самолёт базасида учиб юрадиган жарроҳлик клиника яратди, у турли мамлакатларга кўз касалликлари бўйича текинга тиббий ёрдам кўрсатади. Биз билан суҳбатда профессор Мау Кайтис агар Ўзбекистоннинг тегишли ташкилотлари билан келишилса, келгуси йилнинг апрел — май ойларида бизнинг республикамизга ҳам шундай ёрдам беришга тайёрлигини изҳор этди.

Шуни таъкидлаш муҳимки, кўз операциялари ўтказиш, дори-дармонлар билан таъминлаш ва бир қанча маҳаллий жарроҳларни энг замонавий ускуналарда ишлашга ўргатиш учун кетадиган ҳамма харажатларни бу клиника тўла ўз зиммасига олади.

Клиника ўзининг ҳамма харажатларини Ўзбекистонга келиб тўлашга тайёр. Бунда фирма вакиллари уларни Тошкент шаҳар аэропортида беморларни қабул қилиш учун қулай қароргоҳ, ходимларни меҳмонхонага ташиш учун иккита автомашина ва меҳмонхонада мақбулроқ нарх билан таъминлашни илтимос қиладилар. Ходимларнинг умумий сони малакали тиббий ҳамшираларни қўшиб ҳисоблаганда салкам 30 кишидир.

Бизнинг фикримизча, бу таклиф Ўзбекистон аҳолисига жуда катта ёрдам бериши мумкин, бунинг устига клиника бир кунда 20 дан кўп операция қилаолади ва Тошкентда камида бир ой бўлмоқчи.

Бундан ташқари, Вашингтонда АҚШ Илмий тадқиқотлар Миллий жамғармасининг халқаро дастурлар директори, профессор Марсел Бардон, МДХ ва Шарқий Европа мамлакатлари бўйича дастур раҳбари Глен Швейцер шахсида АҚШ миллий Фанлар академияси раҳбарияти билан учрашувимиз бўлиб ўтди.

Бардон ва Шер билан бўлган музокараларда америка олимларининг таклифларига кўра Ўзбекистонда келган олимлар учун қўшимча маблағлар ажратиш мумкинлиги тўғрисида жиддий келишувга эришилди. Бизнинг назаримизда, бу битим АҚШ илғор марказларида юксак илмий даражада ўтказиладиган турли тадқиқот лойиҳаларида республикамиз тадқиқотчиларининг кенгрок иштирок этишлари учун зўр истиқбол очади. Мазкур масала тезда ишлаб чиқилишини талаб қилмоқда, бунинг учун эса яқин фурсатда тегишли дастурларга кириша оладиган олимларни аниқлаш лозим.

Миллий Фанлар академияси раҳбарияти билан музокаралар чоғида икки Академия ўртасида ҳамкорлик қилиш мумкинлиги тўғрисидаги масалалар муҳокама этилди. Ўзбекистондан АҚШ га таъриба орттириш учун борадиган Ўзбекистоннинг ёш олимларига Америка томонидан мадад кўрсатилиши тўғрисида битим тузилди.

Шундай қилиб, АҚШга қилган сафаримиз, бизнинг назаримизда, ниҳоятда фойдали ва мазмунли ўтди. Албатта қисқа сафар натижасида АҚШ илмий-тадқиқот марказларининг вакиллари билан самарали учрашувлар ўтказилди, Ўзбекистон Фанлар академиясининг олимлари билан АҚШнинг қатор илмий марказлари ўртасида илмий алоқаларни янада ривожлантириш тўғрисида битимлар ишлаб чиқилди ва улар имзоланди. Етакчи Америка олимлари, илмий муассасалар, илмий жамғармаларнинг раҳбарлари, расмий кишилар, турли компаниялар ва жамоат ташкилотларининг вакиллари билан учрашувлар бўлиб ўтди.

АҚШга қилинган бутун сафар давомида делегациямиз илиқ кутиб олинганини таъкидлаш лозим.

— Мазмунли суҳбатингиз учун катта раҳмат.

Суҳбатдош:
Абдураззоқ КАРИМ.

Академик Маҳмуд Салоҳиддинов

Сураткаш Р. НУРИНБОЕВ

Тоҷикистонлик ҳаваскор рас-
сом Орифжон Солиевнинг «Те-
мур Малик» романига ишлаган
тасвирий асарларидан намуна-
лар.

Ўзбекистон қурилиш вазирлигига қарашли Денов шаҳридаги 165-трестидаги 979-қурилиш бошқармасининг қурувчилари элдан олқиш олиб ишлаётирлар. Суратларда: трест бошлиғи Тошхўжа Жиянов. Қизгин меҳнат жараёни.

Сураткаш Р. НУРИНБОЕВ

Воҳид Абдулло — жумҳуриятимизнинг кўпгина жойларида маълум бўлган аллома — Ўзбекистон Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси, филология фанлари доктори, профессор, республикада хизмат кўрсатган фан арбоби бўлиб, раҳматли тирик бўлганларида саксон ёшга кирган бўлур эдилар.

Воҳид Абдулло 1912 йил Самарқандда камбағал деҳқон оиласида туғилган. Дастлаб мактабларда таълим олди. 1932 йилда Фарғона Давлат педагогика институтини битирди. Шундан сўнг Ўзбекистон ССР Фанлар Комитети қошидаги аспирантурада таълим олди. Машҳур олимлар: Садриддин Айний ва Е. Э. Бертельсдан илм сирларини ўрганди. 1941 йил 31 майда Ўзбекистонда биринчи бўлиб улуғ ўзбек шоири ва мутафаккири Мир Алишер Навоий ҳақида номзодлик диссертациясини ҳимоя қилди. Олимнинг «Алишер Навоийнинг ҳаёти ва Самарқанддаги адабий фаолияти» деб номланган номзодлик диссертацияси ўз вақтида навоийшуносликда янгилик бўлди.

1935—1942 йилларда Воҳид Абдулло Бухоро ва Самарқанд пединститутларида ўқитувчи бўлиб ишлади. Шундан сўнг Самарқанд Давлат университетига ишга ўтади. Шу давр ичида у мамлакатимизга малакали филолог кадрлар, олимлар етиштиришга катта куч-гайрат сарфлади ва жуда яхши натижаларга эришди. Бу жиҳатдан олимнинг айниқса 1963—1970 йилларда Самарқанд Давлат дорилфунунининг ректори сифатида бажарган ишлари диққатга сазовордир. Унинг илмий раҳбарлигида қирқтача ёш илмий ходим номзодлик диссертациясини ёқлади. Шунингдек, унинг раҳбарлигида бир қанча олимлар докторлик диссертацияларини ҳимоя қилдилар.

Воҳид Абдулло жумҳуриятимизда адабиётшунослик фани тараққиётига улкан ҳисса қўшди. Ўзбек адабиёти тарихидаги ҳали ҳеч кимга маълум бўлмаган сиймоларни қайта «тирилтиришда» — уларнинг ноёб асарларини халқ орасида кенг тарғиб қилишда, ўзбек адабиёти тарихининг очилмаган кўриқларини очишда Воҳид Абдулло хизматлари катта. Бу соҳада айниқса унинг 1959 йилда «XVII—XVIII асрларда Хоразмда ўзбек адабиёти» деган темада Бокуда ёқланган докторлик диссертацияси қимматлидир. Ўзбек адабиётшунослигини бойитган бу тадқиқот изланувчан олимнинг узоқ йиллар давомида олиб борган жиддий меҳнати, чуқур илмий текширишларининг мевасидир. Икки томдан иборат бўлган мазкур асар ўзбек классик адабиётининг бойлиги ва ўзига хослигини исботлашда катта аҳамият қозонди.

Зотан айрим олимлар, XVII—XVIII асрлар ўзбек адабиёти тарихида «сокин» давр бўлган, бу даврда адабиёт деярли ривожланмаган, кўзга кўринарли шоирлар ўлмаган, деган фикрларни такрорлаб келар эдилар. Воҳид Абдулло жуда кўп нодир қўлёз-

ХОТИРА

Аллома

ма манбаларни топиш, уларни синчиклаб ўрганиш асосида бундай гайри илмий фикрларни рад этди. Мавлоно Вафойи Вафо, Пахлавон қули Равнақ, Хоксор ва Нишотий, Толиб Толибий каби ўтмишда унутилган шоирларни янгидан кашф этди. У киши адабиётимиз тарихига оид турли мавзуларда ёзилган 200 дан ортиқ илмий ишнинг муаллифидир. «Алишер Навоий Самарқандда» (1968), «Хоксор ва Нишотий» (1960), «Асрлар нафаси» (1970), «Янги урф-одатлар» (1973), «Ўзбек адабиёти тарихи» (1981) каби монография, дарслик ва ўқув қўлланмалари ҳам Воҳид Абдулло қаламига мансубдир. Олимнинг илмий ишлари материалнинг янгилиги, фактларнинг кўплиги, таҳлилнинг пухталиги билан характерланади. Унинг асарлари орасида «Ўзбек адабиёти тарихи» номли дарслиги алоҳида ажралиб туради. Жумҳуриятимизнинг «Ўқитувчи» нашриёти томонидан олиб ўқув юртлари учун дарслик сифатида уч марта (1964, 1967, 1981 йилларда) нашр этилган бу китобда XVII—XIX асрнинг биринчи ярмидаги ўзбек адабиёти илмий тарзда ёритилган.

Воҳид Абдулло ўзбек адабиётининг тарихига оид бўлган мавзуларни ишлаш билан кифояланиб қолмайди, у тожик, туркман, озарбойжон, қозоқ адабиёти бўйича ҳам илмий ишлар олиб борди. У «Фузулий ва ўзбек адабиёти», «Собир ва Ажзий», «Мирзо Бедил буюк шоир ва мутафаккир», «Жомий ва ўзбек адабиёти», «Ўзбек ва туркман адабий алоқалари тарихидан» каби илмий мақолаларида озарбойжон, тожик, қозоқ ва туркман адабиётларининг билимдони сифатида қалам тебратиб, қардош халқлар адабиётига оид, хусусан адабий таъсир ва адабий алоқаларга доир қизиқарли фикрларни баён этади. Ана шу илмий асарларга қараб, уни қардош халқлар адабиётининг ҳам йирик мутахассиси деб бемалол айтиш мумкин.

Бугина эмас, беназир олимнинг ҳозирги замон ўзбек адабиёти масалаларини ёритиш бўйича олиб борган илмий тадқиқотлари ҳам самаралидир. Унинг «Октябрь кунлари ва граждандар уруши йилларида ўзбек поэзияси», «Ўзбек совет адабиёти

40 йил ичида», «Ўзбекистонда болалар адабиёти», «Садриддин Айнийнинг ўзбек классиклари ҳақидаги этюдлари», «Шижоатли одамлар қиссаси», «Ўзбек совет адабиётининг илк тонгида» каби илмий мақолаларида ўзбек адабиётининг қатор муаммолари ёритилган. Янги адабиётимизнинг ютуқлари илмий асосда умумлаштирилган, анъана ва янгиликка оид фикрлар баён этилган, айрим тур ва жанрларнинг тараққиёти, ўзига хос хусусиятлари очиб берилган.

Воҳид Абдулло шоир ва носир сифатида ҳам танилган. У — «Самарқанддан фронтга», «Самарқанд сайли», «Ҳамзаобод», «Хайричка», «Мадакдор эшелон» каби дoston, қисса ва тўпламларнинг муаллифи. Воҳид Абдулло Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси эди.

Жумҳуриятимиз меҳнаткашлари уни бой маданиятимизнинг фаол тарғиботчиси сифатида ҳам яхши эслайдилар. Олим ажойиб нотик сифатида меҳнаткашлар орасида маърузалар билан тез-тез кўриниб турарди. Таниқли ёзувчи Садриддин Айний олим ҳақида шундай деган эди: «... Уртоқ Воҳид Абдулло баланд таланти, зийрак, меҳмондўст ва бошлаган иши устида зерикмай, вақтини қизганмай ишлайдиган илмий ишчи. Унинг бу сифатларини салмоқдор қилган нарса олимнинг форсча-тожикча ва эски ўзбекча манбаларни тушуниб ўқиб ва улардан етарли даражада фойдалана олишидир».

Воҳид Абдуллонинг илм-фан соҳасидаги, етук кадрлар тайёрлаш бобидаги хизматлари ҳукуматимиз томонидан доимо муносиб тақдирланарди. У киши қатор орден, медал ва фахрий ёрлиқлар билан тақдирланганди. «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби» (1972) фахрий унвонини олишга сазовор бўлган, 1960 йилда Ўзбекистон Фанлар академиясининг мухбир аъзоси, 1966 йилда ҳақиқий аъзо қилиб сайланган эди.

Шогирдлари тимсолида намоён бўлаётган раҳматли Воҳид Абдуллонинг руҳлари шод бўлғай.

Нуриддин ШУКУРОВ,
Сайдулла МИРЗАЕВ,
Ботирхон ВАЛИХУЖАЕВ,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбoblари, профессорлар

Дунёда яшаётган барча халқлар тасодифан пайдо бўлган эмаслар, балки асрлар давомида босқичма-босқич шаклланганлар. Маълум давр мобайнида айрим халқлар ўзларининг этник номларини сақлаб қолишган бўлса, баъзилари бошқа халқлар таркибига сингиб кетишган. Этник қатламлар ҳам ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий муносабатларда ўзларидан аввалроқ тараққий этган гуруҳлар таъсирида бошқа қавмларга сингиб кетишган ҳоллар учрайди. Бизнинг аجدодларимиз бўлмиш туркий қавмлар ҳам ўз номларига эга бўлгунга қадар, турли этник номлар остида бошқа қавмлар билан бирга яшаганлар.

Ўзбекларнинг қадимги аجدодлари милоддан аввалги II-I минг йилликларда Амударё ва Сирдарё оралиғи ва унга яқин бўлган водий ва тоғли ерларда яшаб келган кўчманчи сак ва массагет қабилалари, шунингдек, сўғдийлар, хоразмийлар, бақтрияликлар, шошликлар ва паркона (фарғона)ликлардир. Ўзбекларнинг этник шаклланишига, юқорида номи қайд этилган уруғ ва қабилалардан ташқари, икки дарё — Амударё (қадимги номи Укуз) ва Сирдарё (қадимги номи Инжу Укуз) оралиғига Жанубий Сибир, Олтой, Еттисув, Шарқий Туркистон ҳамда Ёйиқ (Урал) дарёси бўйларидан келган этник уюшмалар ҳам маълум улуш қўшганлар.

Урта Осиё халқлари ҳақидаги дастлабки маълумотлар милоддан аввалги VIII асрга оид Яқин Шарқ манбаларида учрайди. Қадимги юнон ва рим тарихчи-жуғрофларининг ёзишларича, мўғул чўлларида Қримгача бўлган ҳудудда скифлар деб номланган қабилалар яшаганлар. Рим тарихчиси Помпей Трог скифларни мисрликлар билан тенглаша оладиган даражада қадимийдир, деб ёзган. Милоддан аввалги II-I ва милодий I-V асрларда яшаган юнон олимлари Птолемея, византиялик Менандр маълумотларига кўра, Каспий денгизининг шарқий қирғоғидан Марказий Осиёгача бўлган ерларда скиф номи билан яшаган халқларнинг асосини унлар (хунлар) ташкил этганлар.

Хунларда мансаблар туркий ном билан ифодаланган. Масалан, ўнг қўл билгахан, сўл қўл билгахан, ёбгул (вазир), ўнг қўлхан, сўл қўлхан, улуғ тутунбағ, улуғ санғун, туманбоши, мингбоши, юзбоши, ўнбоши каби амалдорлик ва ҳарбий лавозимлар жорий қилинган. Ҳокимият бошлиғи бўлган ҳоқон Тангри Қут номи билан аталган. Хунлар туркий халқларда қўлланилган ноғора, най каби мусиқа асбобларидан фойдаланишган.

Пленей маълумотларига кўра, бу ерларда 20 га яқин қабилалар яшаб, улар ичида саклар, массагетлар, исседонлар, дайлар, асаклар, хоразмийлар, гирканлар, каспийлар, дербеклар, барканийлар, тапурлар ва бошқалар ўзларининг жанговарликлари билан ажралиб туришган. Улар найза ва камон билан жанг қилишга уста бўлишган. Скифларнинг этнографик, антропологик хусусиятлари хунларга ёки туркий халқларга ўхшаш бўлган. Маҳмуд Қошғарийнинг ёзишича, Искандар Зулқарнайн Урта Осиёни босиб олаётганида турклар ўк-ёйни тўғрига қандай отса орқа тарафга ҳам шундай маҳорат билан отишганини кўриб лол қолган. Туркларнинг бу одатлари жанговар скифлар удумларига хос бўлиб, уларнинг ривожланиш жараёни скифлар фаолияти билан узвий боғлиқлигини кўрсатади. Айрим маълумотларда скифлар давлатига асос солган подшоҳ Таргитой ва унинг ўғли Ерғитой исмлари туркча бўлиб, бу скифларнинг баъзи гуруҳлари туркий тилда сўзлашган, дейишга асос бўлади. Аммо шунга таъкидлаш лозимки, скифлар мураккаб қабилалар бирикмасидан иборат бўлиб, бу қабилаларнинг бир қисми шимолий эрон тилларига мансуб қабилалардан ташкил топган (ҳозирги осетинлар авлоди).

Мўғул ирқ вакиллари эса Урта Осиёга дастлаб милоддан аввалги I минг йиллик ўрталарида кириб келишган. Марказий Осиёдан келган чорвадор аҳоли Осиёнинг учта катта чўл зонасига кенг ёйилган Тёншон ва Олойда, ҳозирги Навоий вилояти ҳудудларида, Устюртда ва Қозоғистоннинг Қизил-Ўрда вилоятида

ДАРЁГА АЙЛАНГАН ИРМОҚЛАР

жойлашган. Марказий Осиё кўчманчиларининг ғарбга силжиши, фақат Урта Осиё билан чегараланмай, балки Киевгача давом этган.

Антик даврда Урта Осиёга келган мўғулий қабилаларни маҳаллий аҳоли ўз таркибига сингдириб юборган. Чунки кўчманчи қабилалар, биринчидан, маданий жиҳатдан орқада бўлса, иккинчидан маҳаллий аҳолига нисбатан кам сонли бўлганлар.

Милоддан аввалги учинчи асрда оқ хунлар ёки юзчилар Марказий Осиёнинг Ганьсу вилоятида яшаганлар. Милоддан аввалги 209 йили оқ хунлар билан Марказий Хун империясининг иттифоқчиси (Усунлар) ўртасидаги урушларда оқ хунлар енгилди ва Ганьсудан ғарбга — аввал Қашғар водийсига, сўнгра Бақтрияга кўчиб келишади. Улар ҳозирги Сурхондарё ва Қашқадарё воҳаларига жойлашиб, салавийлар (юнон-македонлар) давлатига зарба беришади. Бу ҳақда Страбон: «Греклардан Бақтрияни тортиб олган кўчманчилар орасида осилар, пасианлар, тоҳарлар ва сакараудлар машҳур бўлиб, улар Яксартнинг нариги қирғоғида саклар эгаллаган ерларда саклар ва сўғдийлар билан ёнма-ён яшаган», деб ёзади. Помпей Трог эса: «Бақтрия ва Сўғдийнани скиф қабилаларидан бўлган сарауқлар ва осийнлар эгаллашди», деб маълумот беради. Милоддан аввалги II асрда ана шу қабилалар асосида Кушан давлати вужудга келади. 120 минг оиладан иборат бу давлатнинг аксари аҳолисини кушанлар ташкил этиб, уларнинг тиллари; урф-одатлари ва расм-русумлари қангллар (қанглилар), қанлар, усунлар, туюкларга яқин бўлган. Кушан давлатида жуанжуанлар (мўғуллар) ҳам яшашган. Қангллар туркий халқ бўлиб, Сирдарёнинг ўрта оқимларида яшаганлар.

Урта Осиё ва унга яқин мамлакатлар халқларининг шаклланишида маълум роль ўйнаган эфталитлар номли қабилалар уюшмаси ҳам туркий этник элементлар негизида шаклланган. Масалан, V асрда эллин-бақтрия ҳамда кушанлар ва эфталитлар (хионитлар, абдалар) даврига оид туркий тилда битилган жумлалар сақланиб қолган: «Куйсан (Кушон) тилинтин тухри тилинча йаратмыш, анаткак (санскрит) тилинтин тухри тилинча йаратмыш». Бу мисол кушонлар (гуйшонлар) ва эфталитлар туркий тилда сўзлашганликларини тасдиқлайди.

Араб тарихчиси Табарий маълумотида кўра, Баҳром Гўр Сосонийлар тахтини эгаллагач (420-437) турклар (эфталитлар)нинг мамлакатга ҳужумидан безор бўлади ва ҳийла билан уларни енггач, турклар мамлакати билан чегарани белгилаб олади. Фирдавсийнинг ёзишича, Чағониён, Хутталон, Балх ва Бухоронинг «турк» зодагонлари мағлубиятдан кейин Эронга солиқ тўлаб туришган. Табарий маълумотида кўра, Эрон шоҳи Феруз (459-484) кейинчалик «Тоҳаристонни эгаллаган ва ўзларини эфталитлар деб атаган туркий халққа қарши уруш очади. Урушда Феруз шоҳ ҳалок бўлади. Фолиб чиққан эфталитлар бутун Хуросонни эгалладилар. Ҳинд маълумотларида эфталитлар хунлар номи билан учрайди. 433 йили Атилла раҳбарлигида хун қабилалари иттифоқи вужудга келган. Бироқ кейинчалик бу иттифоқ тарқалиб, хунлар бул-

ғорлар, суварлар, аварлар ва хазарларга бўлиниб кетган.

V асрнинг иккинчи ярмида эфталитлар Урта Осиёдан кейин бутун Шарқий Туркистонни ҳам эгаллашади. Улар кейинчалик жанубга ҳужум бошлаб, Шимолий Ҳиндистон ерларини қўлга киритадилар.

Уша даврларда Мовароуннаҳрга кўчиб келган туркий тилда сўзлашувчи қабилалар Урта Осиёнинг шарқий чегараларида яшаганлар ва ташқи қиёфаси европалар хусусиятларига эга бўлиб, Мовароуннаҳрнинг туб жой аҳолисидан деярли фарқ қилмаганлар. Кейинги йилларда Фарғона водийси, Самарқанд вилояти ва Панжакент туманида олиб борилган антропологик тадқиқотлар илк ўрта асрларда бу ерлар аҳолиси таркибида мўғулий белгилар кам эканлигини ва улар ўзларининг ташқи қиёфалари жиҳатидан ҳозирги ўзбек ва тожик халқларидан фарқ қилмаслигини кўрсатди.

Тарихан скифлар, хунлар, эфталитлар ва бошқалар номи билан яшаган Урта Осиё халқлари VI аср ўрталаридан бошлаб ўтган бир ярим минг йил давомида турклар номи билан машҳур бўлдилар. Туркий халқлар асрлар оша Осиё, Европа, Африка қитъалари сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ҳаётида етакчи ўринларни эгаллаб келдилар.

VI асрда Олтой билан Урта Осиё чегараларида янги давлат — Турк ҳоконлиги вужудга келди ва у Урта Осиё халқлари ҳаётида муҳим роль ўйнади. Турклар ёзма манбаларда турли ўхшаш номлар билан маълум. Масалан, хитойлар уларни «туцзюе», мўғуллар «туркюрт», форслар «турк» деб аташган.

«Турк» сўзи таъбирига келса, энг қадимий туркийзабон халқлар хитой солномаларида милоддан аввалги 1756 йилдан бошлаб учрайди. Бу халқ унда «хунлар» деб аталган. Уларнинг тили туркийзабон бўлишига қарамасдан, турк деб аталмаган. Турк сўзи этник ном сифатида милодий V асрдан бошлаб учрайди. Уша хунлар тоифасини улар билан аралашиб турган мўғуллар «Турк-уту», яъни мўғулча «бўри уруғи» деб атаганлар. Турк ҳоконлигига асос солган кишининг номи Ашин бўлиб, мўғулча бўри деган маънони билдирган.

552 йили Или дарёси водийсида турклар билан жуан-жуанлар ўртасидаги жангда турклар ғолиб чиққан ва уларнинг бошлиғи Бўмин ўзини Улуғ хон деб эълон қилган. 554 йили туркларнинг катта оқими ғарбга йўл олади. 555 йили улар бирор жиддийроқ қаршиликка дуч келмасдан, Қипчоқ даштларини, Орол бўйлари ва Хоразм воҳасини эгалладилар. 558 йили улар сармат-алан қабилаларини, угорлар (ҳозирги хунгрлар авлодлари) ни енгиб, Волга бўйларигача етиб боришди. Бироқ Волгадан ўтмасдан орқага қайтдилар. Улар Урта Осиёдан эфталитларни Афғонистон ва Ҳиндистон тарафга суриб, уларнинг ўрнини эгалладилар. Бироқ ўзаро урушлар туфайли йирик турк давлати иккига: Шарқий ва Ғарбий турк ҳоконликларига бўлиниб кетди. Ғарбий турк ҳоконлиги 545 йилдан 765 йилгача мавжуд бўлиб, унинг таркибига Ғарбий Сибирь, Дашти қипчоқ ва Урта Осиё кирган.

Ёзма манбааларда биринчи ва иккинчи турк ҳоконлигининг вужудга келишида қуйида-

ги туркий уруғ ва қабилалар иштирок этганлиги баён этилади. Улар ашин, арғу, ас-басмил, изғил, ўғуз, тўққиз ўғуз, уч ўғуз, ўн уйғур, ўтуз татар, қорлуқ, қурданга, қипчоқ, китан, кирик аз, тардуш, татаби (тунгузлар), дулу, нушуб, турки (тахарлар), толис, тургаш, тупути, сир, курикан, дуба (туба) уруғларидир.

Урта Осиёга келиб ўтроклаша бошлаган туркий қабилалар шаҳарда ҳунармандчилик, савдо-сотик, қишлоқларда, чўл ва тоғ этакларида эса деҳқончилик ва чорвачилик билан шуғулландилар. С. П. Толстовнинг ёзишича, турк ҳоқони Мухан ва сўғдий канизакдан туғилган турк шаҳзодаси Або (форсча Абруй) тахт ворислигидан маҳрум бўлгач, VI асрнинг 80-йилларида кўзғолон кўтарди. Кўзғолончиларнинг аксарияти камбағаллашган турклардан иборат бўлган. Улар йўл-йўлакай ерли ва турк деҳқонлари билан бирлашиб Бухоро воҳасининг шаҳар ва қишлоқларидан зодагонларни ҳайдаб, Пайканд шаҳрини эгалладилар.

Мовароуннаҳрда бирон-бир жиддий қаршиликка учрамаган туркий халқларнинг янги-янги гуруҳлари Сирдарё бўйларига ва Зарафшон водийси туманларига кўплаб кўчиб кела бошладилар. Уз навбатида, Сўғднинг туб жой аҳолиси турк ҳоқонлари ҳимоясида савдо-сотик ишларини хотиржам ривожлантиришган. Туркий халқларнинг Мовароуннаҳрда қалинлашиб бориши VII—VIII асрларда яққол сезила бошлаган. Натижада, ўзбеклар аждодларининг узоқ асрлар давом этган ўзаро уюшуви ниҳоясига етди ва ўзбек элатининг шаклланиши учун зарур омиллар вужудга келди.

VIII асрда Араб халифалиги томонидан Урта Осиёнинг истило қилиниши, бу ерда яшаётган халқларнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаётлари ривожини издан чиқариб юборди. Бироқ, Сомонийлар давлати даврида (875—999) Урта Осиё халқлари ижтимоий-иқтисодий ҳаётида яна олға силжиш рўй бера бошлади. Уларда қабилла, уруғчилик муносабатлари емирилиб, феодал муносабатлар ривожлана бошлади. Сомонийлар йирик феодаллар, руҳонийлар ва савдогарлар ёрдамида феодал тарқоқлик ва ички урушларга барҳам бердилар.

Бу даврга келиб Шош, Фарғона ва Хоразм ерларида маҳаллий аҳолининг этник таркибида туркий элементлар тобора кўпайиб, туркийлашган аҳоли энди «сарт» деб аталувчи этник қатламга айланиб борган. Юсуф Хос Ҳожиб ва Маҳмуд Қошғарий асарларида «сарт» сўзи «савдогар» маъносига тилга олинган. Савдо ва ҳунармандчилик билан шуғулланган Мовароуннаҳр аҳолисини сартовул, сартак деб атаганлар.

Араблар ҳукмронлиги даврида Аббосийлар ва Эроний сулолалар (тоҳирий, сомонийлар) мумкин қадар Мовароуннаҳрни туркийлар таъсиридан чиқариш мақсадида уч аср давомида (VIII—X) араб ва эронийларни бу ерга кўчириб келтириш сиёсатини олиб бордилар. Аммо араб ва эронийлар бу ерларда ўзларини ҳукмрон вакил сифатида тутиб, узоқ вақтларгача маҳаллий аҳолига кўшила олмадилар. Кейинчалик улар ўзбеклар таркибига сингиб кетишди.

X аср ўрталарида Шарқий Туркистон, Еттисув ва Жанубий Тёньшон вилоятларида бир неча туркий қабилалар: тухси, қорлик, чигил, яғмо ва бошқалар бирлашиб, Буғрохон раҳбарлигида Қорахонийлар давлатини вужудга келтирдилар. Улар ислом динини қабул қилишгач, X аср охирида Буғрохоннинг набираси Хорун ибн Сотук бошчилигида туркий қабилаларнинг Мовароуннаҳрга юриши натижасида бу ерда Сомонийлар давлати емирилиб, Қорахонийлар ҳукмронлиги ўрнатилди.

X аср охирида Каспий ва Орол денгизи ораллигида яшаган кўчманчи турк қабилалари қабилла бошлиғи Салжук раҳбарлигида бирлашдилар. Салжук ўз ўғиллари Миқоил, Исроил ва ўзига тобе уруғдошлари билан биргаликда Жанд атрофлари (Сирдарёнинг куйи оқими)га ўтиб, ислом динини қабул қилишади. Сомонийлар давлати билан муносабатлари яхши бўлган турк ўғузларининг бир қисми XI аср бошларида Нурота тоғлари ёнбағирларига кўчиб келишиб, асосан чорвачилик ва далали деҳқончилик билан шуғулланишган. Кейинча-

лик Ҳазнавийлар давлатидаги қарама-қаршиликлардан фойдаланган турк ўғузларининг асосий қисми Салжукийлар давлатини тузишган.

XI—XII асрларда бутун Мовароуннаҳр аҳолисининг туркий тилли қатлами, шунингдек, тил жиҳатдан туркийлашган туб аҳоли суғдлар ҳам жамиятнинг барча ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳаётида устун бўлишган.

Қорахонийлар ҳукмронлиги даври (X—XII асрлар)да ўзбек элати тўла шаклланди, шаҳарлар кенгайиб, қишлоқлар ободонлашди, деҳқончилик ва ҳунармандчилик, савдо-сотик ва маданият ривожланди. Бу даврда йирик меъморлик обидалари қурилди. Эски ўзбек тилига асос бўлган қорлик-чигил лаҳжаси ривожланиб, ёзма адабиёт тил даражасига кўтарилди ва ўзбек элатининг умумий тили бўлиб қолди. Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билик» (XI аср), Маҳмуд Қошғарийнинг «Асос ул-балоға», «Муқаддамат ул араб» каби йирик асарлари пайдо бўлди. Аҳмад Ясавийнинг «Девони ҳикмат» номли машҳур асари, Сулаймон Боқирғонийнинг «Биби Мариям китоби», «Охир замон китоби» каби дostonлари яратилди. Бу асарлар қадимги ўзбек адабий тили ва шеърятини ўрганишда беқиёс аҳамиятга эгадир.

Маълумки, ҳар қандай халқнинг шаклланиш жараёни унинг номига нисбатан қадимийроқ бўлади. Масалан, французлар Европанинг қадимий халқларидан бири бўлишига қарамасдан, уларнинг номи X асрда Фарбий Франк киролиги асосида вужудга келган. «Ўзбеклар» атамаси ҳам шу ном билан юритилган халққа нисбатан анча кейин пайдо бўлиб, бу ном дастлаб XII—XIII аср манбааларида бирор халқ номи билан эмас, балки шахс номи сифатида учрайди.

XIII асрдан XIV аср ўрталаригача Урта Осиё халқлари Мўғул феодал империяси асратилида яшади. Чингизхоннинг ўғли Чиғатойхон даврида Мовароуннаҳрга мўғул кўшинлари билан бирга Олтой, Еттисув ва Шарқий Туркистондан туркий ва мўғул қабилалари: жалойир, найман, қипчоқ, сарой, баёвут, сулдуз, нукуз, кавчин, арлот, барлос ва бошқа қавмлар ҳам келиб қолдилар. Улар ўзларини Чиғатой улусининг вакиллари санашиб, мамлакатнинг сиёсий, ижтимоий, ҳарбий, иқтисодий ҳаётида фаол қатнашдилар.

Темурийлар давлати вужудга келиши арафасида қорлик, чигил, ўғуз, ёғмо, қипчоқ, барлос, кавчин, арлот, жалойир каби туркий қабилаларнинг мавқеи ошиб борди. Қорахонийлар даври адабий тили асосида эски ўзбек тилининг шаклланишида улар фаол иштирок этдилар. Эски ўзбек тилини такомиллаштиришда Алишер Навоий мазкур туркий қавмлар тилини асос қилиб олган.

XIV аср бошларида Дашти Қипчоқ аҳолиси, аниқроғи, унинг Оқ Урда ва Шайбон улусининг мавқеи ортиб, улар «ўзбеклар» номи билан машҳур бўла бошладилар. Ўзбекхон (1312—1341), Тўхтамыш (1376—1385) ва Олтин Урданинг бошқа хонлари кўшинлари, аста-секин бутун-бутун қабилалар ҳам ўзбеклар деб атала бошладилар.

Урта Осиё темурийлар даврида ҳар соҳада гуллаб яшнади. Темурийлар ҳукмронлиги Дашти Қипчоқдан Ҳиндистонга қадар, Шарқий Туркистондан Эрон, Кавказ, Кичик Осиё, Сурияга қадар чўзилди. Темурийлар салтанати Улуғбек, Қозизода Румий, Абдураззоқ Самарқандий каби алломаларни, Алишер Навоий каби мутафаккирларни, Шарафиддин Али Яздий, Мирхонд, Хондамир каби муаррихларни, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби машҳур давлат арбоби ва шоирларнинг етишиб чиқишига сабаб бўлди. Темурийлар салтанати, нафақат ўзбек халқи, балки бутун Урта Осиё халқларининг фани ва маданиятини ривожлантириб, уларни жаҳонга танитди.

Темурийлар давлати ҳар томонлама ривожланаётган бир даврда Дашти Қипчоқда яшаб турган кўчманчи туркий уруғлар билан Чингизхон даврида келиб қолган мўғул қабилалари ўртасида қўшилиш, аралашиб жараёни кетаётган эди. Узининг сўнгги йилларини яшаётган Олтин Урда хонлиги таркибига кирган кўчманчи қабилаларнинг территориал бўлинишлари-

нинг олдини ололмади қолди. Бу қабилалар ичида энг йирикларидан бўлган манғитлар ажралиб, Итил ва Ёйиқ дарёлари ораллигидаги ерларни эгаллашди.

Жўжи вафотидан кейин Оқ Урда ҳам унинг ўғиллари Урдой ва Шайбон томонидан бўлиб олинди. Шайбонга Сирдарёнинг Орол денгизига қуйилиш қисмининг шимолидан Ёйиқ, Иртиш ва Чу дарёлари ораллигидаги ерлар теги. XV аср бошларида бу территорияда яшаган барча ўзбек уруғлари Абулхайрхон (Шайбоннинг набираси) раҳбарлигида бирлашди. Абулхайрхон ўз давлатини мустақамлаб олгач, 1448 йили Мовароуннаҳрга юриш қилиб, Самарқандгача келган ва кўп ўлжаларни қўлга киритиб қайтиб кетган.

XV аср охирида Темурийлар давлати инкирозидан фойдаланган Дашти Қипчоқ кўчманчи ўзбеклари Шайбонийхон бошчилигида Мовароуннаҳрга бостириб кирди. Дашти Қипчоқ ўзбеклари турк-мўғул қабилалари, арлот, бахрин, бурқут, дурмон, иймон, хитой, қорлик, мажор, қипчоқ, киёт, кўнғирот, қурловут, мангит, найман, нукуз, тангут, уйғур, маркит, кўшчи, ўтарчи, чимбой, кенагас, уйшин, тубойи, тоймас, эчки, минг, шодбахтли, шунқорли ва бошқа уруғлардан иборат бўлиб, улар XIII аср охири, XIV—XVI асрларда ўтган Шарқ тарихчилари томонидан умумий бир ном билан «ўзбек» деб аталган.

Ҳамидуллоҳ Қазвиний (1281—1350)нинг «Тарихи Гушида» («Танланган тарих») асариде Олтин Урда хони Ўзбекхонга тобе ерлар ва халқлар ҳақида фикр юритилади. Асарда қабилалар «ўзбекиён», улар кўчиб юрган Дашти Қипчоқ эса «мамлакати ўзбек» деб кўрсатилади. Шайбонийхоннинг замондоши Рузбекхоннинг «Меҳмоннамои Бухоро» китобида ҳам муҳим маълумотлар учрайди. У Дашти Қипчоқ аҳолисини уч тоифадан: шайбонийлар (Шайбон улусига кирган ўзбеклар), қозоқлар ва манғитлардан ташкил топганини кўрсатади.

Кўчманчи ўзбеклар таркибидаги айрим қабилалар турли этник гуруҳларнинг қурамаси эди. Улар кўп ҳолларда этник келиб чиқиши бўйича эмас, балки ҳудудий асосда уюшган эди. Шунинг учун ҳам улар кейинчалик осонлик билан Мовароуннаҳр халқлари таркибига сингиб кетдилар.

XVII аср бошларида Урта Осиёда ўзбек уруғлари ва қабилалари сон жиҳатдан ўсиш билан бирга, иқтисодий ва сиёсий ҳаётда ҳам фаол қатнаша бошладилар. Бу даврга келиб уруғлар сони 90 дан ошди. Уларнинг кўпчилиги ўтрок ҳаёт тарзига ўтишди. Уруғлар яшаган жойлар уларнинг номлари (Нукус, Кўнғирот, Қипчоқ, Манғит ва бошқалар) билан атала бошланди.

Темурийлар давридаёқ авж олган ўзаро уруш, жанжаллар хонлар ва зодагонларнинг ўзбек уруғларига бўлган эътиборни кучайтирди. Қарама-қарши кучлар уруғ бошлиқларини ўз томонларига оғдириш учун уларга катта-катта ерлар инъом қилиб, йирик феодалларга айлантдилар. Бундан фойдаланган уруғ бошлиқлари кейинчалик мустақиллик учун кураша бошладилар. Улар Шаҳрисабзда кенагас уруғи, Афғонистоннинг шимолида қатоғон уруғи, Фарғона водийсида минглар, Мовароуннаҳрнинг ғарбида манғитлар ва кўнғиротлардан иборат эди. Курашлар натижасида минглар Фарғона водийсида, кўнғиротлар Хевада, манғитлар Бухорода ҳукмронлик мавқеига эга бўлдилар.

Урта Осиё халқларининг келиб чиқиши бўйича олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, мўғуллар ва бошқа босқинчиларнинг истилоси ҳам, Туркистон халқлари ташқи қиёфасига, уларнинг маданиятига, турмуш тарзига, ҳатто тилига ҳам сезиларли ўзгартишлар киритолмади. Мовароуннаҳр халқлари ўзларининг тарихий тараққиётлари жараёнида мураккаб йўлларни босиб ўтишса-да, дарёга айланган ирмоқлар сингари ўзларининг бирликларини, мустақилликларини сақлаб қолиш учун доимо астойдил ҳаракат қилиб келганлар.

Нуриддин МУСАЕВ,

тарих фанлари номзода, Тошкент
Давлат техника дорилфунунининг
доценти

Баҳоси бебаҳо асар

Тоҷикистон халқ ёзувчиси,
академик Сотим Улуғзоданинг
«Достонхон «Шоҳнома» асари асосида

Фирдавсий — Ҳаким Абулқосим бинни Ҳасан бинни Исҳоқ бинни Шарафшоҳ бўлиб, 934 йилда Тус музофоти Равон қанясидаги Табарон ноҳиясига қарашли Бож қишлоғида туғилиб, 1020 йили вафот этган.

Фирдавсий «Шоҳнома»-си дунёга келгунга қадар ҳам кўплаб «Шоҳнома»лар ёзилган эди. Абулмуайяд Балхийнинг насрий «Шоҳнома»-си, Масъуд Марвазий ва Абумансур Дақиқийнинг «Шоҳнома»лари ва ҳоказолар шулар жумласидандир.

Амир Нуҳ бинни Мансури Сомоний (976—997)нинг 979 йили берган буйруғига асосан янги «Шоҳнома» ёзиш вазифаси шоир Абумансур Муҳаммад бинни Аҳмад Дақиқийга топширилди. Шоир ёзишни бошлаб юбориб, бир йил давомида «Гуштаспнома» достонининг минг байтини тугатганди. Аммо у 980 йили ўлдирилди. Фирдавсий эса «Шоҳнома»ни 975 йили ёза бошлаганди. Бошқача айтганда, Дақиқий ҳаётдан фожиали равишда кўз юмганда Фирдавсий «Шоҳнома»-си ёзила бошланганига беш йил тўлганди. Нуҳ бинни Мансур Сомоний Дақиқий бошлаган «Шоҳнома»ни ёзишни давом эттиришни Фирдавсийга топширади. Шундан сўнг Фирдавсий Бухорога келиб, салтанат кутубхонаси китобларини уч ой давомида таҳсил этади, Хуросоннинг шаҳар ва қишлоқларини кезиб, кўп воқеа ва ҳодисаларни қайд қилган ҳолда Ватанига қайтиб, «Шоҳнома»ни ёзишда давом этади. Фирдавсий мазкур асарни ёзиш жараёнида «Авесто», «Худойномак» ва бошқа қадимий китоблардан ҳам фойдаланади.

Шоир «Шоҳнома»ни ёза бошлагач, Сомонийлар давлатидан атрофлича моддий ёрдам келиб туради. 999 йили Фирдавсий 65 ёшлигида 37 яшар ўғли Ҳушанг безорилар томонидан ўлдирилади. 997 йили эса амир Нуҳ бинни Мансур Сомоний вафот этади. 999 йили Элакхон Наср Бухорога келиб заиф ва кучсизланган давлатни осонгина қўлга олди. Натижада шоирга ҳеч қаердан ёрдам келмай қўяди.

Сомонийлар давлати барҳам топгач, унинг мулки икки ҳокимият ўртасида — Ғазнавийлар ҳамда Қорахонийларга тақсимланди. Худди ана шу вақтда устод Фирдавсий Тусда «Шоҳнома»ни ёзиб, ниҳоясига етказди. Маълумки, «Шоҳнома» Сомонийлар давлати ва унинг амира Нуҳ бинни Мансур Сомоний топшириғи билан ёзилганди. 1005 йили Фир-

давсий 71 ёшга қадам қўйганида 60 минг байтдан иборат «Шоҳнома»ни китоб ҳолига келтирганди. Бу асар 30 йиллик ижодий меҳнат ва машаққат маҳсули эди. Китобда икки минг йиллик тарих ва унинг эски расм-одат ва анъаналарини бадиий акс эттирилганди. Дарвоқе, бу оламшумул «Шоҳнома» эди. Уша вақтда Ғазна ҳукмдори Султон Маҳмуд ҳар куни дафтар-дафтар ҳамду сано ва мадҳияларни тингларди, бундан ташқари «Маҳмуднома», «Давлатнома», «Тоҷулфутўҳ» ва бошқа шунга ўхшаш султонга аталган тезпишар «Шоҳнома»лар ҳам мавжуд эди.

Кунларнинг бирида Ғазна султонининг вазири Абулаббос Фазл ибни Аҳмад Исфарионий Хуросонга келади. У Хуросон мулкининг саркардаси Султон Маҳмуднинг иниси Наср ибни Субуктегин Тус тарафга овга чиққанда унга ҳамроҳлик қилади. Вазир Фирдавсий билан учрашиш истагида эди. Дорулҳукамога Фирдавсийни олиб келишди. Вазир «Шоҳнома»нинг тақдири билан қизиқади. У «Шоҳнома» шоирнинг ижодхонаси тоқчасида «харидор»га интизор турганини билгач, шоирни Ғазнага боришга таклиф этади ва «Шоҳнома»ни Султон Маҳмуд Ғазнавийга тақдим этишни тавсия қилади.

Юқорида таъкидлаганимиздек, Фирдавсий «Шоҳнома»ни 41 ёшида ёзишни бошлаб, 71 ёшида унга сўнги нуқтани қўйган эди. Бу даврда Сомонийлар сулоласи давлатдан кетиб, унга Ғазнавийлар ҳукмронлик қилар эди. Шу сабабли буюк шоир асарни қайта таҳрир қилиш учун яна беш йил, яъни 1005 йилдан 1010 йилгача заҳмат чеқди.

1010 йилнинг баҳорида 76 ёшли Фирдавсий «Шоҳнома»ни Султон Маҳмуд Ғазнавийга тақдим ва манзур этгани Ғазнага келди. Бу ерда эса, Фирдавсийнинг шуҳратига ҳасадгўй Маликушшуаро Унсурий бор эди. Ҳасад саройнинг бошқа шоирлари дилини ҳам ғаш қиларди. Унсурий қуйидагича фикр юритарди: «Агар «Шоҳнома» султонга маъқул келгудек бўлса, унда маликушшуароликни Фирдавсийга олиб беради. Шунинг

учун «Шоҳнома»дан шундай нарсаларни топиш керакки, булар султонга хўш ёқмасин, ҳатто унинг иззат-нафсига тегсин». Ана шу мулоҳаза юзасидан китобни ўқиб, назардан ўтказиш учун шайх Маҳамшодга кўрсатади.

— Ҳазратим, бу китобни муборак назарингиздан ўтказинг, — деди у. — Албатта, бу шиамазҳаб шоирнинг бир таълифи, ифодаси. Балки суннатга хилоф нуқталар ҳам бўлса ажаб эмас.

Дин сарвари ҳам китобдан ўзига маъқул келмаган сўзларни тўплайди. Кекса ва мусофир шоир эса, бу бегона шаҳарда 4 ойдан кўпроқ ўтган муддат ичида «Шоҳнома»ни ўтказиш ниятида саройга қулоқ тутарди. Аслида Фирдавсийнинг Ғазнага келиши ногаҳоний эди. Шунинг учун ҳам Унсурий Фирдавсийни султон ҳузурига киритишга мажбур бўлади. Ниҳоят Фирдавсий саройбон посбонлар ижозати билан султон қасрига киради. Мулозим ва посбонлар: «Султоннинг амрига кўра, шоир Фирдавсий!» дея ҳаммага шоирни «таништириб» боришарди.

Султон бу вақтда ўз вазири Маймандий ва икки кекса киши билан суҳбатлашиб ўтирарди. Фирдавсий султонни биринчи марта кўраётганди. У 40—41 ёшли кишига ўхшарди. Унг томонида вазир ва чап томонида узун соқолли кишилар кичик-кичик курсиларда ўтиришарди. Чап томонда юмшоқ кўрпачада ориқ киши — қори Абдулвоҳид Ақилий олдидаги тахтакачга қалин китобни очиб ўтирарди. Бу китоб «Шоҳнома» эди.

Фирдавсий қўлларини кўксига қўйганича Султоннинг яқинига борди ва таъзим бажо этди.

— Тусликмисан? — султоннинг биринчи саволи шундай бўлди. Фирдавсий тасдиқ аломати сифатида яна унга таъзим бажо этади.

— Мулк тарихини ўттиз беш йил давомида шеърга солдингми? — сўради яна султон. — Жуда ҳафсалалари экансан... Неча байт?

— Олтмиш минг...

— Олтмиш минг, — пичирлади султон ва яна сўради. — Шунча байтдан иборат китоб Ажамда яна борми?

— Ҳозирга қадар банданинг назарига тушгани йўқ, — жавоб берди Фирдавсий.

— Арабда-чи?

— Араб шоирларининг девонлари бор. Аммо банди ўттиз минг байтдан зиёдини кўрганим йўқ.

— «Шоҳнома»ни ижод қилишдан мақсадинг нима? Шоҳлардан кўплаб совға-саломлар олиб мол-мулкни бўлишми?

— Йўқ, аълоҳазрат, мақсадим фақат бу эмасди. Албатта, қарганимда камчиликсиз яшаш умидим ҳам йўқ эмасди. Аммо асосий мақсадим худованднинг лутфу инояти билан Ажам мулки тарихи ва осори-атиқасини жонлантириб, агар қўлимдан келса, кўнгилга яқин ва таъсирли сўзлар воситасида ўзимдан жаҳонга ёдгорлик қолдирмоқчи эдим.

Султон шоирдан нигоҳини узиб, бир лаҳза жимиб қолди... Эртасига султон ҳарбий сафарга кетди. Султон қайтиб келганидан сўнг шоир яна саройга келиб, бир неча кеча-кундуз «Шоҳнома» қаҳрамонлари жасоратлари қуйланган достонлар ўқиди. Султон Маҳмуд «Шоҳнома»да ўзининг жанговарлиги, қонли юришлари ва таъриф-тавсифи тўғрисида деярли ҳеч нарса йўқлигини ҳис этди. У «Шоҳнома»ни номувофиқ топди. Достонхонликнинг охириги кечасида султон мажлис чақириб, Фирдавсийга: «Сенинг «Шоҳнома»нинг бизнинг халқимизга кераксиз экан, бизнинг қаҳрамонликларимиз сенинг афсонавий паҳлавонларинг шижоатидан наҳотки кам бўлса», деди.

Султоннинг «Шоҳнома»га нисбатан бундай ҳулосаси вазир Маймандий ва маликушшуаро Унсурийларнинг буюк асар сифатини пастга уриш таъсирида пайдо бўлганди. Шундоқ бўлса-да султон деди:

— Жуда кўп ранж чекибсан, эвазига тухфа оларсан... Вазир! Маликушшуаро билан кўринглар-чи, «Шоҳнома» бизнинг

ЧЎЛ ТАРОВАТИ

Ма, онаси, мен тўзган кўйлакни
Бер боламнинг кўлига.
Айтгил, борсин, сафар қилсин,
Гулистоннинг йўлига.

Майли бир зум барча одам
Бўлиб қолсин хайронлар...
Тернинг ҳиди қайдан келди —
Қарангиз, эй инсонлар.

Мирзачўлнинг меҳнатидан,
Огоҳ бўлинг, яхшилар.
Бу кўйлакнинг тер ҳидини
Гувоҳ қилинг, яхшилар.

Терли кўйлак халқимизни,
Чорлар меҳнатга доим.
Бер боламга чўл гувоҳин,
Кийиб олсин атайин.

Бизнинг узоқ авлодлар ҳам,
Келганида дунёга.
Кўрсин боғлар яратишда
Нелар кечган дунёда.

Тер тўкибон обод қилган,
Десин отам шу чўлни.
Ботқоқликдан тахти равон,
Гулзор қилган шу йўлни.

Бу кўйлакни унутмасин,
Кўранда у гулзорни.
Ва ҳамшиша эслаб турсин,
Ҳидлаганда гулларни.

Ғайбулла Бўронийнинг шеърлари — чўл одамларининг қалбидек содда, самимий. Шунинг учун бўлса керак, айрим ўринларда замонавий шеърят билан халқ оғзаки ижодига хос сатрлар омухталлашиб кетгандек туюлади. Шуниси қувончлики, шеърдан шеърга ўтгани сари сатрлар равонлашади, фикрлар тиниқлашаверади.

Чўл илҳоми Ғайбуллани тарк этмасин — тилагимиз шу.

Оқилжон ҲУСАН

ҚАЙТИНГ, ТУРНАЛАР

Хориждаги ватандошларимизга

Қайтинг энди, қайтинг энди, турналар,
Ўтган ишга саловат деб айтингиз.
Отамакон юртни четлаб ўтсангиз,
Юрак-бағрим яна баттар турналар.

Олдинлари қўниш учун сизга макон йўқ эди,
Хуш келибсиз демоқ қайда? Фақат ситам, дўж эди.
Минг шукрлар бўлсин, мана, бу юрт истиқлол олди,
Элимизнинг узоқ йиллик орзулари ушалди.

Авваллари сиз билан биз «ўзга» тилда гаплашдик,
Тўғри сўзни айта олмай ҳақ йўлидан адашдик.
Бугун эса томимизда мустақиллик туғи бор,
Дилимизда аждодларнинг мангу ўчмас чўғи бор.

Қайтинг энди, қайтинг энди, турналар,
Хатар битди, ошиёнга қайтингиз.
Истиқлолни севиб қўшиқ айтингиз,
Айтмасангиз, юрак бағрим турналар.

Ғайбулла БЎРОНИЙ

ВАФО

Ҳар кимсаки вафо қилса, жигар менга,
Ака-укам жафо қилса, дигар менга.
Заҳар дардга даво бўлса, доридир ул,
Бол бўлсаю ёқмас экан, заҳар менга.

Кўнги тортмас ерларга ҳеч зўрламангиз,
Барча ҳурмат, иззат-икром бекор менга.
Кўнги тортар инсонларим таклиф этса,
Бир бурда нон, пиёла чой етар менга.

қанча миқдордаги атойимизга лойиқ? Фирдавсий, «Шоҳнома»нинг сийловини Улуғ Хожа сенга етказди. Олу ўз ватаниннга кет.

Эртаси куни султон хазиначисининг навқари, кексароқ киши Маҳмакнинг ҳовлисига икки чарм халтада йиғирма минг мис дирҳам, озроқ нукура ва бошқа арзон мол-нарсаларни келтириб туширди. Дирҳамнинг қурби тилла динорниқига нисбатан ўн баравар кам эди. Булар Абулқосим Фирдавсийга юборилганди. Бундан шоирнинг димоғи куйди.

— Булар менга керак эмас, олиб бор, — деди шоир, — агар булар динор бўлганида ҳам барибир керак эмас.

— Сизга бу пуллар керак эмасми? Ундай бўлса ўзингиз олиб бориб хазиначига топширинг.

Фирдавсий Маҳмакка айтди:

— Бу пулларни банданинг ожиз шукронаси сифатида қабул қилгайсиз.

Маҳмак бу таклифни рад этди.

Шоир шу куни хизматкори билан биргаликда ҳаммомга борди. Ҳаммомдан чиққандан кейин кўча четида Абу Дулаф ва хазиначининг навқарига кўзи тушди. Учта от қантариқлик турар эди. Фирдавсий шаробфурушлик дўконидан бир коса шароб сотиб олиб ичди-да, Абу Дулафнинг яқинига борди. Навқарнинг отига танга солинган халталар ортилганди.

— Хожа сизга буларни қайтариб юбордилар, — деди навқар.

Фирдавсий шаробфуруш дўконига нигоҳ ташлади ва навқарга шундай деди:

— Халталарни туширинг ва ҳаммом ходимининг ҳужрасига олиб боринг. Шаробфурушни ҳам ўша ерга таклиф қилинг.

Халталарни у ерга олиб бориб, сўри устига тўкдилар. Фирдавсий шу пайт навқар, шаробфуруш ва ҳаммом ходимига мурожаат қилди:

— Буларни мен ҳар учалангизга бағишладим, баравар тақсимлаб олинглар.

Шундан сўнг шоир хайрлашиб жўнамоқчи бўлганида, қаршида турганларнинг учаласи ҳам унинг оёғига йиқилдилар, абоси этагини ўпиб, кўзларига суртдилар.

Бир отга шоир, яна бошқа отга хизматкор-

лари мингашиб йўлга тушдилар. То шаҳардан чиқиб, кенг даштга етмагунларича ҳеч ким оғиз очмади.

Аслида Султон Маҳмад шоирга эллик минг дирҳам тухфа бермоқчи эди. Бироқ вазир Маймандий буни икки минг дирҳамга туширди. Агар ихтиёр вазирнинг ўзида бўлганида, у шиамазҳаб бу шоирга бир дирҳам ҳам бермас эди.

Султон хазиначисининг навқари бўлиб ўтган воқеанинг бир кун ошкор бўлишидан қўрқиб бу сирни хазиначига, хазиначи вазирга маълум қилди. Ўз навбатида вазир султонга айтди. Султон вазир Маймандийнинг арзини эшитгач, жуда дарғазаб бўлди ва ҳузурда ўтирган маслаҳатчи-суянчиқларидан сўради:

— Хўш, Фирдавсий нимага сазовор бўлиши керак? Ҳазратим не деркинлар?

Султон охирида Маҳмадга мурожаат қилганди. Улуғвор шайх томоқ қириб шундай фатво берди:

— Банда соҳибқирон аъло ҳазратларига арз қилган эдимки, бу шоир динни ёқтирмовчи деб. Энди бунинг устига муборак совғани ҳам хор қилибди. Демак кони ҳаромдир.

— Уни қўлга олмоқ даркор, — деди султон. Шу ерда ҳозир турган Аёз Аймоққа буюрди. — Орқасидан отлик юбор, уни қўлга олиб, боғлаб келтирсин. Баддин, ношукурни филнинг оёғи остига ташлаш зарур, — яна такрорлади. — Филнинг оёғи остига!

...Фармон тезда шаҳар бўйлаб тарқалди. Бундан маликушшуаро Унсурий анча хомуш тортиб қолди. (Гарчи у Фирдавсийга яхши муносабатда бўлмаса-да, гуноҳсиз шоирнинг бундай аҳволга гирифтор бўлишига фақат ҳасадчи Унсурий ва Маймандий айбдор эдилар). Шундай улуғ шоирни ўлдириш султонни абадий ёмон отлиққа чиқариб қўярди. Ногаҳонда унинг ёдига Шарофиддин Маҳмак тушиб қолди. Унсурий тўғри Маҳмакнинг ҳовлисига борди ва уни султоннинг фармойишидан огоҳ этди.

— Азиз хожа, фурсат жуда тигиздир. Фирдавсийнинг ортидан чопар юборинг, — Унсурий шундай маслаҳат берди-да, чиқиб кетди.

Маҳмак 22 яшар Насриддин исмли кенжа ўғлини Фирдавсий томон жўнатди. Жўната туриб шоир Ҳиротга бормасдан, Жайхундан ўтиб, Термиз томон йўл олишини ва Турон тупроғидан паноҳ излашини таъкидлади.

...Шундан кейин Фирдавсий умрининг маълум қисмини қочоқликда ўтказди. Сўнгги йилларда ўз ватани Бож қишлоғига қайтиб келиб, умргузаронлик қилади. У минг байтдан иборат «Гуфтор дар ҳажви султон Маҳмад»ни ёзади. 1020 йилнинг баҳорида Фирдавсий оламдан кўз юмди. Туснинг улуғвор шайхи Абулқосим Гургоний шоир Фирдавсий жасадига жаноза ўқимади ва умумий қабристонга дафн этишга ҳам ижозат бермади. Шоирни дафн этишга минглаб кишилар тўпландилар ва жаноза ўқидилар ҳамда Фирдавсийнинг жасдини ўз боғининг бир бурчагига дафн этдилар.

Мотам ҳафтаси тугамаёқ, уч кундан сўнг султоннинг номидан икки туя ва бир неча отдан иборат карвон Тус шаҳрига кириб келади. Улар султондан Фирдавсийга совға келтиришганди. Совға 60 минг динор эди. Фирдавсий вафот этганлиги сабабли ворислар ҳам бу совғадан юз ўгирдилар.

Ғазнадан яна шундай фармойиш келди: «Совға қилинган пулни Хожа Абубакр Исҳоқ Қуррамига берсинлар, ул киши Жоҳа работида, Тус ҳудудидаги Нишопур ва Мавр йўли бўйида иморат қурсин».

Султон яна шундай фармойиш берди: «Музаққир шайх Абулқосим Гургоний Фирдавсий ҳаққига қилган фузула учун Табарондан ташқарига бадарга қилиниб, молмулки мусодара қилинсин».

Фармонлар бажарилди. Жоҳа работи иморати қурилиб, кейинчалик сардоба, карвонсарой ва йўловчи-мусофирларга аталган кўплаб ҳужраларга эга бўлди. Булар Фирдавсийга юборилган сийлов пул эвазига қурилганди.

Ориф СОЛИЕВ,

Тожикистон халқ маорифи аълочиси

Қистакуз қишлоғи

Ассалому алайкум

Шу йил октябрь ойининг биринчи ўн кунлигида жумҳуриятимиз пойтахти Тошкент шаҳрида катта халқаро анжуман — Осие, Африка ва Латин Америкаси мамлакатларининг XI Халқаро кинофестивали бўлиб ўтади. Маълумки, бу анъанавий анжуман ҳар икки йилда бўлиб ўтар эди. Бироқ жумҳуриятимиз ва собиқ иттифоқимизда содир бўлган иқтисодий муаммолар, молиявий қийинчиликлар ва бошқа сабабларга кўра 1990 йилда киноанжуман ўтказилмади. Халқаро киноанжумандан сўнг тўрт йил ўтди.

Бу йилги кинофестивал май ойида эмас, балки октябрда ўтказилишига асосий сабаб май ойида Канн Халқаро кинофестивали ўтказилишидир. Биринчи Тошкент Халқаро кинофестивали ҳам 1968 йилнинг кузида бўлиб ўтган эди.

Аввалги кинофестиваллар собиқ иттифоқ киноташкилотларининг бевосита иштироки ва раҳбарлиги билан ўтказилар эди. Энди эса иттифоқ йўқ, шунинг учун бу киноанжуман мустақил Ўзбекистонимиз ҳукумати, Ўзбекистон Давлат кинокомпанияси ва жумҳурият киночилар уюшмаси ҳаракати билан амалга ошириляпти. Фестивални ўтказиш ҳақида Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар маҳкамасида қарор қабул қилинди.

Бу тарихий, халқаро аҳамиятга молик тадбир учун ўз мустақиллигининг бир йиллиги маракасини ўтказиётган ҳур Ўзбекистон халқини, унинг доврўғини қитъалар оша таралиши мақсадида ўзбек киноусталари ҳам катта тайёргарлик кўриб кўйишди.

Бу тадбир анжуман Осие, Африка ва Латин Америкаси мамлакатларининг XI Халқаро Тошкент кинофестивалига миллий маданиятимиз ривожини учун ўзининг салмоқли улушини кўшиб келаётган Маданият ва умуминсоний қадриятлар халқ академияси ҳомийлик қилмоқда.

Фестивал президенти, таниқли ўзбек кино арбоби Малик Қаюмовнинг таъкидлашича, фестивалга ҳомийлик қилаётган академия апрель ойида ўтказилган «Наврўз — 92» регионал театр фестивалига ҳам ҳомийлик қилган.

Фестивал қатнашчиларига барча шароитларни кўнгилдагидек яратиб бериш Ўзбекистон Давлат кинокомпаниясининг раиси Хайрулла Жўраев зиммасида. У фестивалнинг бош директори этиб тайинланган.

Бўлажак кинофестивалда ҳам аввалгилари каби совринлар ва совғалар бўлади. Бош соврин — Олтин Семурғ. Бундан ташқари турли ташкилотлар ҳам бу катта анжуман учун ўз совринларини тайёрлашган.

Яна бир муҳим томони бу галги Осие, Африка ва Латин Америкаси мамлакатларининг XI халқаро Тошкент кинофестивали ўз шиорини ўзгартирди. Анжуман «Ассалому алайкум!», «Сизга тинчлик ёр бўлсин!» шиори остида ўтади.

Раҳматилла БЕРДИЕВ,
киношунос журналист

Тил ҳақида

сўз

Совет Иттифоқи бўлиниб, парчаланиб кетди. Унинг ўрнида мустақил, тенг ҳуқуқли давлатлар пайдо бўлди. Натижада, янги ижтимоий-иқтисодий вазият вужудга келди. Бу вазият миллий тиллар соҳасига ҳам ўз таъсирини кўрсатиб, илм-фан олдига, тегишли идора ва вазирликлар олдига муҳим муаммо ва талабларни қўйди. Яъни, ўтмишдан бизга тил соҳасида «мерос» бўлиб қолган улкан камчиликлар ва жиддий хатоларни бартараф қилишимиз, миллий тиллар тўғрисидаги эски тасаввур ва тушунчаларни танқидий равишда қайта кўриб чиқишимиз, она тилини — миллий тилни бойитишимиз ва такомиллаштиришимиз лозим.

Шу муносабат билан таниқли олим, фалсафа фанлари доктори Қўчқор Хонназаровнинг яқинда чоп этилган «Тил ва дил» китоби кўп жиҳатдан диққатга сазовордир. Мазкур китобнинг қиммати, яхши томони шундан иборатки, унда сталинизм ва турғун-

МУСТАҚИЛЛИК ИСТИҚБОЛЛАРИ

МУСИҚАМИЗ МИЛ

Ўзбек миллий мусиқа санъатининг тарихи ҳақида бугунги кунда баҳслашиш анча мароқли, айни пайтда мушкул ҳамдир. Негаки, сўз санъати каби мусиқа санъати ҳам инсониятнинг кўнгил мулкдаги таянч нуқталарини йўқотса, табиийки, у маънавий танаазулга учрайди.

Кишилар ўз орзу-ўйларини куйга солиб, қўшиқ қилиб айтадилар, бу билан юрак дардларидан биров бўлса-да халос бўладилар. Сўнгра яхши кайфият, ғайрат, шижоат билан меҳнат қучоғига отиладилар. Улуғ мутафаккир Мир Алишер Навоийнинг беш ярим аср бурун ёзилган умрибоқий ғазаллари юртимизда мустақиллик шабадаси билан ҳамоҳанг бўлиб, такрорланмас таровати ва оҳанглари билан дилдан-дилга кўчиб, кишиларнинг юракларига сел бўлиб оқиб кирмоқда.

Тўғри, ўзбек қўшиқчилигининг социализм тузуми даврида босиб ўтган йўлини бутунлай инкор этиб бўлмайди. Айниқса, Мулло Тўйчи ҳофиз, Домла Ҳалим, Ҳожи Абдулазиз, Юнус Ражабий,

лик йилларида ижтимоий онга сингиб кетган кўпгина қарашларни, аниқроғи, эски қолипларнинг нотўғри эканлиги ва шу қарашларга асосланган миллий сиёсатнинг амалга оширилишидаги жиддий камчиликлар ва улкан хатоликлар кўрсатилган. Ана ўша нуқсонлар ва хатоликлар узоқ йиллар давомида байналминал тарбияни миллий тарбиядан узилган ҳолда олиб боришда, бу тарбиянинг фақат рус бўлмаган халқларга қаратилганида, тафаккур, яъни фикр юритиш масалаларида миллий ўзига хосликлар бўлиши мумкинлигининг қораланишида кўринганлиги аниқ баён қилинган.

Тақриз этилаётган рисоланинг қадр-қиммати яна шундан иборатки, унда миллий тилларнинг ривожланишига боғлиқ бўлган масалалар бўйича аниқ тақлифлар ва тавсиялар бор. Улар жумҳуриятларда миллий тилларни давлат тилига айлантириш, ўқиш ва ўқитиш тилини танлаш эркинлиги каби оғир ва мураккаб муаммоларга тегишлидир. Шубҳасиз, бу тақлифлар ва тавсиялар она тилимизни такомиллаштиришга, унинг мавқеини мустаҳкамлашга ва ижтимоий ҳаётдаги ролининг ўсишига хизмат қилади. Шу боисдан уларни жумҳуриятимиз миллий сиёсатни амалга ошириш жараёнида илчил тадбиқ қилиш мақсадга мувофиқ бўларди.

Китобда она тилимизнинг мавқеини мустаҳкамлаш, унинг жозиба кучини тўла намён этишга доир масалаларга алоҳида диққат-этибор берилган. Айни вақтда миллий тилимизнинг мавқеини кўтарувчи бир қатор манбалар ҳам кўрсатилган.

Маълумки, тил ўзига хос ижтимоий ҳодиса бўлиб, ўзининг ички қонунларига би-

Комилжон Отаниёз ўғли, Маъмуржон Узоқовлар яратган қўшиқчилик мактаби ўзбек мусиқа санъатида туб бурилиш ясади. Афсуски, кўпчилигимиз мана шу бебаҳо мактаб сабоқларидан ҳозир ҳам бебаҳо қолиб келмоқдамиз. Бунинг сабаблари ўз миллий мусиқамизнинг дурдона ҳамда ноёб жиҳатларини тўла англамай, ҳис қилмай ғарбнинг энгилелпи қўшиқларидан «ибрат» олишга (аниқроғи, нусха кўчиришга) зўр бериб келдик. Айниқса, опера ва балет жанрларига эътиборни кучайтириб юбордик. Тўғри, опера ҳам, балет ҳам ўзига хос санъат. Шу боисдан ҳам баъзи санъатшуносларимиз операни ёқтирмаганларни маданиятсизликда айблайдилар. Мана бунга яққол бир мисол: Г. В. Кузнецова «Совет Ўзбекистони мусиқаси» рисоласида шундай ёзади: «Шарқ маданиятининг «софлиги» устида қайғурадиган айрим кимсалар аслида бадияятдан жуда узоқ бўлганларнинг доирасига ўйнаб, ғарб санъати билан алоқа боғлашга буткул қарши чиқмоқдалар. Шарқ мамлакатларининг кўпи ислом доирасида эканлигидан фойдаланиб, улар кишилар қалбига ғайирлик уруғини сепадилар, халқларни айиринишга уринадилар, уларни бири-бирига душман кўзи билан қарашга чақирадилар. Бу тоифа советшунослар исломнинг қотиб қолган гоёларини тарғиб қилиш, мустаҳкамлаш йўли билан шарқ халқлари маданиятининг миллий ўзига хослигини сақлаб қол-

моқчи бўладилар».

Кўриниб турибдики, Кузнецова ўзбек миллий мусиқаси ҳақида фикр юритиб, шарқ халқларининг маданиятига қараётган Оврупо таъсирини қўллаб-қувватлайди. Мана шундай бадбин қарашлар оқибатида биз ўзимизнинг санъатимиздан узоқлаша бордик. Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, биз ўз мусиқа санъатимизга опера, балет каби ғарб жанрларини олиб кириб, уларни зўр бериб ривожлантира бошладик. Лекин қанчалик ҳаракат қилинмасин, ғарб операси биз шарқликлар маданиятига сингиб кетолмади.

Ҳозирги қўшиқчилигимиз қай аҳволда эканлигин санъатсеварларимиз яхши билишади. Айтиш керакки, қўшиқчилигимизга қадимий анъаналарни тиклаш борасида кўп мушоҳадалар бўлиб ўтди ва ҳозирги кунда ҳам матбуот, ойнаи жаҳон ва овознигорларда бу ҳақда ўринли фикрлар айтилмоқда. Бироқ биз ҳануз миллий мусиқа санъатимизни асл ҳолатига келтира олганимиз йўқ. Нега? Чунки Октябр инқилобидан кейин ўзбек халқининг адабиёт ва санъатида ҳам зўр бериб партиявийлик, синфийлик гоёлари улуғланди. Маълумки, яқин тарихимизда қизил кунлар кўп эди. Улуғ Октябр шарафига, В. И. Ленин шарафига социалистик мажбуриятлар қабул қилинди. Бу санъатимизни ҳам четлаб ўтмади албатта. Жумладан «улуғ» саналар шарафига сиёсий қўшиқлар кўриқларини ўтказиш

ноан аста-секин ўзгариб ва ривожланиб боради. Афсуски, совет ҳокимияти йилларида бу қонуниятни ўрганишда, уни ижобий ўзлаштиришда катта назарий ва амалий камчиликларга, хатоликларга йўл қўйилди. Натижада, миллий тилларнинг ривожланиш ва такомиллашиш жараёни секинлашди. Бу борада тилшунос академик Н. Я. Маррнинг «Тил тўғрисидаги янги таълимот» ҳамда «улуг доҳий» Сталиннинг келажақда, яъни жаҳон социалистик тартиботи ташкил топиб, мустақамланган сари миллий тиллар бир-бирига қўшилиб кетади, деган назарияси ҳақида сўз боради. Китобда ҳам Н. Я. Маррнинг, ҳам Сталиннинг миллий тилларнинг ривожланиши тўғрисидаги қарашлари ҳар томонлама танқид қилинади ва бу қарашларнинг ғайритабиий, ғайримиллий, ғайриинсоний эканлиги ҳаётий ва турли-туман далиллар билан ёритилиб берилди. Айна вақтда муаллиф миллий тилларнинг ривожланиш қонуниятлари тўғрисида тўхталиб, шундай дейди: «Миллий тилларни бир-бирига қўшиб, янги тил пайдо қилиб бўлмайди, улар ёнма-ён мавжуд экан, бир-бирларини бойитишлари, бир-бирларига таъсир кўрсатишлари табиийдир. Биз ҳар бир тилни ўрганар эканмиз, у асрлар оша ўзгариб борганини, бошқа тиллар таъсирида бойиб борганини, ўз ички имкониятларидан янада кенгроқ ва янада кўпроқ фойдаланиш йўллари топаётганини кўрамиз. Ана шу йўл тарихий тараққиётнинг шоҳ кўчасидир».

Рисолада собиқ СССРнинг маъмурий буйруқбозлик социализми миллий тилларнинг ривожланишига қанчалик путур етказгани

тўғрисида махсус бўлим бор. Унда мамлакат сиёсий раҳбарияти томонидан жамият қонунларининг тўла инкор этилиши, иқтисодий аҳволнинг ҳозирги даражага келиб қолиши, яъни инқирозга учраши миллий тиллар соҳасига ғоят салбий таъсир кўрсатгани батафсил текширилган. Бошқача қилиб айтганда, муаллиф маъмурий буйруқбозлик социализми ва иқтисодий тузумимизнинг миллий тилларга салбий таъсири ҳақидаги фикрларини умумий ва мавҳум равишда эмас, балки аниқ далиллар билан исботлаган (Ўзбек тилининг аста-секин саноат, давлат ва партия аппаратидан сиқиб чиқарилиши кенг тус олгани, 1980—1981 йилларда биринчи марта чоп этилган изоҳли луғатнинг сўз бойлиги жиҳатидан бошқа миллатларнинг изоҳли луғатларига қараганда анча чеklangанлиги, тенг ҳуқуқли, мустақил жумҳуриятларда ва мухтор вилоятларда миллий тилларда китоб нашр этишнинг қисқартирилиши ва ҳоказо).

Китобда махсус ва оммабоп адабиётда назарий жиҳатдан деярли ёритилмаган масалалардан бири — давлат тили муаммоси ҳам қаламга олинган. Унда В. И. Лениннинг давлат тили ҳақидаги тўғри фикрлари кенг баён қилинган ва шу фикрларни 1922 йилдан 1953 йилгача Сталин томонидан яшириб келингани, унинг салбий ижтимоий ва маданий оқибатлари яхши ёритилган.

Муаллиф Ўзбекистон жумҳурияти давлат тили тўғрисидаги Қонуннинг лойиҳасини муҳокама қилиниши ва уни қабул қилгандан сўнг амал қилинишини таъминлаш жараёнидаги кескин курашларни ҳолисона кўрсатган. Ана шу муносабат билан у рус

тилида сўзлашувчи айрим аҳоли вакиллари-нинг жумҳурият миллий тилининг давлат тили сифатида эълон қилинишига қарши бўлганларини танқид қилган. Айна вақтда ўзбек тилининг давлат тили деб эълон қилиниши ва унинг амалда кенг қўлланилишини таъминлаш — миллий ҳаётнинг ҳамма соҳалари ривожланиши ва гуллаб-яшнаши учун, маънавий мустақилликка эришиш учун энг зарурий восита эканлиги ишончли исботланган.

Ҳозирги пайтда давлат тили тўғрисида гапирар эканмиз, шу нарсани эслатиб ўтишимиз керакки, биз бу жиддий ва нозик масалада биринчи кашфиётчилар эмасмиз. Ўз вақтида, аниқроғи, 1925 йилда Ўзбекистон Ижроия Қўмитаси жумҳуриятда ўзбек тилини давлат тили деб эълон қилиш тўғрисида қарор қабул қилган эди. Афсуски, бу қарор маълум сабабларга кўра кейинчалик норасмий равишда бекор қилинган...

Шундай қилиб, Қўчқор Хонназаровнинг китобида миллий тиллар ривожланишининг муҳим ва долзарб ижтимоий-фалсафий масалалари илмий жиҳатдан чуқур ва ҳар томонлама ишлаб чиқилган. Ўйлаймизки, муштарийлар ушбу китобни қизгин кутиб оладилар. Зеро, унинг мазмуни, ғоявий ва амалий йўналиши изчилдир ва шу куннинг талабига мосдир.

Қўрғон БУРОНОВ,
фалсафа фанлари доктори,
профессор

ЛИЙ БЎЛСИН

авж олди. Ленин, Партия, Октябрь мавзусидаги қўшиқларга эътибор кучайтирилди. Чунки, партиянинг талаби шундай эди. Оқибатда маҳаллий халқларнинг асрлар бўйи янграб келган миллий қўшиқларига эътибор сусайди. Шунингдек, сиёсий мавзудаги симфониялар, контаталар, опералар, балетлар кўпайди. Пионер саройлари, мусиқа мактабларида ва олий ўқув даргоҳларида асосан ғарб мусиқалари тарғиб қилинди. Ҳозирда ўрта мактаб дастурлари эндигина боғчадан мактаб кучоғига борган жажжи болажонларимизга ўқитиладиган мусиқа дарсликлари ҳам ачинарли аҳволда. Дарсликларидagi қўшиқларнинг кўпчилиги қисми умрини ўтаб бўлган, кўп ҳолларда қўшиқлар матни тўғридан-тўғри ўрисча берилган.

Навой, Лутфий, Машраб, Нодира, Увайсий ғазаллари билан айтиладиган қўшиқларга эндигина эътибор берилаётир. Тарихни англаш — ўзликни англаш демакдир. Бугун ошкоралик шароитида биз ўзбек миллий санъатимизни қайта тиклашга бутун борлигимиз билан киришмоғимиз лозим. Миллий санъат — бу миллатнинг тарихи ва унинг кўркидир.

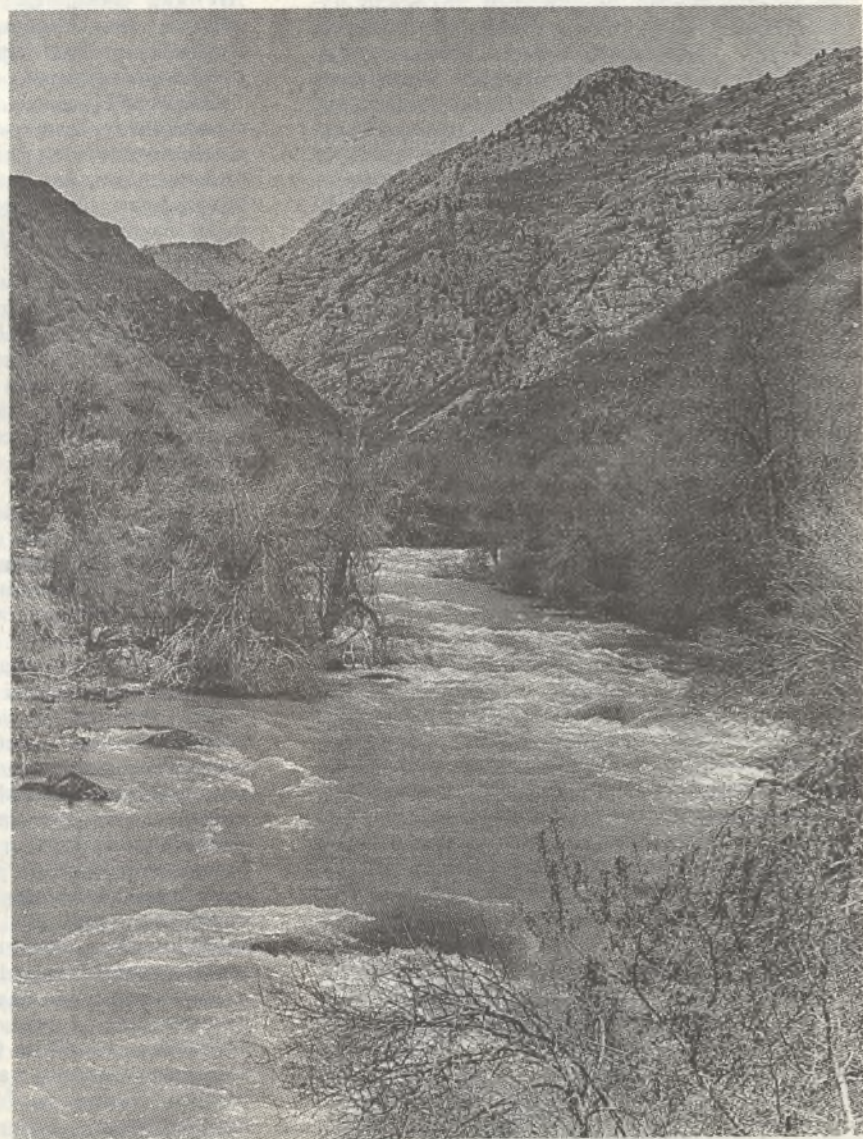
Маълумки, Бухорои шариф — «Шашмақом» ватани. Асрлардан асрларга, насллардан наслларга ўтиб, сайқал топиб келган бу дурдона шоҳ асарни хушовоз ҳофизлар ўз даврининг етук санъаткорлари шунақанги борлиги билан куйлаганларки, уларнинг

таърифу тавсифи ҳали ҳам эл оғзида дoston бўлиб келмоқда. Утмишда бунчалик кадр-эътибор топган ушбу ўлмас асарлар ҳам турғунлик йилларига келиб ёппасига «замонавийлашиш», «ғарб-лаштириш» оқибатида эл назаридан анча йироқлашди.

Шуни айтиш керакки, ғарб мусиқасига сажда қилишни бугунги кунда тўй-маъракаларда ҳам ҳис этса бўлади. Чунки тўйларда нуқул енгил-елпи эстрада қўшиқлари куйланмоқда. Бундай қўшиқлар нафис туйгулардан холи. У кишиларда кўпроқ жазавога тушиш мойиллигини уйғотади. Ўрни келганда шуни таъкидлаш лозимки, вокал чолғу ансамбли номини олган ҳар қандай даста, жаз, рок сингари мусиқалар ҳамда беҳаё рақсларни, қўшиқларни тарғиб қилишдан қайтолмаяпти. Айниқса бундай куй-қўшиқларнинг наврўз ва бошқа миллий байрамларда, тўй-ҳашамларда ижро этилгани кечирилмас бир ҳолдир.

Миллий қадриятлар, миллий урф-одатлар, миллий маданиятимиз ҳаётимизга эндигина синга бошлаган бир пайтда ана шундай енгил-елпи мусиқалардан миллий санъатимизни холи этишнинг вақти келди. Агар ғарб санъатига сажда қилишдан юз ўгирмас эканмиз, бизнинг ўзлигимизни англаб олишимиз жуда ҳам қийин кечади.

Ҳаким ШАЪБОНОВ,
Навой давлат педагогика
институтини ўқитувчиси

Дарё шу ердан бошланади.

Абдулла Қодирий ижоди инқилобдан кейинги ўзбек адабиётининг тиниқ кўзгуси ҳисобланади. Бу ҳамма томондан тан олинган очиқ ҳақиқат. Айни замонда адиб асарлари ўзбек танқидчилари учун ҳам ўзига хос кўзгу, синов тоши бўлиб келди. Адабиёт майдонида жавлон урган катта танқидчию адабиётшуносларнинг деярли ҳаммаси бу кўзгу орқали ўзлигини элга, адабий жамоатчиликка яққол кўрсата олди. Бугунги кунда биз — ошкоралиқдан баҳраманд бўлаётган авлод, бу тиниқ кўзгуга боқиб, кимнинг тили ва дили қандай эканини, эстетик диди ва савияси қай даражада камолга етганини, фикрларининг етуклиги ёки қотиб қолганлигини аниқ ажратамиз. Халқимизда: «Башаранг қийшиқ бўлса, ойнадан ўпкалама», деган мақол бор. Шунга ўхшаб, Қодирийни улуғлаганлар, ижодини тўғри тушунганлар ҳам, турли мақсадларда замонасозлик қилиб унга тош отганлар ҳам, амал ва мартаба таъмасида била туриб бу табаррук ижодни камситган кимсалар ҳам бугун жамоатчиликка беш қўлдек аён.

Шу жиҳатдан, таниқли адабиётшунос олимлардан бири Матёқуб Қўшжонови яқинда босилиб чиққан «Қодирий эркислик қурбони» рисоласи бизга кўп нарсаларни янада ойдинлаштириб беради. Унда Абдулла Қодирий ижодига муносабат воситасида ўзбек танқидчилигининг йўли, унинг барча кучли ва заиф жиҳатлари, камолоти ва таназзулга кетиш сабаблари биринчи марта кенг, атрофлича таҳлил қилиб, умумлаштириб берилган.

Абдулла Қодирий ўзбек адабиётига чинакам маънодаги илк роман тақдим этган адиб. 20-йилларнинг бошларида яратилган «Ўтган кунлар» романи халқимиз қўлидан тушмасдан, ҳамон севиб ўқилмоқда. Жаҳон тилларига таржима қилинмоқда. Қардош халқларнинг улкан адиблари ўз вақтида бу ажойиб асарга жуда юқори баҳо бергани маълум. Шунга қарамай, танқидчилик билан жамоатчилик қарашлари ўртасида чуқур жарлик пайдо бўлди. Халқ асарни севиб, ардоқлаб, ўқийверди, ношуд танқидчилар эса турли баҳоналар билан унга тош отишни тўхтатмадилар. Хўш, бунинг сабаблари нимада ўзи? «Шамол бўлмаса, дарахтнинг боши бекорга қимирламайди», деганларидек, бу ерда қандай сир-асрор бор? Бу саволларга Матёқуб Қўшжонови китобидан батафсил жавоблар оламиз.

«Ўтган кунлар»ни китобхон жон-дили билан қабул қилди, — деб ёзади олим. — Адабий танқидчиликда ҳам худди шу хилдаги муносабатни кутиш табиий эди. Аммо амалда бошқача бўлди. Асар парчалари эълон қилинаётган пайтларда ҳам, асар тўла нашр этилгандан кейин ҳам у ҳақда матбуот саҳифаларида бирор илиқ фикр айтилмади. Матбуот сукут сақлади, расмий доиралар нима дейишни билмади» (4—5-бетлар).

Ана шу пайтда биринчи жиддий йирик мақола «За партию» журналарида (1928 йил, 3-сон) эълон қилинади. Унинг муаллифи рус адиби М. Швердин эди. Қизиғи шундаки, бу адиб ҳам, ундан кейин асарга баҳо беришга интилган бошқа мунаққид ва ёзувчилар ҳам бир хил йўлдан борадилар, тўтиқушга ўхшаб бир хил фикрни такрорлайдилар. Дастлаб, асар мақталади, адибнинг маҳоратига ҳамду сано ўқилади, кейин эса ёзувчи дунёқарашидagi чекланганлик айтилади, адиб эса тарихдаги прогрессив ҳодисаларни тушуна олмаганликда, синфий курашни кўрсатмаганликда ва меҳнаткаш халқ образини яратмаганликда, ниҳоят, марксизмни етарли эгалламаганликда айбланади. Кўрамизки, мунаққидлар адиб ижодига маълум бир андозалар, тайёр босма қолиплар билан ёндашмоқдалар. Бундай қарашлар кейинчалик «вульгар социологизм» сифатида қораланди ва рад этилди. Ҳозир бу ҳақда гапириш осон. У пайтларда эса бундай бемаъни, бефаросатларча ёндашиш ҳукмрон қараш бўлиб, адибнинг тақдирини бир зумда бирёқлик қилиб қўядиган машғум куч ҳисобланарди. Аслида, шундай бўлди ҳам. Фақат Абдулла Қодирий эмас, Чўлпон, Фитрат, Эл-

бек, Усмон Носир ва бошқа ўнлаб ижодкорлар қаттол замон ҳамда вульгар социологизмнинг ноҳақ қурбони бўлиб кетдилар.

Минг афсуски, адабий танқид кўғирчоққа, янада тўғрироғи, шафқатсиз қуролга айланди. Ҳар қандай асарга бадиият қонунлари, маъно ва мантиқ талаби билан ёндошиш ўрнига мафкуравий баҳо бериш, сиёсий тамғалар ёпиштириш биринчи ўринга кўтарилди. Мана, М. Швердиннинг «Ўтган кунлар»га берган хулосавий баҳоси: «Мафкуравий жиҳатдан А. Қодирий романи — биринчи ўзбек романи — бизнинг роман эмас». Уша давр нуқтаи назаридан қараганда, бу жуда шафқатсиз хулоса ҳисобланади. Бундай баҳо ижодкорни дор остига олиб бориши шубҳасиз эди. Сабаби, юқоридаги мантиқ бўйича, роман мафкура, яъни ғояси бўйича бизга тўғри келмайди. Демак, у меҳнаткаш халққа хизмат қилиши мумкин эмас.

Адибнинг аччиқ қисмати

Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ,
филология фанлари номзоди

Шундай экан, бу роман — зарарли асар, халққа ёт. Ёзувчи — жамият душмани... Сиртмоқ қандай тортилиб, таранглашиб боришини қаранг-а!

Матёқуб Қўшжонови Швердин мақоласини юзага келтирган ижтимоий-сиёсий муҳит ҳақида ҳам тўғри тасаввур беради: «1927 йилнинг охирларида ВКП(б)нинг XV съезди бўлиб ўтди. Съезд катта сиёсий кураш йўсинида якуланди. Троцкий партия сафидан ўчирилди, кўпгина раҳбарлар сиёсий ишдан четлатилди. Шу билан мафкура масалари биринчи планга чиқиб, ҳамма соҳа ва жойлардан синфий душманлар изланадиган бўлди. Бошқача қилиб айтганда, мафкуравий масалалар тори теран тортилди. Йўқ ердан душманлар изланадиган бўлди. Шу асосда адабиёт ва санъат асарларини баҳолашда қуруқ социологизм ҳаётга кира бошлади».

Бундай мафкурабозлик ва зўравонлик йўли эса жуда кўп фожеаларга олиб келди. Мунаққид мазкур рисолада бу борада кўплаб мисоллар келтиради. Жумладан, у Абдулла Қодирий ижодини тадқиқ этганлардан бири — Сотти Ҳусайн ҳам М. Швердин йўлидан бориб, улуғ адиб асарларини асоссиз инкор этишга уринганини кўплаб мисоллар билан атрофлича исботлаб беради. С. Ҳусайннинг улуғ адибга зўрлаб ёпиштирган сиёсий ёрликларидан бири жадиализм вакили деган айбнома эди. Мунаққид Абдулла Қодирийни «... пролетариатга қарши аксилинқилбчи адабий куч» вакили сифатида таърифлайди. Замонанинг зайлини қарангки, кечгина халқни маърифатга, эрка, озодликка чорлаган фидойи зиёдилар — жадидлар, яъни янгилек, янгича тартиб-интизом, маданий турмуш тарафдорлари «пролетариат душманлари»га айланди. «Жадид» деганда ашаддий ёв тушуниладиган бўлди. Улар яратган асарларни ўқимай, мазмуни билан танишмай туриб, чангитиб сўкишга тушиб кетдик. Оқибатда, Мунаввар Қори, Сидқий Хондайлиқий, Абдулла Авлоний сингари ижодкорлар реакцион жадидга, Ҳамза, Садриддин Айнийлар эса илғор фикрли маъри-

фатпарварга ажратилди. Ана шу тарзда ижодкорларни табақалаш бошланди: бу — пролетар ёзувчи, буниси буржуа, бу — попутчик, ишчи, деҳқон шоир ва ҳоказо. Бугунги тадқиқотлар шундан далолат бермоқдаки, биз фақат кўкларга кўтариб, на ҳаётига, на ижодига заррача доғ туширмасликка ўрганганимиз Ҳамза ҳам «ашаддий жадидлар» сингари оқпошшони улуғловчи, Қўқон Мухториятини қутловчи шеърлар ёзган экан (Булар ҳақида рисолада жиддий, салмоқли фикрлар айтилган). Бу «гуноҳи»га қарамай, Ҳамза буюк ижодкор сифатида тарғиб қилинди, асарларининг ғоявий мазмуни, бадиияти уникдан заррача фарқ қилмаса-да, бошқа адиблар «жадид»га чиқарилиб, «халқ душмани»га айлантилди. Адолат тарозиси тиклангандан кейин «жадид» ҳисобланган ижодкорлар чинакам халқпарвар, ватанпарвар эканликлари маълум бўлди. Шун-

дай экан, Абдулла Қодирий «жадид»лиги учун таъна тоши отишга эмас, ардоқланишга, эъзозланишга лойиқ ижодкор бўлиб чиқади. Аммо у йилларда замон мантиқи бундай тўғри фикрларни тан олмас эди.

Рисолада атоқли санъаткоримиз Ойбекнинг 1936 йилда эълон қилинган «Абдулла Қодирийнинг ижодий йўли» китоби ҳам кенг таҳлил этилади. Мунаққид Ойбек йўл қўйган жиддий нуқсонларни ҳам, нозик таҳлил воситасида қўлга киритган ютуқларни ҳам батафсил кўрсатиб беришга эришади. Ойбек ўзи билиб-билмай, М. Швердин, С. Ҳусайнлар позициясида туради. У ҳам асарга синфийлик, партиявийлик талаблари билан ёндошади, қаҳрамонлари «юзлари ер доғлари билан доғланмагон», кишилар, яъни юқори табақга оид, меҳнаткаш синф вакиллари эмас, деган айбни ёзувчига тақади. «Романда камбағал табақасининг хонлик тузилишига қарши кураши кўринмайди», деб ёзади Ойбек. Ҳатто у «Меҳробдан чаён» романи ҳақида фикр юритар экан, Анвар образи талқинига доир шундай «камчиликлар»ни кўрсатади: «Анвар хонлик феодал системасида ҳақсизликларни, истибодни сезиб, бу ҳақда гапирди. Аммо эзилганларнинг курашчиси бўлиб, ўз манфаатлари йўлида иш қилишга интилмайди».

Бу ўринда адиб энг асосий нуқтага — тарихийлик мезонига, ҳаёт ҳақиқатига эътибор бермайди. Романда тасвирланган давр одамлари ана шундай «талаблар»га мувофиқ ҳаракат қилиши мумкинми? Уларнинг савияси, билим даражаси ва дунёқараш, «исёнкорлик» даражасига кўтарилган эдими? Бу асосли саволлар устида дурустроқ бош қотириш ўрнига ҳаёт ва тарих мантиқига содиқ қолган буюк ёзувчининг таҳсинга лойиқ фазилати нуқсон сифатида камситилди. Бу ҳам вульгар социологизмнинг аччиқ меваларидан эди.

Ана шу йилларда кенг авж олган мазкур иллатнинг илдизлари ва моҳияти, зарари ҳақида илмий жиҳатдан тўғри, асосли мулоҳазалар илгари сурилгани рисоланинг навбатдаги фазилатларидан биридир. «Бу давр-

ларда асарларнинг хилма-хиллиги, ўзига хослиги, асл маъноси ҳисобга олинавермас эди, — деб ёзади мунаққид. — Реал ҳаёт манзараларини бузиб бўлса ҳам, «ёзувчидан ҳаётни «инқилобийлаштирилган», «исёнкорлаштирилган» тарздаги манзараларни яратишни талаб қиларди.

Мунаққид Ойбек А. Қодирий ижоди ҳақида асар яратаркан, бу талабни ҳисобга олмасдан иложи йўқ эди. Шахсга сиғиниш даврининг иллатлари бошқача — санъатнинг ўзига хос фикр юритишига имкон бермас эди» (16—17-бет).

Бу хулосалар ана шу йиллардаги мураккаб вазиятни тўғри тушунишимиз, моҳиятини англашимизга ёрдам беради. Давр шунчалик қаттол, шунчалик зиддиятларга тўла эдики, ҳатто Ойбек, Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Комил Яшин, Абдулла Қаҳҳор, Уйғун ва бошқа машҳур санъаткорлар ҳам ҳукмрон мафкура тазйиқидан қутула олмаган эдилар. Бугунги кунда ана шу қаттол замон моҳиятини ҳисобга олмай туриб, юқоридан ижодкорларни ёппасига қоралаш ярамайди, «Ийқилганни тепиб ўт» қабилида иш тутмаслигимиз керак.

Айни замонда, кўра-била туриб, тазйиқ ва буйруқларга кўр-кўрона бўйсуниб иш тутганлар ҳам бор. Рисолада Ж. Шарифий ва Олим Шарафиддиновларнинг «Қизил Ўзбекистон» газетасида (1937 йил, 3 июль) босилган «Обид кетмон» ҳақида мақоласи ва Ўзбекистон Ёзувчилар Союзининг пленумида сўзланган «фош қилувчи» нутқлар Абдулла Қодирий ва бошқа бир гуруҳ адибларни дор остига олиб борганлиги ҳақида ҳам аччиқ бўлса-да, тўғри мулоҳазалар юритилади. Халқимизда: «Бетга айтганинг захри йўқ», деган нақл бор. Ҳақиқатни кимдир қачон бўлса ҳам очик айтади-ку! Шунинг учун олимнинг тўғри мулоҳазаларини мардона қабул қилиш керак.

Йиллар ўтиб, XX съезддан кейин эсган ҳаётбахш шабадалар таъсирида ноҳақ қурбон бўлган адиблар оқланди. Абдулла Қодирий, Усмон Носир ва яна бир қур ижодкорларнинг асарлари сараланган ҳолда босилиб чиқди. Аммо муз деворларнинг эриши қийин бўлди. Чўлпон, Фитрат, Элбек, Тавалло, Бехбудийлар ижоди ёпиқ сандиқларда қолаверди. Қодирийга нисбатан тош отишлар эса сал бошқача тарзда тўхтамай давом этаверди.

Ҳатто Абдулла Қодирий ижоди оқланганига қарамай, турли йўллар, баҳоналар билан асарларини камситишга уриниш давом этаверди. Адибнинг таваллуд кунлари муносиб нишонланмади, мукаммал асарлари, ҳеч бўлмаганда икки-уч жилдлик сайланмалари ҳам нашр этилмай қолаверди. Булар етмагандек, ёзувчи ижодидан яна бир муҳим нуқсон излаб топилди. Отабекнинг чор Россияси қўшинларига қарши курашда ҳалок бўлгани китобхонга маълум. Ана шу ҳолат жуда кўп танқидчиларнинг тишини синдирди. Қаҳрамоннинг ўз Ватанини ҳимоя қилиши, босқинчи қўшинга қарши чиққани ёзувчининг энг катта ғоявий хатоси, илгор Россиянинг тарихдаги «буюк родини» тушуна олмаслик, қолаверса, қасддан камситиш деб баҳоланди.

Этибор берилса, 30-йилларда адибга бундай жиддий айб қўйилмаганди. Сабаби, у даврда чоризмнинг Шарқда олиб борган мудҳиш сиёсати ўз номи билан таловчилик, мустамлакачилик деб таърифланарди. Урушдан кейин нашр этилган икки жилдлик «Ўзбекистон халқлари тарихи»да ҳам чоризмнинг бошқа халқларни зўравонлик билан қул қилиш, бўйсундиришдан иборат бўлган хатти-ҳаракатлари қаттиқ қораланган. Аммо 50-йилларнинг иккинчи ярмида бу масалага бутунлай бошқача қараш юзга келди. Айниқса, мазкур ҳодисанинг «прогрессив аҳамияти»га бағишланган илмий конференциядан кейин тарихни сохта-лаштириш авж олди. Ҳатто шу пайтгача кенг ишлатиб келинган «босиб олиш» ибораси «қўшиб олиш» тарзида юмшатилади. Катта-катта олимлар, амалдорлар бу сохтакорликка имзо чекиб турган пайтда «Ўтган

кунлар» қаҳрамонининг рус қўшинига қарши чиқишини оқлаб бўладими? Ёзувчи масалани бу тарзда қўйиши, катта ғоявий хато, марксизмдан чекиниш, дунёқарашидagi чекланганлик эмасми? Тадқиқотчиларимиз бундай қалтис саволлар қаршисида қарахт бўлиб қолдилар. Яна Қодирий ижодини камситиш, миллатчиликда айблаш майллари сезила бошлади. Матёқуб Қўшжонов ибораси билан айтганда, бир гуруҳ «Зарбдор» танқидчилар, «сўлкаш»ларнинг жони кирди. «Қодирий миллатчи эди, терговда барча айбларини тан олган, унинг қамалиши тўғри бўлган», деб бемалол гапиради-ган «чала мулла» олимлар майдонга чиқиб қолди. Хуллас, Абдулла Қодирий ижодига бағишланган тадқиқотларга юқоридаги «иллат» ҳам тиркаладиган бўлди. Иззат Султон, Ҳомил Ёқубов каби йирик олимлар, ҳатто Матёқуб аканинг ўзи ҳам бундан мустасно эмас. Олим 1966 йилда босилиб чиққан «Абдулла Қодирийнинг тасвирлаш санъати» номли маҳорат, нозик дид билан ёзилган рисоласида шу масалага муносабат билдирар экан, «Отабекнинг русларга қарши урушда ўлиши реалистик далилланмаган бўлиб, бу ёзувчи дунёқарашидagi чекланишдан келиб чиққандир», деган мулоҳазани билдиради. (Тўғри, олим қўлимиздаги рисолада бу фикр хато эканлигини, агар шу гапни айтмаса, тадқиқоти босилмай қолиши аниқ эканлигини тан олади.) Кўрамизки, Қодирий ижодига баҳо беришда ҳақиқатни тўла айта олмаслик иллати яқин кунларгача судралиб келди.

Рисолада таҳлил қилинган С. Мирвалиев китоби (1969) билан Аҳмад Алиевнинг тадқиқоти (1967)ни қиёслаб кўрганимизда, уларда ҳам бир хил тарздаги нуқсонга йўл қўйилгани сезилади. А. Алиев китобидаги камчилик, М. Қўшжонов таъбирига кўра шундай: «Аҳмад Алиев ҳам замон зайли ва зарбдор» танқидчиларнинг талабларини унутишга ҳаққи йўқ эди. Китобнинг умумий йўналиши тўғри келавермаса ҳам ўз фикрларини хулосаловчи қисмларида Абдулла Қодирийнинг ғоявий камчиликлари ҳақида бир нима дейиш керак, деб ҳисоблади. Бусиз китоб ёруғ дунё юзини кўра олмас, кўрган тақдирда ҳам «зарбдор» танқидчилар томонидан қаттиқ зарбага учраши турган гап эди» (77-бет).

«Шу хилда йўл тутиш ҳамма томондан эътироф қилинган ва барча тадқиқот ишларида айтилиши керак бўлган зарурат ҳисобланарди. Бу «йўл»дан озгина бўлса ҳам чекиниш муаллифни «фалокат» жари ёқасига олиб келиб кўяр, адиб бошига тушган кулфатларнинг бир қисми тадқиқотчи бошига тушиши турган гап эди» (78-бет). Нима ҳам деймиз? Аччиқ ҳақиқат! «Осмон узоқ, ер қаттиқ!». Аммо шу ўринда муаллифнинг масалага ёндашуви ҳайрон қолдиради. Нега бир хил қолипда фикр юритган, бир хил хулосаларни илгари сурган мунаққидлардан бири қаттиқ танқид қилинади-ю, иккинчиси ҳақида авайлаб, силаб-сийпаб гапирилади? Ҳақиқат талаби ҳаммага бир хилда эмасми?! Бу ерда танқидчининг ёндашувида ўзи доим рад этиб келган, кескин қоралаган тарафкашлик бордек, холислик етишмаётгандек ноҳуш таассурот қолади.

С. Мирвалиев китобини Матёқуб ака ва А. Алиевдан кейин эълон қилган. «Катта гилдирак қаёққа юрса, кичик гилдирак ҳам шу ёққа боради», деган гап бор. Аҳмад ака ва муаллифнинг ўзи «Китобим босилмай қолмасин», деб чўчиб, зўрма-зўраки танқидий фикрлар ўйлаб топганини кечириш мумкин. Шу ишни С. Мирвалиев қилса, нега уни тўғри тушунмаслигимиз керак? Мен бу мулоҳаза билан йўл қўйилган хатоларни анда-валаб, хашпўшламоқчи эмасман. Асло! Аммо ҳақиқат ҳаммага бирдек тааллуқли эканлигини эслатиб қўймоқчиман, холос.

М. Қўшжонов «Ўзбекистон маданияти» газетасидаги баҳс материалларини анча ҳолис ва кескинлик билан таҳлил қилади. Баҳс давомида Қодирий ижодини Муқимийдан паст қўйишга уринган ёки яна «ғоявий чекланишлар»ни қуюқлаштириб, қайтадан

сиёсий тамга ёпиштиришга интилган дидсиз танқидчиларни (жумладан, Б. Имомов, Ҳ. Абдусаматов кабиларни) аяб ўтирмайди.

Қизгин баҳс-мунозараларга, тортишувларга тўла бу китобда яна бир қанча жиддий масалалар бутарилган. Буларнинг ҳаммаси ҳақида батафсил тўхталиш имкони йўқ, Шунинг учун мен фақат биргина муаммога диққатингизни қаратишни лозим топдим. Юқорида айтганимиздек, Қодирий ижоди ҳақида кейинги пайтларда Туркистон Россияга қўшиб олинишининг прогрессив моҳиятини тушуниб етмади, деган тавқи лаънатни (гоҳ кескин, гоҳ юмшатиб айтилади бу гап) ишлатиб келдилар. Бу борада агар таъбир жоиз бўлса, энг катта рекордни филология фанлари доктори Бердиали Имомов қўйди, дейишимиз мумкин. У шундай ёзади: «Романда Ўрта Осиёни Россияга қўшиб олиш муносабати хира ва ноаниқ қолади. Отабекнинг ўша давр учун прогрессив тарихий ҳодисага қарши жангга киришини қоралаш ўрнига бу борада А. Қодирийнинг лоқайд қолиши, ҳатто унга майл билан қараши ёзувчи позицияси анча хато эканини яна бир бор исботлайди». (Мунаққид гап нишабини «Қодирий асли миллатчи эди», деган хулосага қараб тортиб кетаётганини сезаяпсизми?)

Бу ўта адолатсизлик, дидсизлик билан билдирилган фикр. Олим (афсуски, фақат угина эмас) тарихни билмаслигини, ҳужжатлар ва рус босқинига доир беҳисоб адабиётлардан беҳабар эканлигини яққол кўрсатиб қўйган. Очигини айтганда, чоризмнинг истилочилик сиёсатига тўғри баҳо бермасдан келингани ўзбек олимларининг фақат журъатсизлиги эмас, маълум даражада фожеаси деб очик айтиш керак. Қатагон даврида тиззаси қалтираб қолган илм ва адабиётнинг энг аянчли ва шармандали «хулоса»ларидан бири бу! Босқинни ўз номи билан очик айтиш ишлари энди бошланмоқда. Умуман, 20—30-йиллар адабиёти, қолаверса, асримиз бошларидаги адабий жараён, эл ва юрт тақдири, эрки учун курашган, хилма-хил ижодий қиёфага эга бўлган ўнлаб санъаткорларнинг бадиият олами, нафосатини тадқиқ этиш галдаги муҳим вазифалардан саналади. Матёқуб Қўшжоновнинг мазкур рисоласи бўлажак тадқиқотчиларни ҳушёр, тўғри сўз, ҳалол бўлишга, турли манфаатлар ва майда истакларга қул бўлиб қолмасликка, асл эътиқодга, маслакдан чекинмасликка ўргатади. Чунки «қинғир ишнинг қийини қирқ йилда чиқади», деганларидек, бадиий ижодда ҳам, илмда ҳам фақат рост сўз, ҳақиқат яшайди. Сохта гаплар, омонат уйдирмалар бир куни бари бир барбод бўлади. Абдулла Қодирий ижоди ва абадиёти бунинг энг ёрқин исботидир. Матёқуб Қўшжоновнинг китобини ўқиб, бунга яна бир қарра ишонч ҳосил қилдим. Ноёб истеъдодлар, нодир асарларга фақат хайрихоҳлик билан қараш, уларни эъзозлаш, асраш лозимлигини дилдилдан қайта ҳис этдим. Фикран теран, чуқур илмий мантиқ билан сугорилган, мазмундор ва самимий ёзилган бу мўъжаз китобча адабиётшунослигимизда ўзига хос сезиларли ҳодиса бўлишига шубҳа йўқ.

Энг қаноатли диллар уйининг пойидаги муршид нафаслар вафо гултожини талашувчилардир. Илоҳ нурига суянган ишқ аҳли учун бу ягона вафо тожи муборак бўлғай!

Умр гулининг энг кўркам яфроғи вафодир. Ислом зурриёти томирида вафо ўз оятини айтиб, мангу барқарордир. Синоатнинг анвойи ранг тоғларида бир кийик — умр кийиги елиб юргай. Бу кийикнинг кўзлари қўрқув истеҳкомининг побсонлари кабидир. Вафо гултожини ўз бошига қадаган киши қаноат уммонини сузиб ўтишга ўзида куч топгувчидир. Зиё китобхонасида энг муқаддас руҳлар вафо гултожини талашгай.

Тили кесилган журъат қўлига камалак ёйини олиб, заминга гўзаллик ўқларини юборгувчи элчидир. Уша элчи вафо тақсими-га сазовор бўлса, ўша иқлимга кўклам вафо қилгай. Баҳор каштасида рангин гуллар ипаги дилиннга нур берса, ўзингни қайта туғилгандай ҳис қилгайсан, дарвеш. Сенга яна қайтадан туғилиш вафо қилгай.

Саховат гулбоғи сенга ғариблик чирогини узатса, ҳеч иккиланмай, унга қўл чўз, зеро бундай чирог ўқитувчи, билдиргувчи чирогдир.

Бўйранинг устида ўлтирган бобонг ҳам ўз қаноатига вафо қилса, бўйрани меҳробга алишмагай. Бундай бўйранинг қиймати ҳар қандай меҳробдан юксалгай. Туфроқнинг бўйра суратига кирмаслиги учун душманлик оғусини ерга тўку биродарлик байроғини ўз иймон қасринга тик. Шунда сенга ватан ва арвоҳлар ёди вафо қилгай.

Ерда вафо жавҳари ўта камёб бўлганидек, кўкда ҳам вафо юлдузи ягонадир. Вафо юлдузининг тўққиз буржи мавжуддир:

Биринчи бурж — эътиқод-иймон нурига вафо қилган Ҳақ нурига тиз чўккан чоғида энг олий вафо жафҳарини қўлга киритгай.

Иккинчи бурж — бераҳм дунёнинг кўзгусида ўз суратини кўраётган ўз камчиликларини кўради. Нуқсонлар тупроғини қолдириб, камолот сари қўйилган илк қадам — вафо қадамидир.

Вафо юлдузининг учинчи буржи — хиёнат жарлигидан ҳазар қилиб, кўкка интилган руҳ кабутарларининг илм олмоққа элчилигидир. Илм ёғдуси руҳ кабутарларининг кўзига шуъла денгизини қўйгай. Бу шуълазор ичра сен бир қатим нурдан қалам топсанг, сенга машаққат ва ранж дунёси вафо қилмаганидай, сен ҳам билимсизлик зиндонхонасига вафо қилмагайсан.

Тўртинчи бурж — сув, ҳаво, туфроқ ва ўт унсурларининг наботот оламига вафосизлигидирким, улар вақт томирида абадийдир. Олов шайтанати ўз қизил дарсхонасининг эшигини очиб, қонларни қизитса, дилнинг қалъасини забт этиб, унга ўз шайтанатини раво кўрса, поклик суви уни бир зумда ўчиргай. Показалик вақт томирида абадийликка вафо қилгай.

Бешинчи бурж — зийнатлаган дунё сенинг энг қадимий устозларингдир. Унинг тўрт мавсумда тўрт рангин матога вафо қилиши сени ўйга толдирса, нечун ғамдан мотам рангидаги бошингни ерга эгасан. Даврон чархи қора матоларни охири оққа бўяйди-ку, сен зиё нурига талпину дунё устахонасидан сабоқ ол. Унинг рангин мавсумлар сабоғидан тўрт мавсум учун тўрт эшик оч, шунда сен ҳам вақт бўёқчисига вафо қилгайсан. Ягона мотам либосингни ечиб, вафо либосини топгайсан. Бу либос кўкламдан киш мавсумигача сени хиёнат қароқчилари ўқидан омон асрагувчи чидамли матодир.

Олтинчи бурж — хосиятли туфроқ кимёсидан вужудга келган тананг қаноат гавҳарига вафо қилгай. Унинг ой ёғдусидан тўкилган гуноҳли манзилгоҳи шайтанат мубачалари учун қирондир. Вафо нури кириб келган дил хонадонидан шайтанат васвасаси жой топмагай.

Шоира Севара Вафо жўшқин, пурмағно шеърлари билан адабиёт мухлисларининг эътиборини қозонган. Шоира яқинда «Рухнома» деб номланган, инсоннинг азалий ва абадий руҳияти сирларини очишга бағишланган асарини ёзиб туғатди. Қўйида ушбу асардан бир бўлагини ойномамизда эълон қилаемиз.

Севара ВАФО

Рухнома

Еттинчи бурж — шундай кумуш халқаким, унга етишмоқлик иймон жойномозидан нур топмоқлик билан баробардир. Бу халқдаги руҳлар пири муршидлар нафасидан жон топган беморлардир. Уларнинг беморликлари макрли дунёнинг бевафолигидандир. Хазинадор риёкор дунё киши руҳини асир қилсаю мавсумлар отчопарида руҳ ва тани алдоганини ҳис қилса, тана туфроққа вафо қилгай. Руҳ комронликка интилган бўлса, тананинг туфроққа айланиши ҳеч бир фожиа гулини элмагай. Комрона руҳ абадийликка вафо қилгай.

Эй, сен — фоний дунёдан нолиган бемор, бир муршид нафасла ўзинга келсанг, ўз руҳинг кабутарларини вафо юлдузининг еттинчи буржида деб бил. У кумуш қанотлар салтанатида сенга ердаги фарёд вафо қилмагай.

Саккизинчи бурж — илтифот майини ичган дарвеш илтифот кўрсатган муслим гадодек, гуноҳ кўрғонидан ҳайдалса, вафо канизлари янги садафларни яратгай. Уларнинг ғами сув ости қадар теран бўлса-да, балиқ каби сўзсиздирлар. Шу сўзликка покланган ва вафо нуридан баҳраманддирлар. Вафо қилгувчи ғариб жафо тошига йўлиққан гадодир.

Итнинг вафоси инсон зурриётининг айрим маҳлуқотлари жабридан устундир. Сен итнинг юраги қадар вафо масканини учратсанг, ўз хунхўрлигинг ва риёкорлигинг қошида жимдирсан. Бу жимлик надомат майи билан тўлиқдирким, вафо юлдузининг саккизинчи буржи вафо қадаҳининг зарҳал хошиясига тенгдир. Ўз етмиш пушти қабрининг арвоҳини ёд этган узлат гиламига чекинмай, эл орасида вафо шамларини ёқгай! Унинг ўзи вафо гултожининг намунасидир. Хайру садақа улашгувчи ер қоронғилигидан олислагувчи ва вафо гулистонидан гул сайлагувчидир. Саккизинчи бурж — саккиз адолат садоси билан йўғрилган вафо хобгоҳидир.

Тўққизинчи бурж — Илоҳ нурига ташна ғариб зулматхонасидир. Оллоҳ юзини бепарда кўришга камар боғлаган чин муслим йўлидир. Унинг ибодатхонасига қўнган қушлар муҳаббат базмига ногоҳ қадам ранжида қилган солиқларга ўхшайди. Хиёнатнинг кўркам ва ишвали келинига назар солмагувчи чин солиқ тўққизинчи бурж нурига эришгай. Вафо гултожининг тўққизинчи буржиге кўтарилмоқ сувга макон бўлган қудуқ остида най чалгувчи ҳиндузодага менгзамоқ билан баробардир. Вафо юлдузининг ҳар тўққизинчи буржи сенинг бошинга соябон ташласа, сен матонат майдонидан ўтаётган донишманд ҳабибга менгзайсан. Ғам-алам зиёфатхонасини тарк этгину, чин сўз садо-

қатининг божхонасига шошил! Сенинг ҳақ сўзинг вафо қадаҳида тўққизинчи бурж шуъласи билан сенга вафо қилгай! Садоқат майдонидан баҳраманд бўлган ранж-алам тузоғига тутқун бўлгувчидир. Бу тузоқдан қутулмоқ учун яна унга онг чирог вафо қилса, тузоқ иплари кунпаякун бўлгай.

Эй, сен, дунё қутчасида ранж, алам гулларини ортиқ тергувчи, ўз ҳолингдан кулганинг яхшироқдир. Акс ҳолда сенинг нотавон жисминг гули устида кулгувчилар топилгай. Садоқат гулининг бўйи она бешигини ҳимоя қилгай. Шу қўриқхона пойида жон бермоқни ўзинга бахт деб билсанг, она фарзанд доғидан жафо гултожини тақмайдими?

Эй, сен, нодонлик майини ортиқ ичган, онангнинг пойида вафо ибодатхонаси қад тиклагану, сен буни кўрмайсан? Очиқ кўзларингни энди қандай жазога қўйгансан? Сенга вафо майини илк бор тутган Онанг сийнасига бош қўйгину, дунё бевафоликларини унут, зотан энг қадимий руҳлар ҳам аёл вафоси қошида ибрат дарсхонасига йўл олганлар. Сен ўша чумолиларнинг бири бўлгину, Онанг юзидаги чизик — ажинларни ҳаёт жафохонасининг тарозуларига солиб ўлчагувчи, англатгувчи бўл! Вафо жамбулининг иси ўшандагина оламини тутгай!

ХИКОЯТ

Қадимий кентларнинг бирида бир ҳунарманд қора қозонини қайнатиб, эл қатори кун кечиргувчи эрди. Унинг бир ити бўлиб, доимо занжирбанд эрди. Ҳунарманднинг хотини аслида ит зотидан жирканар, итни жини суймас эрди. Шу жиҳатдан ҳунарманднинг ўзи — ночор оғир меҳнатидан сўнг ўз қарамидаги итни ҳам боқар, дастурхонда қолган нонларни итига ташлар эрди. Ва гоҳ-гоҳ унинг нон ейишини томоша қилиб: «Жонивор» деб ҳам қўярди. Ҳунарманд аксари ўз устахонасида бўлар, меҳнат машаққатининг остида рангин дунё шодликларини деярли кўрмас, сополдан тайёрланган кўза ва лаганларига гўзал гуллар чизиб, завқланар, шундагина баҳрамандлик нурини топгандай эрди. Ҳунарманднинг аёли аслида енгил оёқ бўлиб, ишрат майини ичиб, кун ўтказувчи, айрим савдогарлар ҳаётини қўмсар, ўз ҳаётдан, ўз ёвго-

нидан нолигани-нолиган эрди. Унинг бир савдогарбачча жазмани бўлиб, ҳунарманд қаро терга ботиб кўзалар бунёд этаётган, бунёд этиш завқидан баҳраманд бўлган кезлари ўшал йигит ила айш сурур, эвазига савдогарбачча бу суюқ аёлга мис ва жез узуклар тақдим айлар эрди. Олтинни мисдан фарқлай олмаган, жезни кумушдан фарқлай билмаган ақли қисқа ҳунарманднинг аёли бахтиёрлик нашидасини тортар, меҳнатга кўнгилсиз, ўзи эса ниҳоятда таннос эрди. Ҳамма бўлиб ўтаётган воқеалардан бохабар ит ўз хўжасига ачинар, ёстиқдошини ортиқ ёмон кўргани, ундан жиркангани учун туни билан улиб чиқар эрди. Ҳунарманд итининг ҳар тун улаберишида бир хосият ўқир эрди.

Кунларнинг бирида ҳунарманд аёли ўз жазмани ила вақт ҳазинасини ўғирлаб ўлтирган чоғларида у ортиқ ғазабдан занжирини узади. Ул махлуқ бунга қирқ кечаю қирқ кундуз тайёргарлик кўрган, занжирларни тиши ила узмоқликка эришган эрди. Бу ит анча баҳайбат бўлиб тўсатдан ичкарига кириб, хиёнат майини ичаётган савдогарбаччага ташланади. Унинг юрагини узиб олади. Саросимада қолган ҳунарманд аёлининг қўлини ражийди. Аёл фарёд кўтариб, етти маҳаллани қошига тўплайди. Воқеадан воқиф бўлган одамлар ҳунармандга хабар берадилар. Меҳнат ганжини қўлга киритиб, дурдай тер тўкиб ўлтирган ҳунарманд ўз уйига боришдан, хиёнат мотамини ўз кўзи билан кўришдан бош тортади.

Яна эл-улус ичра ўша аёл: «Бу ит асли кутурган эрди, зудлик билан уни отинглар», деб уввос солар, одамларни ҳайрат денгизига солар, онгли одамлар туб моҳиятни англаб, аёлининг қонаган қўлларига нафрат билан қараб, чиқиб кетар эрдилар. Шунда маҳалланинг бир донишманди шундай шарҳ беради: «Бу ит кўпдан бери ўз занжирини узишга тайёрланган ва муддаосига етган, тунлари мижжа қоқмай улиб чиқишининг боиси шундадир», дейди. Бу хабар элчилар орқали ҳунармандга етиб боради. Нафрат ва аламдан ҳунарманд ўз жонига қасд қилмоқчи бўлиб, қўлига пичоқ олиб, ўзини қатл қилмоқчи бўлиб турганида, бояги зийрак ит зудлик билан ҳунарманд устaxonасига отилиб киради. Итларгагина хос зийраклик билан ўз ағасини ўлим исканжасидан қутқариб, қўлидаги яроқни тишлаб тортиб олади ва ўшал ўткир яроғга ўз бағрини бериб, дарё-дарё қон узра ўз хўжаси қошида ҳалок бўлади.

Бу ҳодисотнинг жонли гувоҳи бўлган оломон итнинг вафодорлигига, унинг адолат йўлида қон тўкишдан чекинмаслигига, айрим одамларнинг шу жирканч маҳлуқот қошида нақадар разил эканликларини ўйлаб, итти инсонлар ётган мазорнинг остонасига кўмадилар.

Суюқ оёқ савдогарбаччани кўммасликка фатво берадилар. Унинг ичи суғурилган танасини ёқиб юбормоқликка, ҳунарманднинг тентак ва жирканч аёлини ғажилган қўлларида от думига боғлаб, чўли-биебонларга юбормоқликни ҳукм айлайдилар.

Бу жонли ҳодисотни кўрган ва ундан сабоқ олган эл-улуснинг ҳукми эрди.

Ҳунарманд воқеаси жуда кўп замон туманликлари ичра одамлар хотирасидан ўчмай, ҳанузгача адашган одамларга сабоқ бериб келмоқда.

ИБОДАТГА ОШИҚҚАН ГУЛЛАР

*Ибодат қилишга ошиққан гуллар
Пойидаги туфроқ — ҳурларнинг кўзи,
Бир вақт осмон сизган синиқ кўнгиллар
Тубида тонгдаги озонлар сўзи.*

*Аллоҳу акбар деб турнам кўзи нам,
Каптарлар пагидан тўкилган оят,
Эзгулик иқлими пойингда хуррам,
Оллоҳнинг уйдан оқди иноят.*

Бир рубойий ақоиди

Мен, ҳазрати Мир Алишер Навоийнинг ушбу рубойийсини, майда дардларимнинг катта кўринишидай бир неча йилдан бери ёд қилиб юрар, бу гусса мутлақо ўзга изтиробнинг тасвири эканлигини тушунолмас, қийналиб чиғирингига тушолмасдим.

Шунда инсон қалби нима ўзи, деган савол олдимда кўндаланг туриб қоларди. Мен ўзимни бир тушунча билан оқлардим: Инсон қалби — инсоният яралгандан буён яралишида ҳеч бир ўзгариш бўлмаган эса-да, инсон томонидан англашга доимо уринилган, аммо ҳеч қачон англаб етилмаган мавжудликдир. Қалб — илоҳники, инсонники эмас. Агар у бизники бўлганда, биз уни тушуниб етган ва измимизга бўйсундирган бўлардик. Биз онгсиз ҳолатда ҳам шундай сатрларни битишимиз мумкин: — «Илоҳий яралган кўнгулни, айирмоқ мумкинми Худодан».

Агар биз замин қонун-қоидалари ўлчови билан, рубойидаги маънони англамоқчи бўлсак, бу нарса, қоронғу тунда «шам ёқиб офтобни излаш»дай гап бўлар экан.

Хуллас, биз Навоий қалбида шуълаланган ушбу рубойийнинг асл маъносини топмоқ учун, бу шуълаланган қалб шуълалантирувчисининг Қуръони каримда айтганларини, ушбу рубойий мавзусига тааллуқлиларини топишга мажбурмиз: «Эсланг (эй, Муҳаммад), фаришталарга Одамга таъзим қилинг дейишимиз билан саждага эгилдилар. Фақат иблис кибр ва ор қилиб — кофирлардан бўлди. Ва айтдики: «Эй, одам, сиз жуфтингиз билан жаннатни маскан тутинг ва ундан хоҳлаган жойларингизда бемалол таомланинг. Фақат мана бу дарахтга яқинлашмангки, у ҳолда золимлардан бўлиб қоласиз». Бас, уларни шайтон йўлдан оздириб, масканларидан чиқарди ва айтдики: «Тушингиз (жаннатдан ерга)! (Сизлар) Бир-бирингизга душмансиз. Энди маълум вақтгача (ажалларингиз етгунча) ерда маскан тутиб яшасиз». Бақара сураси, 34—36-оятлар. Ал. Мансур тарж.

Шу нуқтан назардан қарасак, ҳазрат Навоий ўз рубойийсида бу дунёдан «хушлуқ» дамларни ахтараётганлигини эмас, бу фоний дунёни баҳолаётганларини кўраемиз. Бу рубойий — фоний дунёга берилган баҳодир. Яъни, шуълалантирувчи Оллоҳ таоло бу дунёни яратиб, унинг қай мавқеда эканлигини Қуръони каримда қандай баҳолаган бўлса, рубойий ўша баҳонинг шуъласидир.

Шунингдек, пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳи салломнинг «ватанини севмоқ иймондандир», ҳадиси шарифларини хотирлаганда, ватан — Оллоҳнинг даргоҳи, мусулмонлар эришмоғи шараф бўлган — жаннат тимсоли назарда тутилганлигини, ер юзини, бизлар чегара-чегара қилиб олган ватанини севмоқ — асл моҳиятга тескари севгидир.

Исломи динининг буюк намояндаларидан, ҳатто улар ер шарининг бутун бир қитъасига ҳукмдорлик қилганларида ҳам, заминга ва ундаги фоний ҳаётга муҳаббат ҳеч қачон бўлган эмас:

*Ед этмас эмиш кишини ғурбатда киши
Шод этмас эмиш кўнгулни меҳнатда
киши
Кўнгулум бу ғариблиқда шод ўлмади, оҳ
Ғурбатта севинмас эмиш албатта киши.*

Агар биз Оллоҳ розилигини истаб, шу йўлда жиҳод қилган, нусрат қозонган Мирзо Бобур фаолиятига баҳо бериб, у Туркистон соғинчини баён этган эди десак, асл маъно-

*Ким кўрди экан жаҳонда аё хушлуқ,
То бир киши айлағай таманно хушлуқ.
Юз йилда агар бир ўлса пайдо хушлуқ,
Омодадурур ёнида юз нохушлуқ.*

дан четланган, ислом динининг буюк саркардаси фатҳларини инobatга олмаган ва бугунги кундаги мусулмон ҳинд халқининг ташаккурини менсимаган бўлаемиз.

Мирзо Бобур Оллоҳ розилиги учун курашди. Унинг дийдорини қўмсади, унинг жаннатидан, раҳматидан умидвор бўлди ва фоний кунлари ҳақида — «ғурбатта севинмас эмиш албатта киши», дея шоирона лутф қилди ва тожу тахт, шоҳлик, бойлик салтанатида, ғарибу ғурбатдалигини билдирди.

Шу ўринда Мирзо Бобурнинг, Амир Темур (Худо уларнинг ҳар иккисини раҳмат назарига олсин) зафарлари янглиғ қудратли сўгушларига мезон бўлган Оллоҳнинг ушбу каломини, келтириб ўтсак, муддаодан холи бўлмас керак:

«Албатта ўз жонларига жабр қилган кимсаларнинг жонларини олиш чоғида фаришталар уларга: «Қандай ҳолда яшадингиз?», деганларида: «Биз бу ерда чорасиз бечоралар эдик», дедилар. (Шунда фаришталар) «Ҳижрат қилсанглар Оллоҳнинг ери кенг эди-ку?!» — дейишди. (Ниса сураси, 97-оят).

Биз ушбу оятлар, ислом динини ер юзи бўйлаб ёйишда хизмат қилган ҳар бир мужоҳиднинг шиори эканлигини, биқик бир «ҳовузда, тилла балиқча» бўлиб қолганларни, ҳижрат қилишга ундашлигини, Оллоҳнинг гуруҳигина унинг учун курашганларига голиб эканлигини инкор қила олмаймиз.

Хулоса қилиб айтганда, икки хил кураш усули бор экан: бири — Оллоҳ ва У орқали киши ўзи учун, иккинчиси — киши ўзи ва ўзгалар учун. Бу усулларни узоқ таърифлаб ўтиришга ҳожат йўқ. Ҳар қандай кураш — Оллоҳ учун, У зот Қуръони каримда баён этганидай бўлмас экан — ботилдир, ҳатто бу кураш — Ватан ва миллат учун бўлган ҳолатда ҳам.

Тарихни ўрганар эканмиз, Қуръони мажид, миллатдошларимиз, яъни Исломи аҳли учун, тақдир китоби — уларнинг тақдирини белгилловчи китоб, яъни барча кишиларнинг тақдири битилган — Лавҳул Мафҳузнинг — фоний дунё ойнасида акс этган тасвири эканлигини, миллатдошларимиз Қуръонга қараб иш тутганлигининг гувоҳи бўлаемиз.

Зеро, бугунги кун ҳам тарих. Зеро, бугунги кунда ҳам Оллоҳ таоло бизга ўз ҳукмларини фарз қилиб турибди. Зеро, биз бугунги кун ҳам бугунги кунимиз машаққатларидан сўнгсиз азоблироқ бўлган жаҳаннам азобларини ўзимизга ортириб олмаслик учун муносиб яшамогимиз лозим. Фақат бу фоний дунё манфаатларигагина эришмоқ учун курашсак, Ҳазрат Навоий айтганларидай, бу жаҳоннинг ўзидан ҳеч қандай «хушлуқ» дамларни тополмаймиз.

Мана, Ҳазрат нима деяптилар:

*Ким кўрди экан жаҳонда аё хушлуқ,
То бир киши айлағай таманно хушлуқ.
Юз йилда агар бир ўлса пайдо хушлуқ.
Омодадурур ёнида юз нохушлуқ.*

Биз ер юзида яхши яшашга интилар эканмиз, бунга ўз ақлимиз кўрсатган йўл билан эмас, дунё манфаатлари кўрсатган йўл билан эмас, Оллоҳ таоло кўрсатган йўл билан интиломимиз ва ушбу оятларни дилимизга маҳкам жо айламоғимиз лозим бўлади:

«Эй, мўминлар, Оллоҳдан қўрқингиз ва Унга яқин бўлиш йўлини излангиз ҳамда Унинг йўлида жиҳод қилингиз, шунда шояд нажот топурсиз! (Моид сураси, 35-оят.)

Муҳаммад ИСМОИЛ

Bir kis,i bir tâbib qas,igâ barib:
 — Qarnim kop agrijdur, betaqâtdurmen.
 Birar ilac, etgil, — dedi.
 Tâbib dedikim:
 — Bugun ne tâam jegân eding?
 Ul kis,i dedi:
 — Kujuk nanni kop jedim.
 Tâbib gulamni câqirib dedi:
 — Koz daru keltirgin, kozigâ tamizgâjmiz.
 Kâsâl dedi:
 — Mening qarnim agrijdur, koz darusini
 nimâ qilâman?
 Tâbib dedi:
 — Agâr kozing râvs,ân bolsâ erdi, kujgan
 nanni jemâs erding.
 Qissâdân hissâ: sihât tilâsang — kâm je.

КУЙҒОН НОН

Бир киши бир табиб қошига бориб:
 — Қорним кўп оғрийдур, бетақатдурмен.
 Бирор илож этгил, — деди.
 Табиб дедиким:
 — Бугун не таом еган эдинг?
 Ул киши деди:
 — Куюк нонни кўп едим.
 Табиб гуломни чақириб деди:
 — Кўз дору келтиргин, кўзига томизгаймиз.
 Касал деди:
 — Менинг қорним оғрийдур, кўз доруси
 ни нима қиламан?
 Табиб деди:
 — Агар кўзинг равшан бўлса эрди, куй-
 ғон нонни емас эрдинг.
 Қиссадан ҳисса: сиҳат тиласанг — кам е.

Куйған Нан

Бир киши бир табиб қашига бариб
 қарним коуп ағрийдур би طاقتдор
 бирар علاج ايتهگил ديدى طبيب ديدکيم
 بوگون نى طعام يگان ايدينگ اول کيش
 ديدى کويوک نان نى کوپ ييديم
 طبيب غلام نى چاقيريپ ديدى
 کوز دارو کيلتورگين کوزى گا تاميزگاييمز
 کسل ديدى منينگ قارنيم اغيريدور کوز
 داروسى نى نيمه قيلامن طبيب ديدى
 اگر کوزينگ روشن بولسا ايردى کويغان
 نان نى يماس ايردينگ
 قصه دن حصه صحت تيلسانگ کمي

TUŞ TĀ'BIRI

Bir pads,ah tus, kordi. Tus, idâ bārcā tis, lāri tokildi. Bu tus, dān beniḥajā xāfā bolub, ertā bilān tā'bir ajtūvcini câqirib, kor-gān tus, ini ajtib berdi. Tā'birci dedikim, pads, ahning bārcā balālāri vā xatunlāri, jāqinlāri olgusidirlār.
 Pads, ahgā bu tā'bir c, udā qāttiq korinib, bujurdikim, tā'birceining bārcā tis, lārini ambur bilān tartib aldilār vā tilini kesdilār. Song-rā bas, qā bir tā'birceini câqirib, tus, ini bungā hām bājan etdilār. Ikkinci tā'birci c, udā dana vā xus, tābiāt erdi. Ul dedi:

تۇش تاъбири

**ЭСКИ
ЎЗБЕК ЁЗУВИ**

— Ej pads,ah, bu tus,ingiz umringizning uzaqligigā dālalātdur. Tā'biri budirkim: bārcā balālaringiz, xatuningiz vā jāqinlāringiz-dān sizning umringiz uzag bolguvsidir.
 Bu tā'bir pads,ahgā jaqib, ungā at vā kijim bilān ming tangā pul berdi vā dedikim:
 — Agārci bu ikki tā'birning māzmunī birdur. Lekin birinci tā'birci jāmān ibarāt bilān sozlāb, ozini hālakāt cuqurigā tās, lādi. Ikkinci tā'birci esā jums, aq soz bilān is, arā qilib, dāvlāt bājragini kocdān as, irdi.

ТУШ ТАЪБИРИ

Бир подшоҳ туш кўрди. Тушида барча тишлари тўкилди. Бу тушдан бениҳоя хафа бўлиб, эрта билан таъбир айтувчини чақириб, кўрган тушини айтиб берди. Таъбирчи дедиким, подшоҳнинг барча болалари ва хотунлари, яқинлари ўлгусидирлар.
 Подшоҳга бу таъбир жуда қаттиқ кўри-
 ниб, буюрдиким, таъбирчининг барча тиш-
 ларини омбур билан тортиб олдилар ва тили-
 ни кесдилар. Сўнгра бошқа бир таъбирчини
 чақириб, тушини бунга ҳам баён этдилар.
 Иккинчи таъбирчи жуда доно ва хуштабиат
 эрди. Ул деди:
 — Эй подшоҳ, бу тушингиз умрингизнинг
 узоқлигига далолатдур. Таъбири будирким:
 барча болаларингиз, хотунингиз ва яқин-
 ларингиздан сизнинг умрингиз узоқ бўлгуси-
 дир.
 Бу таъбир подшоҳга ёқиб, унга от ва кийим
 билан минг танга пул берди ва дедиким:
 — Агарчи бу икки таъбирнинг мазмуни
 бирдур. Лекин биринчи таъбирчи ёмон иб-
 рат билан сўзлаб, ўзини ҳалокат чуқурига
 ташлади. Иккинчи таъбирчи эса юмшоқ сўз
 билан ишора қилиб, давлат байрогини кўч-
 дан оширди.

Тوش таъбири

Бир падшаҳ тوش кوردى توشى دا بارچه
 تيشلارى توکيلدى بو توش دن بي نهايت
 خفه بولوب ايرته بيلان تعبیر ايتوجى نى
 چاقيريپ کورگان توشى نى ايتيب ايردى
 تعبیر چى ديدکيم پادشاھ نينگ بارچه
 بالالارى و خاتون لارى يقين لارى اولغوييدور

پادشاھ گا بو تعبیر جو ده تقيق کورينيب
 بو بور دیکيم تعبیر چى نينگ بارچه تيشلارنى
 امبور بيلان تارتیب آردى لار و تيلينى
 کيدى لار سونگره باشقه بير تعبیر چينى
 چاقيريپ اول توشنى بونگا هم بيان
 ايتدى لار ايککينچى تعبیر چى جو ده دانا
 و خوش طبيعت ايردى اول ديدى

KIM AJTDI?

Bir pads,ah bir hākimni oz haligā qojmādi. Māstligdān āndin behudā sozlār agzidān cigā bas, lādi vā bemā'ni sozlārni hām kop ajtdi. Ozigā kelgāndān song mālamāt gildilarkim:
 — Ne sozlārni sozlāding?
 Hākim dedikim:
 — Men bu sozlārni ajtgānim joq. Lekin s, ārab icmākā tāklif qilgān kis, i ajtdi.

КИМ АЙТДИ?

Бир подшоҳ бир ҳақимни ўз ҳолига қўй-
 мади. Мастликдан андин беҳуда сўзлар оғзи-
 дан чиқа бошлади ва бемаъни сўзларни ҳам
 кўп айтди. Узига келгандан сўнғ маломат
 қилдиларким:
 — Не сўзларни сўзладинг?
 Ҳақим дедиким:
 — Мен бу сўзларни айтганим йўқ. Лекин
 шароб ичмакка таклиф қилган киши айтди.

اي پادشاھ بو توشينگيز عمرينگيز نينگ
 اوزاقلگى گا دلالت دور تعبیرى بودور
 کيم بارچه بالالارينگيز خاتونينگيز و يقين
 لارينگيز دن سيز نينگ عمرينگيز اوزاق
 بولغوسيدور بو تعبیر پادشاھ گا ياقيب
 اونگا ات و کيم بيلان مينگ تنگه پول

Бирди о دیدیکим اگرچی بواکی تعبیرنیگ
مضمونی بیر دور لیکن بیرینچی تعبیرچی
ایمان عبارات بیلان سوزلاب اوزینی
هلاکت چقوری گاتاشلادی .
ایکینچی تعبیرچی ایرسه یومشاق
سوز بیلان اشاره قیلیب دولت
بیراغی نی کوک دن آشیردی .

KOKRĀKDĀ SĀQLĀNGĀN ĀJB

Bir nadan kis,i bir hâkimgâ dedikim:
— Ne ucun agzingdân jaman is kelâdur?
Hâkim dedi:
— Sâning âjblâringni kokrâgimdâ kop
sâglâr erdim. Tânamgâ tâ'sir gilibdur.

Muâllim vâ hâttat
filologijâ fânları namzadi
Râhimbaj GUMĀNIJAZOV.

КЎКРАКДА САҚЛАНГАН АЙБ

Bir nodon kişi bir hâkimgâ dedikim:
— Ne üçün ogzingdân ёмон ис келадур?
Hâkim dedi:
— Sâning айбларингни кўкрагимда кўп
сақлар эрдим. Танамга таъсир қилибдур.

Muallim va хаттот
filologiya fanlari nomzodi
Raхimbой ЖУМАНИЕЗОВ

کیم ایتدی
بیر پادشاه بیر حکیم نی اوز حالی گما
قویادی مستلیک دن ازین بیهوده
سوزلار آغزی دن چیقہ باشلادی
و بی معنی سوزلارنی هم کوپ ایتدی
اوزی گما کیلغاندین سوگ ملامت
قیلدی لارکیم نی سوزلارنی سوزلادینگ
حکیم دیدیکیم مین بو سوزلارنی ایتغانیم یوق
لیکن مینی شراب ایچماک کا تکلیف
قیلغان کیشی ایتدی .
کوکراکدا ساقلانغان عیب
بیر نادان کیشی بیر حکیم گما دیدی کیم نی اوچون
آغزینلین یامان ایس کیلادور حکیم دیدی
سینگ عیبلازلننی کوکراکیدا کوپ ساقلار
ایردیم تنم گما تاثر قیلیبدور .

АЗИЗ

МУШТАРИЙЛАР

Қуёшли юртимизда ажойиб кунлар кечаётир. Мустақилликнинг бир йиллигини байрам қилдик. Унглаиш сари юз бураётган иқтисодиётимиз эртанги яхши кунлардан дарак бермоқда, заҳматқаш, азамат халқимиз ўз меҳнати, юртга садоқати билан фаровонликка эришишимиз, иншоолло шак-шубҳасиз. Маданиятимиз, беқиёс халқ мероси юзага чиқмоқда, дину иймон, она тилимиз камоли барқарор бўлмоқда. Адабиёт ва санъат арбоблари ҳам истиқлол шарафи ила меҳнат қилмоқдалар.

Азиз муштарийлар! 1993 йилда «Гулистон» ойнамаси ўз саҳифаларида сизни қизиқтирадиган мақолалар, тасвирий санъат намуналари, янги асарлардан эълон этади. Ойнамага муштарий бўлишни асло унутманглар. «Гулистон» Сизнинг йўлдошингиз. Ойнама ва рўзномаларни дўконлардан қидириб юрмаслик учун унга барвақт муштарий бўлиб олсангиз, фақат ютасиз.

Самимий ҳурмат-эҳтиром билан,
«ГУЛИСТОН» таҳририяти

Ф. СП-1

Ўзбекистон Алоқа вазирлиги «Матбуот уюшмаси»

«ГУЛИСТОН»

75233

(нашр номи)

(нашр кўрсаткичи)

ойномасига обуна

обуна соми

1993 йил учун (ойлар бўйича)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Қаерга

(почта кўрсаткичи)

(манавил)

Кимга

(исми-шарифи, фамилияси)

ОЙНОМАНИ ЕТКАЗИШ ВАРАҚАЧАСИ

п.в.	тойи
------	------

75233

(нашр кўрсаткичи)

«ГУЛИСТОН»

(нашр номи)

обуна
янги ма-
вилга
юбориш

баҳоси

сўм

обуна
соми

1993 йил учун

(ойлар бўйича)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Қаерга

(почта кўрсаткичи)

(манавил)

Кимга

(исми-шарифи, фамилияси)

Жарангласин давлат тили

сиз беихтиёр. Метрочиларнинг дадиллигига, хайрли ишга ўз вақтида қўл урганлигига, давлат тилига бўлган ҳурматларига тасаннолар айтасиз.

Метрода тўлиқ ўзбек тили қўлланилаётганлиги русий забонли биродарларимизни ҳам асло ранжитаётгани йўқ. Қайта улар ҳам хурсанд бўлиб: «Давлат тилида эшиттирилаётган эълонлар бизнинг тезроқ давлат тилини ўрганишимизга кўмак беради», демақдалар.

Лекин, афсуски, шаҳар транспортининг бошқа турларида (автобус, троллейбус ва трамвайларда ҳамон давлат тили тўлиқ қўлланилмаётганлиги кишиларни ранжитмоқда. Шунингдек, баъзи

транспорт ҳайдовчилари бекатларнинг янги номларини айтишни истамай, аввалги номларини тўтидек такрорламоқдалар. Масалан, «Бобур» бекатини «Киров» деб, «Яккасарой савдо маркази»ни «Фрунзенский торговий центр», «Тўқимачилар»ни «Текстильный» деб айтишни афзал кўрмоқдалар.

Маълумки, ҳозир майда-чақа пулларнинг кескин камайиб кетганлиги туфайли шаҳар транспортда фойдаланиш учун ишлатиладиган бир марта фойдаланадиган чипталар кўплаб чиқарилаётир. Лекин бу чипталарда қайд қилинган ёзувлар фақат рус тилида эканлигига нима дейиш мумкин?!

Агар шаҳар транспорти мутасаддилари ҳам метрочилардан ўрнат олишганда эди, юқорида айтилган давлат тилини қўллаш масаласидаги камчилик ва нуқсонлар аллақачон барҳам топган бўлур эди.

Розиқбой БОТИРОВ

«Ассалому алайкум, ҳурматли ўйловчилар!... Кейинги бекат Улугбек».

Тошкент метросига тушиб, вагонларга чиққан ўйловчиларнинг

фақат бир тилда — давлат тилида ширинсўханлик билан айтилган бу сўзлардан кайфиятлари кўтарилиб, диллари равшан тортади. «Ниҳоят», «хайрият», дей-

ИККИ КИЛО МАЙИЗГА-БИР ЙИЛЛИК ОБУНА

Совхозимизда бўлиб ўтган бир суҳбатда «Гулистон» ойнамаси ҳақида гап очилди. Даврада ўтирган отахонлардан бир неча киши бу ойнамада ҳамisha қизиқарли мақолалар, адабиёт асарлари ёритилишини сўзлаб қолишди. Ҳатто отахонлардан бири «Гулистон» ойнамасини ўн беш йилдан бери йиғиб, ҳар йилгисини алоҳида тахлам қилиб қўяётганини айтди.

— Чунки бу ойнама тарихимизни ҳамisha тўғри ёритиб келади, — деди ўша отахон. — Тарихимизни яхши, ҳалол ўрганаман деган одам «Гулистон»га обуна бўлса ютқазмайди.

Худди ўша суҳбатда Ўзбекистон халқ-демократик партияси Олтинсой тумани кўминсанининг биринчи котибаси Саодат опа Қаномова бор эдилар. Опа «Гулистон» ойнамасини мақтаб гапирган отахоннинг сўзларини қўллаб-қувватлади ва бу йил олтинсойликлар мазкур ойнамага камида минг донадан кўпроқ обуна бўладилар, деб айтди.

Суриштириб қарасак, «Гулистон» ойнамасининг ҳар бир сонининг нархи келгуси йили ўртача 10 сўмга тўғри келар экан, яъни бир йилга 120 сўм тўласак, йил бўйи «Гулистон» ойнамасидан олиб турар эканмиз. Бозор иқтисодиёти муносабати билан ҳамма нарсанинг нархи баландлаб кетганини ҳисобга олганда, «Гулистон» ойнамасига бемалол обуна бўлаверсак бўлади. Чунки 120 сўм дегани ҳозирги нархнаво бўйича унча баланд эмас-да. Сўзимни исботлашга ҳаракат қиламан. Бизнинг Олтинсой тумани асосан узумчиликка ихтисослашган жой. Давлат хўжаликларида ҳам, хонадонларда ҳам узум етиштирилади. Яъни бизда майиз кўп. Бир кило майизнинг нархи эса, энг паст баҳода 60—70 сўм туради. Демак, икки кило майиз сотган одам «Гулистон» ойнамасининг бир йиллик сонларини муттасил олиб ўқийверса бўлади.

Биз ана шу айтилганлардан хулоса чиқариб, давлат хўжалигимиз бўйича келгуси йил учун ойнамага камида 200 кишини обуна қилдиришни мўлжаллаб қўйдик. Биз ишонамизки, «Гулистон» ойнамаси онги-шууримизни оширади, тарихимизни яхшироқ ўрганишимизга ёрдам беради.

Муҳаммадамин ОМОНОВ,
Олтинсой туманидаги «Хўжасоат» давлат хўжалигининг директори

ҲУРМАТЛИ МУШТАРИЙЛАР! ОБУНА ВАРАҚАСИНИ БЕХАТО ТўЛҒАЗИШГА ҲАРАКАТ ҚИЛИНГ!

Агар обуна «Матбуот уюшмаси»да расмийлаштирилган бўлса, касса аппаратининг муҳри, алоқа бўлимларида расмийлаштирилганда эса таквим штампели, албатта, бўлиши керак.

Бу ҳолда обуначиларга абонемент билан бирга пул қабул қилинганлиги ҳақида квитанция берилади.

АЗИЗ МУШТАРИЙЛАР!

Рўзнома ва ойнамаларга обуна варақачасини сиёҳли ручкаларда хатосиз, сўзларни қисқартирмасдан ва тушунарли қилиб тўлғазинг.

Обуначи ўз турар жой манзилгоҳи, исми-шарифи, фамилиясини аниқ ёзиши талаб этилади.

Обуна варақачасидаги «ПВ-Жойи» деган ёзувли катакларни алоқа бўлинмалари ва «Матбуот уюшмаси» ходимлари тўлғазди.

ТАДБИРКОР КУЛОЛ

Эртақ

Бир ҳовлида бўзчи чол, хотини ва бўйи етган қизи яшар экан. Чол ишчан, меҳрибон; хотини ҳам хушфеъл, чаққон ва рўзгорда эрига таянч экан. Лекин... қизи «бўзчи-санлар», деб ота-онасини назари илмас, насиҳат қилсалар: «Ўзим билман, манга хўжайин бўлмаларинг!» деб жеркиб бераркан.

Бундай адабсизга гапириб обрў тополмаган, асаблари қақшаб, безор бўлган ота-она уни эрга бериб қутулишни ўйлашса-да, совчилар келаверишмас, келганлари ҳам таърифни эшитиб, келин қилмас эканлар. Охири, тақдири етган эканми, кўли гул кулол йигит унга уйланиб, уни ўз ҳовлисига олиб кетибди. Тўй жуда тез бўлганидан, қиз эрининг кимлигидан аниқ хабардор бўла олмабди. Ҳар ҳолда унга: «Эринг бой йигит», деб айтишган экан. Қараса, эри оддий кулол эмиш. «Сенинг кулоллингини бурнингдан чиқармасамми? Мендай подшоларга лойиқ қизни алдаб, ўзига хотин қилиб олибди-я. Ўзингдан кўр!» деб кулолга таъна тошларини ёғдира бошлабди қиз. Унинг ясаган лаган-товоқларини синдирибди, топташгача бориб етибди. Фойдали иш, ҳалол меҳнат қилиш қаёқда, билгани зулм ўтказиш экан. Танг аҳволда қолган кулол йигит куйибди, тўлғонибди, бош қотириб, охири бир чора ўйлаб топибди. Кечаси хотинини қопга солиб, орқалаб бориб, даладаги сувсиз қудуққа тушириб қайтибди. «Шу ерда тавбангга таянарсан, овқат ейиш, кийим кийиш учун меҳнат қилиш кераклигини англаб етарсан!» деб жўнаб кетибди.

Бир-икки кун дили ғаш бўлиб юрибди. Кейин яна раҳмдиллиги устун келиб: «Нима бўлса ҳам хотиним эди, аҳволдан хабар олай-чи», деб қудуқ сари кетибди. «Хотин, тавба қилиб улгургандирсан, ар-

ғамчига ёпиш, тортиб олай!» деб арғамчи учини пастга ташлабди. Шунда бирдан арғамчи силкиниб, қудуқдан ранг-рўйи ўчган, кўзлари даҳшатли олайган, оёқ-кўли қалтираб, тишлари тарақлаган, муғизли, жундор бир махлуқ ташқарига отилиб чиқибди. Арғамчи учини кулолдан юлиб олиб, пастга улоқтирибди-да: «Уни қудуқдан чиқара кўрма!» деб бақирибди. Қўрқувдан эхонаси чиқиб кетган кулол анграйиб қолибди.

— Қўрқма, йигит, сенга яхшилик қиламан, — дебди махлуқ ва қудуқ томонга ваҳима-қўрқув билан боқиб, кулолни четга бошлабди — Нарироқ борайлик, унинг овози ҳам ханжардай ўткир экан. Хўп мени вақтида қутқариб қолдинг-да, ошна! Умр бўйи бунақа шақилдоқ аёлга дуч келмаган эдим. Ўзинг биласан, биз жинларни, одамлар эски чор деворлар, кимсасиз тегирмонлар, ташландиқ қудуқларда умр кечиришга маҳкум қилган. Хотининг келиб менга бу қудуқ ҳам торлик қилди. Бақириб, қарғаб, жунларимни юлиб, бошимга муш-лаб, мени ўлар ҳолатга етказди! Яхшики, арғамчи ташлаган эдинг, мен чиқиб олдим! Бу ёрдамнинг учун мен ҳам сенга бир яхшилик қилмоқчиман. Шундайки, подшонинг қизи неча вақтдан буён касал ётибди. Уни ҳеч қайси табиб соғайтира олмади. Сенга даволаш йўлини ўргатаман, бориб даволаб, мукофот оласан.

Жин қандайдир ҳаракатлар қилиб, кулолга даволашдан таълим бера бошлабди. Охири тайинлабди:

— Сен фақат ўша подшонинг қизинигина соғайтир. Агар бошқа кимсани ҳам соғайтирмоқчи бўлсанг, сени ўлдираман!

У шундай дея сакраб-сакраб кўздан йўқолибди. Айтганларини си-

наб кўрай-чи, зора шоҳ қизи соғайса, деб ўйлабди-да, кулол йўлга тушибди. Шоҳ саройи дарвозаси олдида турган соқчиларга мақсадини айтган экан, улар мас-харалаб кулишибди:

— Шоҳ қизини соғайтира олмай, неча табибнинг боши кетди. Нима, сен ҳам бошингдан айрилмоқчимисан? Вақт борида жўнаб қол-чи.

Лекин шу вақтда кимхоб чопон кийган, қорасоқол амалдор вазир чиқиб қолиб, йигитнинг сўзларини эшитгач, уни ичкарига бошлаб кирди:

— Чиқмаган жондан умид, дейдилар. Қани, омадингни бир синаб кўр-чи...

Кулол қараса, шоҳ қизи тўшақда ранги заъфарон, кўзлари гирён, аянчли аҳволда ётганмиш. Кулол қизга ачиниш билан боқибди-да, ўрганган шифобахш куйини куйлаб, кўлини қизнинг боши узра тебрата бошлабди ва уч марта юқорига кўтарибди. Мўъжиза юз берибди! Қизнинг юзига қизиллик югуриб, кўзлари қувончдан порлаб, соғайиб, ўрнидан турибди, кулолга таъзим қилибди:

— Эй, доно табиб, билимингиз олдида бош эгаман ва сизга беҳад ташаккурлар изҳор этаман. Сиздай зўр табиб дунёда бошқа топилмас.

Кулол бу дабдабали сўзларни эшитиб, қизариб кетибди.

Шоҳ кулолга эгарланган от, пул бериб жўнатибди. Лекин кулолнинг табиблик доврўғи тез тарқалиб, бошқа касаллар ҳам ундан даво топиш мақсадида кела бошлабдилар. Кулол раҳмдиллик қилиб, яна бир-икки касални соғайтирган экан, даҳшатли қуюн кўтарилиб, унинг ичидан кўзлари ғазабдан қизариб, қўллари қалтираган жин пайдо бўлиб, кулолга дўқ урибди:

— Аҳдимизни буздинг. Мен сенга фақат шоҳ қизини соғайтириб,

мукофотини ол, бойи, дегандим. Сен бошқаларни ҳам соғайтира бошлабсан?!

— Қўлимдан келса, нега ёрдам қилмай, нега соғайтирмай. Бу савоб иш-ку! Бахиллик қилайми?

— Худди ана шу савоб деган сўз билан чиқиша олмайман. Улимга тайёрлан. Мана арғамчи, сени осаман.

— Бу ўша... сени қутқарган арғамчига ўхшайди-ку, а?!

— Гапни чўзма. Керак бўлса, ана, арғамчи. Бешта... ўнта...

Кулол атрофга олазарақ қараб, жинга аста: «Маслаҳатли иш бор, сабр қил, хотиним қудуқдан қутулиб чиқиб, сени қидириб юрганмиш. Энди нима қиламиз? Шундан гапир», дебди.

Бу сўзларни эшитиб жин сакраб тушибди, атрофга аланглабди:

— А, қани у?!

Кулол бошига паранжи ёпиниб, шошилиб келаётган бир аёлни кўрсатибди.

— Ана, ўзини танитмаслик учун бошига паранжи ёпиниб олибди! Тўсатдан томоғингдан бўғиб олса, нима қиласан? — деган экан, жин:

— Дод, у билан учрашувга тоқатим йўқ, ўзинг гаплашавер, — деб девор ошиб қочиб қолибди. Кулол эса жиннинг аҳволини мазах қилиб, қувонч ёшларини енги билан арта бошлабди. Шунчалик юрак олдириб қўйган экан бечора!

Шундай қилиб, кулол кулоллингини ҳам, табиблигини ҳам давом эттирибди. Хотини қаерда қолди, деб ўйларсиз балки? Айтишларича, шамолли, булутли кечаларда ўша бўш қудуқ остидан қарғиш товушлари ҳамон эшитилиб турар, эшитганлар икки қўллари билан қулоқларини ёпиб, тезроқ кетишга ҳаракат қиларканлар.

ФАРДЛАР

Яшай десанг тинчу бехатар,
Содик дўсту лойиқ ёр ахтар.

Ширинсухан бўлса гар ёринг,
Эртаю кеч ёзар хуморинг.

Ҳамид ПАРДАЕВ

Тошкент

— Уз аравангни ўзинг торт деганлари шу бўлса керакда!

Оилада бўлди жанжал,
Эру хотин қилар жанг.
Хотин эрга қичкиради,
Эр ҳам бўш келмас — тажанг.
Чойнак, коса, ёстиқ, дазмол,
Тинмай ҳар ён учади.
Шўрлик кампир жон ҳолатда,
Набирасин кучади.
— Буви айтинг, ахир нега,
Уришишаркин доим?
Ё дадамнинг дастрўмолин
Ювмабдиларми ойим?
Набирага не деярин,

Билмайин кампир гаранг.
— Яна ўша қора мушук,
Ўтди, — деёлди аранг.
— Буви, мен-чи, шу мушукни.
Бир кун тутиб оламан.
Боплаб адабини бериб,
Ўйдан ҳайдаб соламан.
Ана шунда ойим, дадам,
Уришишмас ҳеч қачон.
Шундагина сиз билан мен,
Тинч яшаймиз, бувижон!

Феруза ЖАЛИЛОВА

ЛАТИФА

Насриддин афандининг кўшниси бировнинг ҳақидан қўрқмайдиган, имонсизроқ одам экан. Бир куни афанди хотини ва болалари билан шаҳар айланиб келса, ўша кўшниси Насриддиннинг ҳовлисидаги ёнғоқ устига чиқиб, териб турган эмиш. Афанди ҳовлига кириб, унга салом берибди-да:

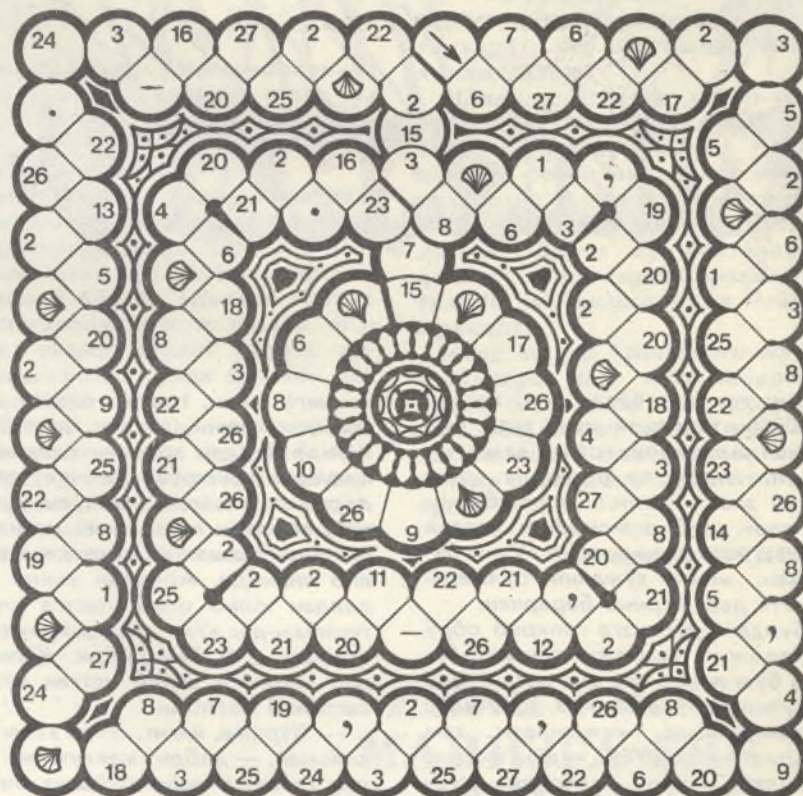
— Кечирасиз, адашиб бошқа ҳовлига кириб қолибмиз, — дебди.
— Йўқ, ўзингизнинг ҳовлингизку, мулла Насриддин, — дебди кўшниси ёнғоқ устидан туша туриб.
— Ахир, ёнғоқ меники бўлмагандан кейин ҳовли ҳам бировники бўлади-да, наҳотки шуни ҳам билмасангиз, — дебди афанди.

МУСАҲҲИХ ДАФТАРИДАН

«Оила ва жамият» пайшанба тунлари (кунлари) чиқади.
Кўк тойни (чойни) қуюқ қилиб дамлади.
Товук (совук) баданни жунжиктирди.
Пахтазор дардлар (мардлар) майдони.
Қишлоқда механизатор катта пуч (куч).
Биринчи ҳимоям (ҳикоям) босилди.

— Ҳа, полвонлар! Ким зўр чиқса, совринга қора қўчқор!

ОЧҚИЧ:

1. Салжуқий султонлар Маликшоҳ ва Санжарлар вазири бўлган XI аср йирик тарихшунос олими ва давлат арбоби — 22, 8, 19, 26, 21, 7, 3, 21, 7, 3, 18.
 2. Кузда тун билан кундуз тенглашадиган вақт, ҳосил байрами — 21, 4, 9, 20, 10, 26, 22.
 3. Диний ақидалар ва кўрсатмалар билан шуғулланувчи фан — 8, 3, 26, 9, 8, 12, 27.
 4. Мударрис ёки косибнинг ёрдамчиси, — 17, 2, 3, 15, 2.
 5. Торли, камонли миллий мусиқа асбоби — 5, 1, 6, 8, 19.
 6. Мумтоз ўзбек шоири Дурбек дostonининг қаҳрамони — 16, 23, 7, 15.
 7. Давлатнинг хориждаги фавқулудда ва мухтор ваколатхонаси бошлиғи — 24, 3, 13, 8.
 6. Урта аср миниатюраси санъати маркази ҳисобланган Эрондаги қадимий шаҳар — 11, 19, 14.
 9. Манзарали ўсимлик — 25, 7, 3.
- Жавоблар асосида шаклдаги рақамларни тааллуқли ҳарфлар билан алмаштирсангиз, XI аср донишманд шоири Юсуф Хос Ҳожибнинг тўрт мисра ҳикмати аён бўлади.

Тузувчи
Фозилжон ОРИПОВ

7—8-СОНДА БОСИЛГАН ТИЛСИМНИНГ ЖАВОБИ

ЭНИГА: 6. Тароват. 8. Такатош. 11. Оқтош. 12. Пилта. 15. Писта. 16. Яқдил. 23. Рупия. 24. Таноб. 27. Қатлама. 28. Одиллик.
БҮЙИГА: 2. Сардоба. 5. Шоҳдара. 7. Ликоп. 9. Коший. 10. Нуқта. 18. Қорағат. 19. Анбар. 20. Итбалиқ. 21. Қисса. 22. Чалғи.
АЙЛАНЛАР БҮЙИЧА: 1. Мовароуннаҳр. 13. Туркменистон. 14. «Шайбонийнома». 17. Гултожихўроз. 29. Пирмухамедов (Раҳим).
ЕЙЛАР БҮЙИЧА: 3. Волида. 4. Рапида. 25. Қабила. 26. Манила.

Таҳририятга келган бир босма тобоқча бўлган материаллар муаллифга қайтарилмайди.

Ойномадан олинган материалга «Гулистон»дан олинди, деб кўрсатилиши шарт.

Босмахонага туширилди 21.07.92 й. Босишга руҳсат этилди 12.08.92 й. Қоғоз бичими 70×108¹/₈. Офсет усулда босилди. Қоғоз тури босма № 1.

Шартли босма тобоқ 5,6. Нашр ҳисоб тобоғи 7,80. Шартли рангли намуналар 16,8. 39482 нуска чоп этилади. Буюртма 797. Баҳоси сотувда 3 сўм 60 т.

Ўзбекистон Республикаси «Шарқ» нашриёт-матбаачилик концернининг босмахонаси, 700083, Тошкент, «Правда» рўзномаси кўчаси, 41.

Хушовоз хонанда Мухриддин Холиқов

Индекс 75233

Баҳоси: сотувда — 3 сўм 60 тийин

Энтикиб ошамиз тоғлардан...

